

Tystnaden talar

Om finländska krigsbarn
i skönlitteraturen

Irene Virtala

Web Reports No. 5
Migrationsinstitutet 2004

Irene Virtala

Tystnaden talar

Om finländska krigsbarn i skönlitteraturen

(Hiljaisuus puhuu

Suomalaisista sotalapsista kaunokirjallisuudessa)

Innehåll

Innehåll	3
Abstract	4
Suomenkielinen tiivistelmä	5
Förord	8
Tystnaden talar – Om finländska krigsbarn i skönlitteraturen	10
Tillbakablickar på forskningen	17
Livshistorier som skönlitteratur.....	19
Något om minnets mekanismer	27
Om fosterbarns villkor förr	28
I brist på moderskärlek.....	29
Separationens sorg.....	37
Till faderns minne.....	42
Fostermoderns låga visa.....	44
Fosterfaderns lov	53
Mor och dotter i en ond cirkel.....	58
Ur familjetyranniets grepp	61
Identitet i vardande	63
Eskapism och överlevnadsstrategier	72
Autobiografin som läkande kraft.....	74
Empati och humanitär hjälp ur krigserfarenhet.....	76
Slutord	78
Summary	82
Referenser	86
Krigsbarnslitteratur	94

Abstract

The Second World War (1939-1945) had a deep impact on the Finnish people. For example, 83,000 soldiers fell, 200,000 people became war invalids, 400,000 were evacuated from Karelia and 70,000 children were transferred to neighbouring countries. *The Silence Speaks* is a study of the Finnish war children in literature. Seventy works from the genres of fiction and autobiography were located, of which thirty were closely examined.

Silence surrounded the lives of the Finnish war children for a long time. The Finnish war censorship, which censored the newspapers and letters and prohibited criticism regarding children transferred in 1942, was partly responsible. Consequently, academic research on war children started relatively late.

The Finnish war children are now past retirement age. They have broken the silence around their unique history in several ways: 1) by telling their stories to the younger generation; 2) by communicating and working out their painful memories by organising themselves nationally and internationally in war children associations; and 3) by publishing their autobiographies. Recently, the number of these publications has increased.

Anna Freud's reports on the reactions of English children 1943 (who were evacuated from London to the countryside during the Second World War), came too late and had no effect on the decision to transfer the Finnish children. In Nordic countries, the consequences of the children's separation from their mothers came up in discussion several years later.

According to many contemporary psychoanalysts, there is an important mirror stage in children's development, which is necessary to build a harmonious base from which to start the identity process. If children do not have positive reflections from their mothers during these early years, they will seek that mirror for the rest of their lives. When Finnish war children were removed during this important phase of life, they were subjected to this trauma. And all too often, the war itself brought additional trauma through experiences such as bombing, fear, loss of close relatives, evacuation, separation from brothers/sisters and so on.

The Finnish war children's literature describes children's sorrow after separation from their mothers/parents, and also the children's different ways to manage this sorrow. In these descriptions, the importance of transitional objects (A. Freud and D. W. Winnicott) is presented in many variations. Later these objects are changed to more abstract ones in the cultural arena. Writing an autobiography could be compared to a transitional object, because the writer still structures his/her life with an object in relation to the environment and leaves it behind as soon as satisfaction is achieved.

Finally, the war children's search for their roots and identities was confronted with the receiving country's opinions. Often, the war children were regarded as ethnic and cultural strangers. The many descriptions of conflict within foster families' inner relations can be seen as the war children's "mirroring" as they searched desperately for their identities.

Writing an autobiography is closely connected to memories. War children can remember details from the wartime very clearly. The life of war was an exceptional period when an unexplainable feeling of uncertainty filled the air. The people were awakened and lived strongly for the present. Therefore, people with war experiences clearly remember the details of events from that time and can communicate them in their autobiographies.

Previously, the lifetime project of war children with traumatic memories was to try to forget and cover up the trauma. However, the symptoms and signals can also motivate life long creativity and inspiration. To write an autobiography is to remember even the most traumatic moments – which is also the first step in the healing process. The literature by and about the Finnish war children shows an analytic capability to reflect and control their own lives. Furthermore, they have come through the trauma not only with an intense longing for world peace, but also with empathy to help today's refugees.

Keywords: Finnish war children; autobiographies; Second World War; separation; identity processes; foster families.

Suomenkielinen tiivistelmä

Tutkimusprojekti Tystnaden talar. Om finländska krigsbarn i skönlitteraturen (Hiljaisuus puhuu. Suomalaisista sotalapsista kaunokirjallisuudessa) tarkastelee suomalaisten sotalasten kaunokirjallista representaatiota. Tutkimusaineistoon kuuluu 70 teosta (autobiografioita ja fiktiivisiä teoksia), joista tarkastellaan lähemmin 30 teosta.

Toinen maailmansota (1939-1945) vaikutti syvästi Suomen kansaan: noin 83 000 sotilasta kaatui, noin 200 000 invalidisoitui, noin 400 000 evakuoitiin Karjalasta ja noin 70 000 lasta lähetettiin naapurimaihin sotalapsiksi.

Näiden 70 000 sotalasten kohtaloista on vaiettu vuosikymmeniä. Sotasensuuri kielsi aikanaan lastensiirtojen julkisen arvostelun (1942) ja sensuroi ulkomaisia lehtiä ja kirjoja. Ehkäpä tämän seurauksena akateeminen tutkimus lastensiirroista on käynnistynyt melko myöhään.

Suomalaiset sotalapset ovat nyt eläkeikäisiä. Heillä on tarve reflektoida elettyä elämää, ainutlaatuisista historiallista taustaa, kertoa siitä jälkipolville sekä työstää kipeitä muistoja. Pitkän hiljaisuuden ovat sotalapset itse murtaneet järjestäytymällä kansallisesti ja kansainvälisesti sekä julkaisemalla elämäntarinoitaan vuosi vuodelta enenevin määrin.

Anna Freudin raportit (1943) englantilaisten lasten reaktioista toisen maailmansodan aikana, jolloin lapsia siirrettiin turvaan Lontoon pommituksista, eivät vaikuttaneet suomalaisten lastensiirtoihin. Pienen lapsen äidistä eron seurauksista keskusteltiin vasta vuosia myöhemmin Pohjoismaissa.

Monien aikamme psykoanalyttikkojen mukaan peilivaihe on tärkeä vaihe pienen lapsen oman eriytyvän identiteetin kehityksessä. Jos lapsi ei saa varhaisvuosinaan harmoniaa reflektoitavaa peiliä, se jää etsimään sellaista peiliä lopun elämäänsä.

Suomen sotalapset joutuivat irrottautumaan vanhemmistaan tässä tärkeässä lapsen kehitysvaiheessa, mikä jo sinänsä voisi tuottaa ongelmia. Tämän lisäksi sodan aiheuttama tragiikka on lisännyt traumaa: pommitukset, pelko, omaisten menetys, yksin evakkoon lähtö, kieli- taidottomuus, sisaruksista erottaminen ym.

Kaunokirjallisessa representaatioissa lapsen eron suru kuvastuu voimallisesti mutta yhtä lailla myös lapsen monet keinot kestää ja työstää surua sekä selviytyä surusta lapsen omin avuin. Anna Freudin raporttoiman lapsen selviytymiskeinon ja sittemmin D. W. Winnicottin

teoretisoiman käsitteen ”siirtymäobjektin” kautta avautuu monta kaunokirjallista variaatiota ja sen myöhempiä abstraktisempia verhoutumia.

Autobiografiansa kirjoittaminen vertautuu siirtymäobjektiin, koska siinä yhä vielä suhteutetaan omaa elämää ulkomaailmaan ja jätetään se taakse kirjoittamisprosessin myötä.

Sotalasten identiteetin peilaus konfrontoitui vastaanottavan maan (useimmissa tapauksissa Ruotsin) käsityksiin Suomesta, joissa korostui kulttuurillinen ja etninen toiseus, jota ajan vielä vallassa olleet rotuopin ideat vahvistivat. Kasvatusperheiden sisäiset konfliktikuvaukset ilmentävät sotalapsen identiteetin peilautumisen tarvetta.

Autobiografian kirjoittamiseen liittyvät läheisesti muistin mekanismit. Sodan kokeneet lapset muistavat lapsuutensa selvästi (ellei traumaattiset kokemukset ole lukinneet muistoja). Sota-ajan elämä oli poikkeustila, jonka kokemukset ovat painautuneet lähtemättömästi mieliin. Elämää elettiin pelossa, herkistyneesti ja kokonaisvaltaisesti läsnä. Siksi sotalapset ovat voineet esittää kokemuksensa vuosien jälkeen elämyksellisesti.

Lapset, joiden sotakokemukset olivat liian traumaattisia, saattoivat lukkiuttaa ne jonnekin mielen syvyyksiin. Elämän projektiksi saattoi muodostua torjunta ja peittely, ettei muistaisi mitään. Silti signaalit ja symptomitkin voivat toimia vähittäisinä elämänpituisena luovuuden ja inspiraation lähteenä.

Oman elämäkerran kirjoittaminen on eletyn elämän muistamista. Kirjoittamisprosessin aikana saattaa avautua traumaattisiakin tapauksia. Kirjoitusprosessi on näin ollen jo askel eheytymistä kohtaan.

Suomalaisista sotalapsista kertova kaunokirjallisuus on näyte analyttisestä kyvystä peilata ja hallita oman elämän ulottuvuuksia. Perhesuhteiden tärkeys asetetaan ensimmäiseksi. Pieniä lapsia ei pitäisi erottaa perheestään sodankaan takia. Tämän sanoman lisäksi kirjoittajilla riittää empatiaa tämän päivän sotatilanteessa olevien maiden lasten kohtaloihin sekä konkreettisiin aputoimenpiteisiin heidän hyväksi. Toive maailmanlaajuisesta rauhanajasta on intensiivinen.

Jag tillägnar denna bok mina brorsbarn Anna-Karoliina och Emil som har levt med mitt forskningsämne och ställt otaliga frågor om barn som under krig för länge sedan skickades ensamma till ett främmande land

”Lähtö” (Uppbrott), olja på linneduk
av Irene Virtala, Migrationsinstitutet, Åbo

Förord

Intresset för krigsbarnens historia väcktes hos mig under en vistelse i Kanada 1996. Jag var där för att studera finsk migration vid sekelskiftet, närmare bestämt den finska kolonin Sointula (1900-1904) i British Columbia. Under detta tema träffade jag forskaren och konstnären Pirkko Karvonen, bosatt i Kanada sedan 13 års ålder men som också varit krigsbarn i Sverige. Vårt samarbete resulterade i en dokumentärfilm om Sointula (*The people of Sointula*, Karvonen Films Ltd, 2001), men hennes eget öde fortsatte att fascinera mig. Alla människor bär på en berättelse, men en migrant har upplevt vissa händelser utöver det vanliga; ett uppbrott från hemmiljön och en anpassning till nya förhållanden vilket kan inkludera intressanta individuella mönster. Jag själv som bott i flera länder är intresserad av dessa säregna historier och är lyhörd för en potentiell finsk migrationsroman i stil med Mobergs utvandrarserie.

Pirkkos öde innefattade tre totala uppbrott från språk och trygg hemmiljö i unga år. Jag fascinerades av hennes livserfarenhet till den grad att jag uppmuntrade henne att skriva om sina erfarenheter. Boken har inte blivit till, Pirkko har haft alltför många järn i elden. Men då Karvonens kom på besök hos mig i Stockholm, introducerade jag paret vid Finska Ambassadens seminarium om krigsbarn på Finlandsinstitutet. Därigenom kom hon till Finska krigsbarnsföreningen i Stockholm. Jag tyckte att jag hade gjort en vänskapsgärning genom att introducera henne från Kanada till andra krigsbarn och det hade jag ju också. Men det var ändå jag som blev fast i ämnet. Pertti Kavéns föredrag ledde till att jag sökte mer kunskap om krigsbarn, men det fanns knappast några uppgifter om krigsbarn i historieböckerna! Som litteraturforskare sökte jag därför genast efter skönlitterära alster under temat krigsbarn. En väldig reservoar öppnades och den har kompletterats varje år med flera nypublicerade autobiografier. Så började min vandring genom en episod i Nordens historia som knappast är beskriven i historien men desto mer i skönlitteraturen.

Pirkko figurerade senare i Stockholm i samband med avtäckandet av minnesplattan för krigsbarn vid Skeppsbron 28. Hon filmade bl.a. festligheterna i Finska Ambassadens residens. Vi diskuterade igen autobiografins möjligheter, men troligen blir harmoniska krigsbarnsöden som Pirkkos vistelse i Skåne inte skildrade i skönlitteraturen. En början till autobiografen blev formulerad, men andra aktiviteter kom i vägen. Det harmoniska livet gör inget väsen av sig. Lyckan behöver inte basuneras ut för världen. ”Kellä onni on, se onnen kätkeköön” (Den som lyckan har bör dölja den) råder aforismen i den finländska skönlitteraturen vilket den svenska litteraturens jantelag mångfalt stödjer. Alltså uppmuntrar den nordiska attityden inte skildringar av lyckliga livsöden. Det är inga solskensberättelser som får genklang. Det är enbart problematiseringen som intresserar läsaren. De lyckliga minnen lever dock vidare i släkthistorier, samlingsantologier, fotografier och kring de otaliga kontakter tvärsöver Norden som krigsbarnen har skapat.

Problematiseringen däremot avslöjar exceptionella eller traumatiska händelser som memorerats i minnets kammare. De släpps därifrån som klara minnen eller också som gradvisa hågkomster. En lek med minnets mekanismer har hittills skapat intressant litteratur. Minnet har varit en betydande kraftkälla då Marcel Prousts klassiker *À la recherche du temps perdu* (1913) (På spaning efter den tid som flytt) har skapats. Minnets

mekanismer har också varit en regulator för de finländska krigsbarnens berättelser. Vissa episoder har stannat oförglömligt i krigsbarnens minnen, andra har senare dykt upp till ytan och krävt att bli nedtecknade. Traumatiska minnen gör sig påminda som signaler och symptom om händelser som personen i fråga både vill och inte vill komma ihåg. En gradvis filtrering av minnen kan till slut, utlöst av en affekt, bli till en förs av ihågkomster och sedan klara minnesbilder som manifesteras i skönlitteraturen.

Inventeringen av ett flertal autobiografier och fiktiv litteratur av och om finländska krigsbarn introducerade mig till en kollektiv memoarkälla som de finländska krigerna har framkallat och till dess individuella litterära gestaltning.

Resan genom denna skönlitteratur har varit mycket givande och präglat mitt liv under flera år. De litterära motiven har även trängt in i mitt konstnärliga medvetande och velat bli gestaltade. På så sätt tillkom målningen som jag kallar för "Uppbrott" och som nu hänger på väggen av Migrationsinstitutet i Åbo.

Jag fann så småningom andra forskare som intresserade sig för olika delområden rörande finländska krigsbarn. Vi bildade ett internordiskt forskarnätverk och hade ambitionen att gemensamt förverkliga vår forskning. Professor Olavi Koivukangas från Migrationsinstitutet i Åbo har länge värnat om krigsbarnstemat vilket sedan institutets forskare Fil.lic. Heikki Salminen utvecklade vidare i ett socialhistoriskt perspektiv. Docent Eric De Geer från Uppsala universitet har kartlagt barntransporterna till Sverige demografiskt. Professor Erling Wade från Stockholms universitet har generöst delat med sig av sina råd. Cand. mag. Mark van Gessel har informerat mig om finländska krigsbarn som skickades till Danmark. Intressanta diskussioner om språkets möjligheter har jag fört med Leif Maseng. Teoretiska diskussioner med Fil.lic. Sirpa Kivilaakso har inspirerat mig i mitt arbete. Vidare har en konstruktiv dialog med Aimo Alho varit ett ovärderligt stöd i min strävan att förverkliga denna studie.

Citaten ur det finskspråkiga analysmaterialet är, om inte annat nämns, översatta av mig (råöversättningar). Ekonomiskt stöd har jag fått från Birgit och Gad Rausings, Helge Ax:son Johnssons, Letterstedtska föreningens och Svenska Kulturfondens stiftelser. Jag tackar dem och alla andra som hjälpt mig och på olika sätt gjort denna bok möjlig.

Stockholm, den 11 februari 2004

Irene Virtala

Tystnaden talar – Om finländska krigsbarn i skönlitteraturen

Mutta yhdestä asiasta ei puhuttu, siitä tärkeimmästä, joka kuuluu viidenkymmenen vuoden takaiseen lapsuuteeni ja pulpahtelee nyt tietoisuuteeni muistelmoina ja tarinoina sotälapsien kohtaloista. 70.000 on suunnaton luku. Meitä oli niin paljon.¹

Men en sak talade man inte om, den viktigaste som hör till min barndom för femtio år tillbaka och som nu tränger sig fram i mitt medvetande som tillbakablickar och hågkomster om krigsbarnens öden. 70 000 är en oerhört stor siffra. Vi var så många.

Flera postmoderna tänkare, Foucault, Derrida och särskilt de feministiska teoretikerna Irigaray, Braidotti, Cixous, Daly, Kristeva m.fl. har diskuterat hur den historiska tystnad som inkluderar samhällets marginella grupper, ofta även kvinnornas och barnens erfarenhetsområden, kan få komma till tals: hur kan man få denna historiens tystnad att tala?²

Likväl har ett kritiskt perspektiv formulerats av postkolonialistiska teoretiker som oftast ifrågasätter sådant som tas för givet av västerländsk vetenskap: vem ska vara det kunskapdefinierande subjektet som kontrollerar hur människors liv och upplevelser beskrivs, vems upplevelser beskrivs och hur de beskrivs? Framstegsvetenskap, nation, ras och kön förenade med språk och makt, är kategorier som länge har karaktäriserat historiebegrivningen och delat människorna i ”vi” med auktorisation att forska om ”de andra”. Efter postkolonialismens omkastade perspektiv har otaliga minoritetsgrupper kommit till tals och modifierat historiebegrivningen.

Barnförflyttningarna från Finland till de övriga nordiska länderna under andra världskriget hör till ett sådant ämne som det länge varit tyst omkring.³ Dessa barn som evakuerades till grannländerna under de finländska krigen bildar en viktig minoritetsgrupp i den nordiska historien som bör föras fram för att korrigera historiebegrivningen ty trots att det rörde sig om en hel generation av barn, har detta fenomen knappast före nittioalet blivit omnämnt i historieböckerna.

¹ Haakana 1995:65.

² Braidotti 1993:227. Om tystnadens och brytningstiders betydelse för historieforskning (Passerini 1987, Kujala 2003:60).

³ Om tystnaden kring barnförflyttningarna diskuterar t.ex. Sinikka Ortmark Almgren i förordet till (*Krigsbarns erinran. Snäll, lydig och tacksam* 2003:5), om identitet av de i Sverige adopterade finländska krigsbarnen, om behovet av att utplåna finsk identitet i Sverige, se Käppi i (*Krigsbarns erinran. Snäll, lydig och tacksam* 2003:41).

Barnförflyttningarna skedde under vinterkriget 1939-40 och framför allt under fortsättningskriget 1941-1944 i en betydande omfattning. Närmare 70.000 barn fördes över till grannländerna (ca. 65.000 till Sverige, ca. 4000 till Danmark och ca. 400 till Norge).⁴

Ett par skor, tillverkade av papperssnöre, typiska under krigstiden. Utställningen vid Uleåborgs stadsbibliotek under Europas krigsbarnskonferens (Conference of European War-children) som hölls i Uleåborg den 13-15.6.2003 (Bild av Irene Virtala).

De krigsdrabbade områdena var i stor misär; barnhem hade blivit bombade, fäderna var vid fronten (ofta hade de stupat), mödrarna var tvungna att försörja familjen på något sätt även om livsmedel, förnödenheter och sjukvårdsresurser saknades i hela landet.⁵ Alla kvinnor mellan 18 och 54 år omfattades av arbetsplikt på hemmafronten. Kvinnorna övertog således männens roll i produktionslivet. Lottakåren (150.000 kvinnor) gjorde det möjligt att en betydande del av männen kunde tjäna i aktiv fronttjänst. Under denna tid saknades en modern barnomsorg i samhällets regi och kvinnorna var tvungna att befrias från barn-

⁴ Siffrorna varierar kraftigt i olika källor. Eric De Geer har i sin undersökning (*De finländska krigsbarnen i Sverige 1941-1948*, 1986) koncentrerat sig på uppgiften och kommit fram till något lägre antal barn, då många barn skickades flera gånger fram och tillbaka mellan Finland och Sverige. Barnförflyttningarna i privat regi förekom också. Senare har Heikki Salminen i sin licentiatavhandling kommit fram till närmare 80.000 krigsbarn (Riksförbundet Finska Krigsbarns medlemstidning *Medlemsnytt* 3/2001:13). En social-historisk-politisk översikt över barntransporterna presenteras i Pentti Käppis artikel "Andra världskriget – Finska krigsbarn i Sverige" som ingår i boken (*Krigsbarns erinran*. Snäll, lydig och tacksam 2003:13-48).

⁵ Speciellt i Östra Finlands gränstrakter där inga kommunikationer fanns kunde hjälppatruller hitta mödrar med en skara barn, tätt hoppackade på golvet för att behålla värmen i tillfälliga skjul utan sängar, kläder och mat. Kläd- och skobristen hindrar dem från att gå ut och matbristen har gjort dem magra som skelett eller sjukligt uppsvällda. Deras tidigare hem hade blivit bombat. I sådana situationer var mödrarna nästintill apatiska. Många barn kommer att frysa och svälta ihjäl i vinter om hjälp ej kommer! (*Svenska Dagbladet* 28/11, 1941:17). Vidare informerar tidningarna om skobristen med titeln "pappersskor i Finland": "Den finska huvudstadens skoaffär ha i detta nu mycket små lager av läderskor och det dröjer inte länge förrän lagren äro helt tömda. Men man rustar redan ivrigt för senhöstens och vinterns skosäsong, då helsingforsarna få iskruva sig skor och kängor av pappersmassa förstärkta med mindre läderremor eller s.k. talluckor av filt" (*Haparandabladet* 25.7.1942).

omsorg för att utföra männens arbeten. Barnomsorgen var ett problem och är ett skäl till att barnförflyttningen accepterades.⁶

Initiativet till barnförflyttningarna kom från Sverige där kampanjen "Finlands sak är vår" fick många hem att erbjuda skydd till krigsbarn. De finländska mödrarna var först starkt emot barnförflyttningarna, men allteftersom kriget fortsatte och situationen blev outhärdlig gav många efter. Den dåtida socialministern K. A. Fagerholms politik stödde barnförflyttningens idé.⁷ Kritiska röster hördes i dagstidningarna. De flesta opponenter förordade hjälp på platsen i stället för barnförflyttningarna. I annat fall borde man klara sig själva trots krigets umbäranden. "Då vi nu en gång orkar mata hela armén, så ska vi väl klara av ett par trehundra barn samtidigt".⁸ Till slut förbjöds all negativ kritik av barnförflyttningarna och aktionen förverkligades. Censuren tystade diskussionen kring barnförflyttningarna för årtionden.⁹

Kampanjen och tidningarnas positiva beskrivningar bidrog till att barnförflyttningarna fick så stor omfattning. Arrangemanget sparade hundratals tuberkulos- och difterisjuka barns liv och garanterade barnen de fundamentala, materiella livsbehoven.¹⁰ Meningen var att barnen efter krigets slut skulle skickas hem. Kriget varade emellertid mycket längre än man från början hade kunnat föreställa sig. Barnförflyttningarna fick oanade konsekvenser. Barntransporterna var inte riskfria.¹¹ Tågtransporten skedde oftast på nattetid för att komma undan bombningarna. Tågresan från Helsingfors via Haparanda till Sverige blev således utdragen, t.o.m. upp till tio dagar.

En del av barnen överlevde inte barnförflyttningen. Modern fick inte alltid veta vad som hade hänt eller var i Sverige barnet blev begravet. En del av barnen dog under tågtransporten då tåget som forslade barn kolliderade med ett annat tåg. Vid ett annat tillfälle bröt en maginfluensaepidemi ut bland småbarn varvid ett antal barn under tre år dog.¹² Dessa barn ligger begravda i en massgrav i Vindeln, utanför Umeå. Det är en historisk händelse som många inte känner till. Det har hittills varit tyst kring barnöden. Ingen vet om mödrarnas kval då de skickade sina barn mot ett okänt öde.

6 Käppi 2003:40.

7 Skälen till barntransporterna enligt Barnförflyttningssamfundets protokoll den 3.9.1941: "1. De karelska mödrar som behövdes vid återuppbyggnadsarbetet på de avträdde områdena kunde inte ta med sig de minsta barnen 2. Livsmedelsbristen. Åren 1841-43 sändes medellösa barn till Sverige ur följande grupper: 1. Barn, vilkas föräldrar återvänt till återuppbyggnadsarbetet i Karelen 2. Barn, vilkas hem skadats vid bombningarna 3. Barn till invalider 4. Stupades barn som inte åtnjöt fadderbarnunderstöd. Senare utvidgade socialminister Fagerholm kriterierna. 1942 kunde även barnrika familjers barn evakueras samt 1. Barn, vilkas fäder var inkallade samtidigt som mödrarna förvärvsarbetade 2. Barn till gravida mödrar, vilka i brist på tillräckligt underhåll inte klarade sin ekonomi och barnens skötsel. Den första barnförflyttningen syftade till att underlätta situationen för den evakuerade karelarbefolkningen. Den andra stora barnförflyttningen organiserades på grund av bombningarna av Helsingfors och den svåra situationen i landet. Då fäste man inte längre så stor vikt vid kriterierna för evakuering (Kavén 1994:67-69).

8 Signaturen P.J.K. (Uusi Suomi 15.1.1942, Kavén 1994:71).

9 Om tidningarna vill framföra tvivelsmål huruvida transporterna av finländska barn till Sverige är en nödvändig åtgärd är villkoret för att dylika skrivelser godkänns att de tillfullo erkänner Sveriges välvilliga avsikter. Nedvärderande, misstänkliggörande och kritiska utlåtanden angående Sveriges förhållande till Finland eller Sveriges politiska ställning nu och framgent får inte ges offentlighet utan måste uttryckligen begränsas till att omfatta endast den oro barnförflyttningarna möjligen ger upphov till (Kavén 1994:87-89). Mer om presscensuren före och under Vinterkriget se t.ex. doktorsavhandlingen av (Sinikka Wunsch: *Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdissä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940*, 2004).

10 Många hjälpte till på frivillig basis "Ja, här sker små underverk i det tysta, bakom den officiella beteckning som lyder Östgöthjälpen till Finlands barn" (*Östgöten* 30.10 1942).

11 Barntransporterna skedde med båt, flyg och tåg, dock mest med tåg via Haparanda.

12 Kaos hos finska barnen i Umeå. En svår influensaepidemi har utbrutit bland de 661 finska barn som inlagts i karantän i Umeå i avvaktan på att fördelas bland fosterföräldrar i olika delar av landet. (Sosiaaliministeriön Lastensiirtokomitean arkisto 1941-1949, Ja 1-3, Riksarkivet Helsingfors).

Under de 4-7 åren hade barnen lärt sig landets språk och betraktade fosterföräldrarna som sina egna föräldrar. Det var problematiskt att åter rycka upp dem från deras trygga miljö. Fosterföräldrarna var också ofta mycket fästa vid sina fosterbarn vilket fick konsekvenser i form av långvariga rättstvister mellan fosterföräldrar och de biologiska föräldrarna eller modern.¹³ Merparten krigsbarn¹⁴ skickades tillbaka till sina biologiska föräldrar, men mellan 10.000-15.000 blev kvar i Sverige och 500 i Danmark där de adopterades eller placerades i fosterhem. Anledningen till att antalet är så osäkert beror på att många barn skickades fram och åter vid flera tillfällen och flyttningar i privat regi var också vanliga.

Många av krigsbarnen var så små vid förflyttningstillfällena att de inte kunde förstå den process de själva var inbegripna i och ofta bar de på föreställningen att de själva var skyldiga till att föräldrarna övergivit dem. Separationen från den biologiska modern kunde gå dramatiskt till. Nutidens barnpsykologer anser att separationen under barndomen från föräldrarna, speciellt från modern, kan vara skadlig för barns psykiska utveckling och få vittgående följder. De finska krigsbarnen har varit med om en stor livsförändring – separation från de nära mänskliga relationerna och med förflyttning till en ny uppväxtmiljö med ett främmande språk. Barn på flykt undan krig utan föräldrarnas skydd har kommit att bli sinnebilderna för utsatthet.

Barnförflyttningarna har länge varit ett känsloladdat ämne och förknippat med skuldkänslor, därmed också ett obeaktat och försummat forskningsområde i Nordens historia.

Forskningen om förhållanden under krig har i regel enbart kartlagt maktens och handlingens strategier utan att bry sig om de ödesdigra konsekvenserna för de oskyldigt drabbade. Det har skrivits hundratals faktaböcker, tidningsartiklar och långa romanserier om Finlands krig, men det ser ut som om en kollektiv förträngning aktivt skulle ha hållit tillbaka krigsbarnsfrågan.

Krigsbarnsfrågan har blivit aktuell under 1990-talet då krigsbarnen själva har börjat reagera över sin unika historiska bakgrund och har börjat bilda krigsbarnsföreningar i hela Norden. En riksförening och ett flertal lokalföreningar har bildats i de berörda länderna. Medlemmarna av Riksförbundet Finska Krigsbarn (RFK)¹⁵ har t.ex. bildat en vetenskaplig kommitté med planer på internationalisering av de finländska krigsbarnens erfarenheter genom att upprätta kontakter med internationella organ.¹⁶ Kontakter med den engelska krigsbarnsföreningen har etablerats av finska krigsbarnsföreningar.¹⁷ Nordiskt samarbete har etablerats genom att bilda föreningen Finska Krigsbarn i Norden 2003. Samma år vittnade Europas krigsbarnskonferens (Conference of European War-children) som hölls i Uleåborg den 13-15.6.2003 om att krigsbarn över gränserna har hittat varandra. De kontakter som konferensen fått från alla håll i världen visar att hos krigsbarnen finns både behov och vilja till internationellt samarbete. I Uleåborg sammanträdde också den ett år gamla internationella takorganisationen International Federation of Evacuees and War Children (INTERFEW). På uppdrag av organisationens ordförande, Martin L. Parsons från England, har ett internationellt krigsbarnsarkiv grundats i samband med Readings universitet. Litteratur, forskning och annat material som hör samman med Andra

¹³ Kavén, Pertti 2/2002:12.

¹⁴ Begreppet ”krigsbarn” har en lång europeisk bakgrundshistoria (Salminen 2001:1-9), (Kovács 1995:79). I denna studie används begreppet ”krigsbarn” om de finländska barn som förflyttades till andra nordiska länder (Sverige, Danmark, Norge) under Vinterkriget och under Fortsättningskriget.

¹⁵ Om RFK:s uppkomst, historik, verksamhet och mål, se Pirkko Ahlins artikel ”Riksförbundet Finska Krigsbarn – RFK” i *(Krigsbarns erinran. Snäll, lydig och tacksam 2003:9-12)*.

¹⁶ Sältin 1998.

¹⁷ Vihavainen/Kavén (*Helsingin Sanomat* 2001), Rosnell (*Medlemsnytt* 3/2001:3, 10).

Världskrigets krigsbarn skall samlas till detta arkiv för att kunna användas av kommande generationer.

Krigsbarnen är nu i pensionsåldern; de har perspektiv på sina liv och erfarenheter. Det är viktigt att ta till vara kunskap som inom kort kommer att gå förlorad. De har också själva ett stort behov att bearbeta sina minnen och hjälpa dagens barn i krigsförande länder; det har bildats flera stödgrupper för bearbetning av krigsbarnserfarenheter inom de lokala krigsbarnsföreningarna vilka också har inkluderat hjälpverksamhet i sina program.

Krigsbarnsdockor. Utställning om krigsbarn vid Uleåborg stads huvudbibliotek, Kaarlenväylä 3, under Europas krigsbarnkonferens 13-15.6.2003. Dockorna är tillverkade av Irmeli Seppäläinen från Uleåborg. Dockorna föreställer henne själv i exakt likadan klädsel som hon bar då hon skickades till Sverige 1941 (dockan till vänster) och sedan efter en tid i nya kläder i Sverige (dockan till höger) (Bild av Irene Virtala).

Andra världskriget krävde över 50 miljoner människooffer. Kriget berörde djupt det finländska folket: över 83.000 stupade, över 200.000 krigsinvalider och över 400.000 evakuerade från Karelen. Direkt av kriget dödades 337 barn. Indirekt, genom sjukdomar; tbc, tyfus, difteri och svält dog många fler.¹⁸ Den bortglömda gruppen av närmare 70.000 krigsbarn har först på nittioalet erkänts som jämlika med krigsveteraner.¹⁹

I synnerhet drabbades Karelen, Östra Finland, Lappland och Helsingfors som blev kraftigt bombade. Kriget präglar dock det finländska folket ännu i vår tid. Kriget lever inte

¹⁸ Käppi 2003:40.

¹⁹ 'Det är allmänt känt att krigsänkornas och i ännu mindre omfattning krigsbarnens röster efter krigstiden inte har kommit till tals. Allt man vet om dem har varit idel antagande' (Paloheimo 1990:323).

bara kvar i krigsgenerationens berättelser och autobiografier utan dess skugga upplevs även av oss som inte har varit med i kriget.²⁰

I de senast utkomna historieböckerna har krigsbarnen fått uppmärksamhet. Silvo Hietanens *Kansakunta sodassa*. 3. osa (1992) (Nationen i krig, del 3) ägnar krigsbarnen en artikel på 17 sidor med fotodokumentation, Jouni Korkiasaaris och Kari Tarkiainens *Suomalaiset Ruotsissa*. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3, (2000) (Finländare i Sverige. Den finländska migrationens historia) nämns krigsbarnen i en sammanfattning på en sida med ett fotografi.²¹ Likaså har krigsbarnen fått en sida i Henrik Meinanders och Märtha Norrbacks *Finlands historia*, del 4 (1999) som omfattar de allra senaste decenniernas historia.²² Vidare berättar Jouni Kallioniemi *Kotirintama – sotavuosien Suomi naisten ja lasten silmin* (2003) (Hemfronten – krigsårens Finland ur kvinnornas och barnens synvinkel) om krigsbarn i kapitlet ”Laps Suomen”. Informationen om barntransporterna står numera även i skolböckerna i Finland t.ex. Maria Lähteenmäkis och Martti Trobergs *Kronikka* (2003).

Numera har ett antal statyer och minnesmärken rests till minne av krigsbarnens lidande i flera städer i Norden. I anslutning till festligheterna vid invigningen av krigsbarnsstatyn ”Pieni ikuisuus” (Liten evighet) i Kemi skickade det dåvarande ombudet för FN:s mänskliga rättigheter Elisabeth Rehn sin hälsning: ”Kriget är inte bara männens och staternas angelägenhet utan det orsakar lidande och förödelse särskilt för hem, kvinnor, barn och åldringar””krigsbarnsstatyn påminner om krigsbarnens öden och om att arbetet för freden är det allra viktigaste”.²³

Konstnären Sanna Koivisto som har skulpterat krigsbarnsstatyn i Kemi ville med sin konst uttrycka ett barns extrema utsatthet. Statyn föreställer ett litet barn ihopkrupet i fosterställning, inlindat i en filt. Det tysta budskapet borde påminna människorna om att en stat inte kan kallas civiliserad så länge den förorsakar ett oskyldigt barn lidande.²⁴

Minnesreliefen på huset Skeppsbron 28 i Stockholm är det första minnesmärket i Sverige över krigsbarnsverksamheten 1939-1945. Reliefen är ett gemensamt konstverk av det sverigefinländska konstnärsparet Marja och Olavi Räihä.²⁵

Varje tid har sin hjälte, hjälten är vanligen en man. Kvinnornas och barnens hjältedåd är lika värdefulla, men så vardagliga att de knappast märks, mycket mindre handlar det om att få pris eller om att bli omskriven i historien.²⁶ Dualismen kommer tydligt fram vid betraktandet av dessa historiska händelser. Det maskulina tänkandet har ratificerat en mekanism som berättigar krig, soldater, hjältebragder. Det maskulina omedvetna är blodets och fruktans reservoar.²⁷ Maktstrukturen berättigar sig själv genom att ta sig rätten att besluta om ”den andra” kroppens liv och död.²⁸ Kvinnornas kamp handlar däremot oftast

²⁰ Roos-Peltonen 1994:215, Kujala 2003:16.

²¹ Korkiasaari/Tarkiainen 2000:138.

²² Ekberg, Meinander 1999:199, *Medlemsnytt* nr 4/2000:13.

²³ Rehn 1996:8.

²⁴ Koivisto 1996:14-15.

²⁵ *Medlemsnytt* nr 3/1999:8.

²⁶ Pokka 7/1996:4.

²⁷ Lonzi, Carla 1974:48, Braidotti 1993:154.

²⁸ Enligt Namazis utredning för UNICEF om barn i krig har merparten efter andra världskrigets dödsoffer varit kvinnor och barn. ”Ironiskt nog tycks det som om det gamla uttrycket ”kvinnor och barn först” numera innebär först som måltavlor. Kvinnor och barn är i dag inte längre de vi försöker skydda – utan de offer som vi måste ta hand om (Gustafsson 1987:17). ”Sodissa ovat aina eri aikoina raskaan taakan saaneet kantaa sotivien armeijoiden lisäksi myöskin siivilit, jotka aiemmin suoranaisesti saattoivat jäädä taistelevien osapuolten jalkoihin ja joutua siten mm. joukkomurhien kohteeksi. Kokonaiset kyläkunnat saattoivat tuhoutua ja taistelujen jälkeen raivonneet kulkutaudit suorittivat lopullisen harvennuksen asutuksessa. Myöhemmin aseteknologian kehityttyä muodostuivat esim. ilmapommitukset siviiliväestöä terrorisoineeksi välineeksi, jolla pystyttiin tarvittaessa tuhoamaan kymmeniä tuhansia ihmisiä yhdellä kertaa, kuten ta-

om livets bevarande. På så sätt tar kvinnorna avstånd från krisens diskurs. Från den tystnad som har fjättrat kvinnorna i årtionden håller ett alldeles annorlunda budskap på att stiga fram angående det västerländska tänkandets ofullständighet och upplösning av det kartesiska subjektets säkerhet.²⁹

Forskningen i krigsbarnsöden vill bidra till att balansera den hittills ensidiga historieforskningen utifrån makt, institutioner och stridsstrategier genom att betona krigets andra sida och lyfta fram de humanitära värdena.³⁰ De utsatta barnens erfarenheter av otrygghet och kvinnornas maktlöshet i könsasymmetriskt organiserade samhällen kan ge oss nya perspektiv på hur autonomi och social rättvisa kan förstås. Den problematik som aktualiseras har klara beröringspunkter med aktuell fredsforskning.

I och med att postkolonialistiska teorier har vunnit terräng, har tendensen varit att olika marginella gruppers insatser beaktats. Exempelvis har finländska kvinnors arbete, lottaverksamheten under Finlands krig, fått mer offentligt erkännande: *Nainen sodassa, kotona ja rintamalla 1939-1945. Suomen vapauden puolesta* (1995) (Kvinnan i kriget, hemma och på fronten 1939-1945. För Finlands frihet), Jouni Kallioniemis *Naiset isänmaan asialla 1939-1945* (1995) (Kvinnorna för fosterlandet 1939-1945) och *Me kestimme. Naisten ja lasten talvisota* (2000) (Vi stod ut. Kvinnornas och barnens vinterkrig), redigerad av Kaija Valkonen. Lottaverksamheten var ingalunda en marginell företeelse, snarare tvärtom, kvinnorna var lika självklara aktörer som de krigande männen under Finlands krig. Men historieskrivningen har länge följt den universella linjen som i första hand har rapporterat männens bragder.

Ulla-Maija Aaltonen har redigerat en uppmärksammat antologi där krigsveteraner berättar om sina minnen om hästar i militärväsendet: *Kiitos Suomen hevoselle – siitä, että se oli mukana sotatiellä ja kärsi ja kesti Suomen ankarina vuosina* (1991) (Ett tack till Finlands häst – för att den var med på krigsväg och led och stod ut under Finlands hårda år). Hästarna var ju också med i kriget och gjorde ofta en stor insats. I det agrara samhället har husdjuren en stor betydelse. Många krigsveteraner betraktar hästen som en vän. De oskyldiga djuren har fått lida mycket för människans skull.

pahtui esimerkiksi Saksassa 1944-45 liittoutuneiden suorittamien pommitusten takia. Tämän kehityksen huipentumana olivat tietenkin kaksi Japaniin syksyllä 1945 pudotettua amerikkalaisten atomipommia. Siviiliväestön joukossa lapset ovat muiden tavoin aina saaneet kärsiä sodista. Siinä mielessä kaikki sodan kokemaan joutuneet lapset ovat historian aikana olleet oman ajankohtansa sotalapsia. Sota on tuhonnut lasten arkielämän rakenteita sekä heidän tulevaisuutensa, ja johtanut syrjäytymiseen sekä erilaisiin traumoihin” (Salminen 2002:1).

²⁹ Braidotti 1993:155.

³⁰ Det internationella seminariet *Children and War – Proceedings of Symposium at Siuntio Baths*, Finland 1983 handlade om barns upplevelser under aktuella krigskonflikter och tankar inför kärnvapenhotet. Nobelfredspristagare och ordförande i International Peace bureau, Sean MacBride tecknar en mörk bild av utvecklingen sedan andra världskriget och påpekar hur bjärt kontrasten är mellan de miljarder som satsas på rustning och de försvinnande små resurser som används för att minska barnadödligheten. Under de senaste åren har en rad massakrer ägt rum där kvinnor och barn har drabbats värst. Flyktingläger skulle ju vara säkra tillflyktsplatser, dit hotade oskyldiga människor skulle kunna söka sig för att få skydd. Nu tycks just dessa platser vara målet för massakrer och folkmord! (Gustafsson 1987:172-173).

Tillbakablickar på forskningen

Med utgångspunkt i vad som hävdades i den internationella forskningen om engelska krigsbarn under andra världskriget av Anna Freud kan med säkerhet konstateras att många finländska krigsbarn också har tagit stor skada av separationen från den biologiska modern och av det abrupta uppbrottet från den egna kulturen, det egna språket och det snabba aklimatiseringsförsöket i en ny kultur där krigsbarnen ändå inte blev fullt accepterade.

Detta antagande stöds av den svenska barnpsykologen Lillemor Lagnebros undersökning i *Finska krigsbarn* (1994) av 58 i Sverige adopterade krigsbarn från Västerbotten. Lagnebros huvudtolkning innebär i korthet att barnen utnyttjat psykisk bortträngning för att uppnå en anpassning på ”ytplanet”, men att det hos många krigsbarn föreligger ett mönster av djupgående förträngning. Enligt forskningsresultatet hade 70 % av de adopterade krigsbarnen i Sverige uppfattningen att det var felaktigt att överflytta barnen till Sverige och att de senare utvecklade uttalade identitetskriser som följd.

Den finska barnläkaren Eila Räsänens undersökning *Lapsuusajan separaatiokokemusten vaikutus aikuisiän psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen sekä sosiaaliseen hyvinvointiin. Psykososiaalinen tutkimus sotalapsiseparaation myöhäisvaikutuksista* (1988), svensk översättning *Finska krigsbarn. Separationsupplevelser i barndomen och konsekvenser i vuxenlivet* (1990) gällde enbart krigsbarn som återvänt till hemlandet, ett begränsat undersökningsurval från den östra delen av Finland. Resultaten av undersökningen talar för en mer positiv bild av barnförflyttningarna. De intervjuade krigsbarnen har inte mera psykiska besvär än andra barn. Krigsbarnen kan i stället ha utvecklat en intensivare själv-iakttagelseförmåga; de kan lättare analysera sina känslor; de har utvidgat sina existentiella vyer.³¹ En intressant notering är att de återvändande krigsbarnen i regel hade sämre relation till sina biologiska mödrar än kontrollgruppen.

Många frågor återstår dock. Man kan dels hänvisa till den finländska försiktighetspolitiken. Finland ville inte kritisera sina grannars goda vilja och hjälpinsats. Ett exempel på detta är krigscensuren i den finska tidningsdebatten om barnförflyttningarna (1942). Censurens förbud kan ha varit en bidragande orsak till att forskningen om krigsbarn kom i gång så sent.

En hypotes är att de hemskickade krigsbarnen trots de första svårigheterna till sist ändå lyckades återanpassa sig bättre i hemlandet där de senare inte behövde känna sig annorlunda. Denna hypotes stöds av Räsänens undersökning och autobiografierna från både Sverige och Finland.

Resultat av studierna av tyska och österrikiska krigsbarn som förflyttades till Sverige och Danmark efter första världskriget är intressanta i jämförande syfte.³² Detsamma gäller undersökningen om judiska barn.³³ Om barn i krig i ett internationellt perspektiv kan man

³¹ Räsänen 1990:116.

³² Janfelt 1994: *Barn av ett krig. Krigsbarnsverksamhet som humanitär insats i Sverige och Danmark efter första världskriget.*

³³ Lomfors 1996: *Förlorad barndom – återvunnet liv. Judiska flyktingbarn från Nazityskland.*

läsa i flera seminarierapporter,³⁴ journalistiska reportage,³⁵ populärvetenskaplig litteratur,³⁶ kunskapsöversikter,³⁷ artiklar³⁸ och även i skönlitteratur.³⁹

En del akademiska delrapporter och uppsatser om krigsbarn har publicerats på åttio- och nittiotalen då forskningen om krigsbarn tycks ha kommit i gång. Krigsbarnens öden har granskats ur flera olika aspekter vilket vittnar om ett brett intresse för ämnet.⁴⁰ Heikki Salminens artikel ger en kort överblick över den tidigare forskningen om krigsbarn och över hans egen pågående forskning som förväntas ge en mer heltäckande kartläggning av barnförflyttningarna.⁴¹ Litteraturförteckningen över facklitteratur om krigsbarn i *Krigsbarns erinran. Snäll, lydig och tacksam* (2003) är tämligen komplett.

De två delområden som har utforskats i doktorsavhandlingarna av Lillemor Lagnebro (1994) och Eila Räsänen (1988), svensk översättning (1990) presenterar sinsemellan motsägelsefulla resultat. Forskningsmetoderna och -områdena är också helt olika. Urvalet av de intervjuade krigsbarnen är relativt litet. De viktigaste akademiska forskningsresultaten i ämnet kan således endast sägas registrera avgränsade delområden.

Stora grupper av nyckelpersoner i krigsbarnsfrågan har inte kommit till tals, t.ex. biologiska föräldrar, mottagande fosterföräldrar mm. Ett stort antal människor var involverade i

³⁴ Den kanske mest kända är rapporten från *Children and War – Proceedings of Symposium at Siuntio Baths*, Finland 1983, andra rapporter t.ex. *Child Victims of Armed Conflicts – NGO Forum* 1986, *Report from Workshop to Exchange Experiences of Psychosocial and Psychotherapeutic Work* av Noelle Thomas.

³⁵ Dorothea E. Woods vid Quaker United Nation's Office, Jan Tystad vid *Dagbladet* i Oslo, Krigsbarn av Roger Rosenbratt vid tidskriften *Time*.

³⁶ Bruno Bettelheim: *Det upplysta hjärtat. Hur man överlever som individ i massamhället* 1985, David Elkind: *Det hetsade barnet – att stressas in i vuxenvärlden* 1984, Neil Postman: *Den förlorade barndomen* 1984.

³⁷ Namazis rapport inför UNICEFs styrelsemöte i New York 1986, Everett M. Ressler/Neil Boothy/Daniel Steinbock: *Unaccompanied Children – Care and Placements in Wars, Natural Disasters, and Refugee Movements* 1971, Heinz Spira: *De hårdast drabbade – om barn och krig i Centralamerika, Etiopien, Somalia, Sudan, Pakistan, Libanon, Barn i krig-projektet* 1982, Lars Gustafsson: *Omsorg om barn under beredskap och krig* 1983, Lars Gustafsson/Agneta Lindkvist/Birgitta Böhm: *Barn i krig* 1987.

³⁸ Det finns en mängd artiklar av vetenskaplig karaktär i ämnet, t.ex. en svensk översikt över begreppet överlevnadssyndromet av Josef Ram/edith Goldman: *Livsvilja. Vilja till överlevnad* 1986, om andragenerationseffekter, Gay, Fuchs & Blittner i Tel Aviv, Silvia Brody: *The Son of a Refugee*, en sammanställning av litteratur om krigstrauman av Hartmut Apitsch: *Det upprepade traumat*, Judith Kestenberg: *Child Survivors of the Holocaust – 40 years later* 1985, Flora Hogman: *Role of Memories in Lives of World War II Orphans* 1985, Sarah Moskovitz: *Longitudinal Follow-up of Child Survivors of the Holocaust* 1985, Robert Krell: *Child Survivors of the Holocaust – 40 years later* 1985, John Bowlby: *Attachment and loss*, vol I 1969, vol II 1980, Michael Rutter: *Interventions to Reduce Mental Health Problems in Refugee Children and Adolescents* 1985, Lenore Terr: *The Effects of Psychic Trauma. Four years after a School – Bus Kidnapping* 1983, Joel Brende: *A Psychoanalytic Study of the Child* 1973, Raija-Leena Punamäki: *Psychoanalytical Reactions of Palestinian Women and their Children in Conditions of Political Violence* 1986.

³⁹ Förteckning över skönlitteraturen av och om de finländska krigsbarnen finns i slutet av denna bok, sammantaget ett sjuttioalv böcker. Om internationella författarna kan nämnas i första hand Elie Wiesel: *Natten. Gryningen. Dagen*, Trilogi 1985. Om nyare krigsbarnslitteratur: W. G. Sebald: *Austerlitz* 2002, Magda Eggens: *Ska det aldrig bli fred?* 2001, Janet Lugin: *Det ihåliga trädet* 2000, Niklas Krog: *Gudarnas son* 2000, Ewa Cristina Johansson: *Karolinen* 2000, Jan Marsden: *I skymningens land* 2000, *Nu är mörkrets tid* 2000, *Den tredje dagens kyla* 2000, Audrey Flegg: *Katies krig* 1999, Marja Taussi Sjöberg: *Martta ja Eero* 1999, Uri Orlev: *Ön i Fågelgatan* 2000.

⁴⁰ Jalo 1950: *Tilastoa lastensiiroista Ruotsiin vuosina 1941-1946 Sosiaalinen aikakauskirja*. Schildt/Runeberg 1961: *Lapsemme Tanskassa*. Lomu 1974: *Lastensiirotkomitea ja sen arkisto 1941-1949*. Båsk 1976: *Finländska krigsbarnen i Sverige*. Evans 1984: *Ero ja lapset*. Kavén 1985: 70.000 små öden. Tuunainen 1982: *Sotien aikana Ruotsiin lähetettyjen suomalaislasten mielenterveydestä*. Sarjala 1985: *Sosiaalihuollon, kansanterveyden ja kriisin torjunnan puoli vuosisataa*. Antikainen 1998: *Suomalaiset sotalapset Ruotsissa talvisodan aikana*. Eronen 1996: *Lastensiirot poliittisena kysymyksenä jatkosodan alun Suomessa*. Korppi-Tommola 1996: *Sotalapset tutkimusraportti*. Jonsson 1996: *Att vara barn till ett finskt krigsbarn En andragenerationssstudie*. Pykäläinen 1996: *Sotalapset, tutkimus sotalasten kokemuksista ja elämänvaiheista*. Selkinen 1998: *Olin sotalapsi: aikuisen sotalapsuudelleen antama merkitys*. Smeds 2000: *Finska krigsbarns minnesbilder av språkväxlingar i olika kontext*.

⁴¹ Salminen: "Suomalaisten sotalasten historiasta tutkimus" (*Siirtolaisuus/Migration* 4/1998:18-23). En omfattande litteraturförteckning över forskning om finländska krigsbarn ingår i (*Krigsbarns erinran. Snäll, lydig och tacksam* 2003:182-188). En mer detaljerad översikt över tidigare forskning om finländska krigsbarn (Salminen 2001:10-20). I nyupplagan (*70.000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset* 2004 av Pertti Kavén) presenteras nya forskningar om barntransporternas psykiska efterföljningar.

krigsbarnsfrågan. En sådan grupp bland många andra är de mottagande fosterföräldrar som var tvungna att mot sin egen vilja repatriera sina krigsbarn. I flera fall hade fosterföräldrarna hunnit bli fästa vid sitt fosterbarn och önskade att få behålla och adoptera barnet. Ett antal fall prövades rättsligt. Fosterföräldrarnas sorg efter separationen från sina krigsbarn som i regel ignorerats har också haft sitt pris.

Skönlitteratur av krigsbarn har inte behandlats i litteraturforskningen med undantag av enstaka bokanalyser och recensioner.

Livshistorier som skönlitteratur

Omaelämäkerta on korkein ja kaikkein opettavaisin elämän ymmärtämisen muoto: ulkoapäin näkyvä elämänkulku, joka muodostaa perustan sen ymmärtämiselle, mikä tuon elämän on tuottanut määrättyssä ympäristössä. Henkilö joka etsii yhdistäviä lankoja elämänsä historiassa on jo eri näkökulmista luonut tähän elämään yhtenäisyyttä, minkä hän nyt on muodostamassa sanoiksi...hän on muistinsa avulla järjestyntä ja korostanut niitä hetkiä, joita hän pitää tärkeinä: muiden hän on antanut vajota unohduksiin...Näin ensimmäinen historiallisten yhteyksien haltuunoton käsittelemisen ja esittämisen ongelma on jo elämän itsensä puoliksi ratkaisema.⁴²

Självbiografen är den högsta och mest lärrika formen av livsinsikt; den utåt synliga levnadsbanan som utgör grunden för förståelsen av vad som har skapat detta liv i en given miljö. En person som söker förenade trådar i sitt livs historia har redan ur olika synpunkter skapat en enhetlighet i detta liv, en helhet som han nu formulerar i ord... han har med hjälp av sitt minne ordnat och betonat de stunder som för honom är viktiga; de andra har han låtit sjunka i glömska... På så sätt har det första problemet när det gäller att förstå och uttrycka de historiska sambanden redan till hälften lösts av livet självt.⁴³

Eftersom evakueringen av finska barn betraktas som världens största barnförflyttning finns det också rikligt med autentiska litterära skildringar av krigsbarnens öden. Numera har det publicerats ett så pass stort antal skönlitterära verk, skrivna av krigsbarnen själva, att dessa kan sägas utgöra en egen litterär genre: autobiografier av finländska krigsbarn. Autobiografierna av finländska krigsbarnsförfattare torde utgöra ett mycket intressant undersökningsmaterial med bredd över flera vetenskapliga discipliner. De autentiska skildringarna kan ge förklaringar till och nya infallsvinklar på de många frågor som den tidigare forskningen inte kunnat besvara.

Forskningsmaterialet i denna undersökning: autobiografierna och en mängd fiktiv skönlitteratur, omfattar såväl alster av krigsbarn som blev adopterade i Sverige/Danmark som alster av krigsbarn som återvände till hemlandet samt även alster av krigsbarn som i vuxen

⁴² Wilhelm Dilthey; Thomson 1978:45-46, J.P. Roos 1988:155. "Every life can be described, whether small or powerful, everyday life as well as exceptional life. An interest in doing this can arise from very different points of view. The family preserves its memories. Criminal justice and its theories may grasp the life of a criminal, psychopathology that of an abnormal human being. Everything human becomes a document for us which represents to us one of the infinite possibilities of our existence" (Marcus 1994:142). Autobiografen är en primär källa till historieforskning. Den är ett första steg från autobiografen till biografen och vidare till historien (Marcus 1944:144-145), (Kujala 2003:99).

⁴³ Översättning av Frank Edman.

ålder har emigrerat tillbaka till Sverige/Danmark eller till andra länder världen över. Utöver autobiografierna finns det intressanta fiktiva skildringar av krigsbarn där likväl biografiska inslag kan ingå.

Autobiografin som litterär genre har under de senaste årtiondena i den teoretiska diskussionen utvidgats till att mer och mer omfatta och att ta vara på olika kulturers marginella röster. Såväl kvinnornas som de etniska minoriteternas livsberättelser har uppmärksammas. Samtidigt har de patriarkaliskt rigida definitionerna av autobiografin blivit upplösta. Ett av dess traditionella, kännetecknande kriterier, den s.k. litterära pakten, en överenskommelse mellan författaren och texten, har mist sin betydelse.

Jaget (Autos), livets (Bios) och textens (Graphies) interna betoningar kan variera kraftigt i en modern autobiografi. Enligt flera franska teoretiker är det graphis som skapar både autos och bios.⁴⁴

Insikten att en litterär text alltid i högre eller mindre grad kan innebära bortträngningar, projektioner, utelämnanden och estetiska korrigeringar har fördjupats.⁴⁵ Samtidigt har benägenheten till fragmentarisk presentation ökat i autobiografin. Autobiografin följer inte någon kronologisk livslinje utan händelserna fokuseras alltefter deras prioritet. Således kan autobiografin koncentrera sig på en enda betydande tidsperiod hur kort den än är.

Att presentera en autobiografi kan ske på flera litterära sätt: den kan skrivas som autobiografi (vilket dock inte garanterar dess sanningsvärde), den kan också skrivas som en fiktiv roman (som också kan överensstämma med verkligheten), den kan skrivas som en biografi av en annan person som återger sin tolkning av den aktuella personens liv. Den kan också skrivas som en möjlig berättelse av ens liv, ett i förväg levt liv där individens potential betonas. Det dynamiska spel som försiggår under skrivprocessen, understryks.

Skönlitteraturen i sig kan inte ge absolut pålitlig kunskap om historiska fakta. Såväl litteraturvetenskapliga som social- och samhällsvetenskapliga metoder ser autobiografin samtidigt som en i viss mån fiktiv berättelse och en historisk, möjlig sann beskrivning. Autobiografin är individens egen uppfattning och tolkning av sitt livs gång och således kraftigt subjektiv, nära anknuten till medvetenheten.

Frågor som ofta ställts av lekmän i fråga om biografier "är berättaren ärlig?", "är detta sant?" är egentligen oväsentliga ty autobiografin är en berättelse som har en början och ett slut och händelserna emellan bildar en kausalisk kedja. Berättaren vet vilket förhållande som berättelsens händelser har till berättelsens slut. Berättaren väljer händelserna enligt sin egen logik och möjligen med tanke på mottagaren. Berättelsen är aldrig enbart en samling fristående händelser. Det finns knappast verkligt liv utanför berättelsen, dvs. biografier utan berättare. En väsentlig skillnad mellan konsten och livet är inte organisation versus kaos utan snarare en avsaknad av den synvinkel i livet som förvandlar en händelse till en berättelse genom att den berättas.⁴⁶ Vi strävar efter att ta en berättares position i förhållande till vår egen handling, berättelserna berättas i livet och levs som berättade. Berättelsens

⁴⁴ Dessa teorier utvecklar Paul de Man till det yttersta och förkastar självbiografin som egen litterär genre p.g.a. dess nära förhållande till fiktlitteraturen medan James Olney påstår att alla litterära genrer är självbiografiska. Som stöd för sitt påstående använder han ett citat av Nietzsche om att all stor filosofi är bekännelse, en ofrivillig och omedveten självbiografi. Den teoretiska genrediskussionen rör sig kring motsättningen fakticitet och fiktivitet och de olika läsororienteringar som de skapar (Gimnes 1992:66-69).

⁴⁵ Jmf Pierre Bordieus begrepp "biografisk illusion"; skribenten gör offentligt upp sin räkning med livet och uppträder som ideolog för sitt eget liv (Bordieu 1987:1-59) och en kritisk granskning av denna hos (Andersen 1992:108).

⁴⁶ Carr 1986:58-59, Roos 1988:147.

form är inte en dräkt som täcker något annat utan snarare en inre struktur mellan en human erfarenhet och en funktion.⁴⁷

Autobiografierna är alltid underställda skönlitteraturens estetiska krav, individuella förträgningsmekanismer, tolkningar och variationer i sårbarhetsbenägenhet. Däremot kan i en studie av flera skönlitterära verk av krigsbarn en gemensam tematik urskiljas; det mest frekventa blir signifikanter som kan sägas utgöra en möjlig standardberättelse av ett krigsbarnsöde. Genom att diskutera och ifrågasätta barnförflyttningarna deltar krigsbarnslitteraturen således i en samhällelig och kulturell dialog.

Dagens litteraturforskning betonar betydelsen av att sätta det skönlitterära forskningsmaterialet i en bredare kulturell och samhällelig kontext och att studera dess växelverkan med andra kulturer.

Hittills finns det två omfattande studier av sverigefinländarnas litteratur: Marja-Liisa Pynnönens *Siirtolaisuuden vanavedessä. Tutkimus ruotsinsuomalaisen kirjallisuuden kentästä vuosina 1956-1988* (1991) (I migrationens kölvatten. En studie i sverigefinländarnas litteratur under åren 1956-1988) och en tematisk studie av Erkki Vallenius *Kansankodin kuokkavieraat. II maailmansodan jälkeen Ruotsiin muuttaneet suomalaiset kaunokirjallisuuden kuvaamina* (1998) (Folkhemmets snyltgäster. De till Sverige efter andra världskriget flyttade finländarna skildrade i skönlitteraturen). Dessa studier omfattar dock inte analys av krigsbarnslitteratur. Samma gäller Anneli Tikkanen-Rózsas undersökning om sverigefinländska biografier,⁴⁸ *Ruotsinsuomalaisten kirjoittama omaelämäkerrallinen kirjallisuus* (2000) (Autobiografier skrivna av sverigefinländare). Enligt henne representerar krigsbarnen inte alltid sverigefinländare.

Av de enstaka bokanalyserna kan nämnas Nina Similäs studie av Aila Meriluotos *Kotimaa kuin mies* (1977) (Hemlandet som man) Elina, El-Liina. *Kulttuurillinen ja sukupuolinen toiseus Aila Meriluodon romanissa Kotimaa kuin mies* (1999) (Elina, El-Liina. Annorlundaskap av kultur och genus i Aila Meriluotos roman Hemlandet som man).

Margaret och Michael Rustin har studerat hur separation gestaltas i den moderna fiktiva barnlitteraturen, däribland hos de evakuerade, engelska krigsbarnen⁴⁹ i *Narratives of love and loss. Studies on modern childrens' fiction* (1987).

Analysarbetet avser alltså att utforska litterära teman i biografier och skönlitteratur, skrivna av eller om finländska krigsbarn; hur livsprojektet hos unga krigsbarn formar sig under separation och påfrestningar i krigstillstånd, dvs. hur krigsbarnen har lyckats att omvandla sina erfarenheter till litterär konst. Analysen är därför koncentrerad på texten och dess retorik där spänningsmönster och nya dimensioner spåras.⁵⁰

Autobiografen är den genre som mest utforskar skribentens identitetssökande. Tyngdpunkten ligger ofta i självreflexionen varigenom man gestaltar sin plats i samhället. Med textens hjälp utreder skribenten sitt förhållande till det omedvetna. Skribenten söker genom

⁴⁷ Carr 1986:58-65, Roos 1988:147.

⁴⁸Tikkanen-Rózsas: *Ruotsinsuomalaisten kirjoittama omaelämäkerrallinen kirjallisuus 2000* (autobiografier, skrivna av sverigefinländare) är en kartläggning av den förvånansvärt omfattande sverigefinska autobiografilitteraturen.

⁴⁹ Under andra världskriget skickades engelska barn bl.a. till Usa och Australien av CORB, Children's Overseas Reception Board, men förflyttningen upphörde då båten City of Benares träffades av tyskarnas torpeder och ett antal barn dog. Därefter skickades engelska barn till landsorter enbart inom det egna landet (Salminen 2001:4).

⁵⁰ Jmf Shoshana Felmans uppfattning att den psykoanalytiska litteraturforskningen tillför texttolkningen nya dimensioner genom att koncentrera sig på texten, på form och retorik (Felman 1987). "Omvägen via psykoanalysen tvingar kritikern att förhålla sig till formens erotik, dvs. Att engagera sig i retorikens psykiska element, de passionsdramer som spelas upp i textens troper" (Brooks i Rimmon-Kenan (ed) 1987:17), (Fahlgren 1992:132).

själva skrivprocessen svaret på frågan ”Vem är jag”. Den autobiografiska texten blir således ett svar, texten har en position av en analytiker.⁵¹

Autobiografier av krigsbarn skiljer sig på några punkter från autobiografier i allmänhet. De är barn av samma generation och tidsepok. Det finns vissa gemensamma yttre ramar för alla krigsbarn: bombningar av hemstaden, krigets nöd, tågresan via Haparanda till Sverige, båtresan från Åbo eller flygresan via Helsingfors för de sjuka barnen till Stockholm, karantän i uppsamlingsläger, läkarundersökningar, val av barn till fosterföräldrarna. Sedan blir det en stor variation i enstaka livsöden beroende på var i landet och i hurudana familjer barnen hamnade och om de blev älskade.

Det stora projekt som flera feministteoretiker inom autobiografen har sysselsatt sig med de senaste årtionden: att göra det privata offentligt,⁵² får ett intressant tillskott ur de kvinnliga krigsbarnens livsöden, samtidigt historiskt förankrade och således offentliga enligt traditionella kriterier för autobiografen.

Krigsbarnens öden har hittills gestaltats via de flesta konstnärliga uttrycksformer. Flertalet är autobiografier, skrivna av krigsbarn eller skönlitterär prosa med krigsbarnsöden som tema. Utöver dessa finns lyrik, drama, skådespel, radiopjäser, videokassetter, sagor, bilderböcker, insamlade korta berättelser, konst, skulpturer, minnesplattor. Denna studie begränsas till autobiografier av krigsbarn och en del prosa som handlar om krigsbarn. De dikter som hänvisas till i studien ingår i autobiografierna.

Forskningsmaterialet sträcker sig tidsmässigt över flera decennier. Den första skildringen av barnförflyttningen kom redan under fortsättningskriget. Solveig von Schoultz berättar i *De sju dagarna* (1942) om tågresan till Sverige via Haparanda. *Nalleresan* (1944) av samma författare skildrar hur leksaker som glömdes kvar hemma kommer till deras ägare, två finländska krigsbarn i Sverige. Efter ett par år porträtteras krigsbarnet Pirkko på tre språk: *Pirkko från Palosaari* (1945), *Palosaaren Pirkko* (1946) och *Pirkko fra Palosaari* (1946) av Ruben Nyström. Einar Rimmerfors *Det gällde livet* (1945), (*Taistelu elämästä* 1947) gestaltar flyktingöden och svensk hjälpverksamhet. Därefter följer ungdomsböckerna *Inkeri palasi Ruotsista* (1947) av Aili Konttinen, i svensk översättning *När Inkeri kom hem* (1961, 1984), på tyska *Geh nicht fort, Inkeri* (1957) och berättelsen om syskonparet *Riitta ja Asko Ruotsissa* (1948) (Riitta och Asko i Sverige) av Toini Lehtinen-Palme.

Sedan dröjer det ett drygt decennium innan nästa beskrivning av krigsbarnsöden publiceras. Siiri Åkerberg berättar om arbetet vid barnevakueringen och hjälpstationen i Stockholm i *Päivien paljous* (1966) (Mängden av dagarna). Thure Malmberg och Arnold Neumann berättar om de båtar som forslade krigsbarn till Sverige, *The white ships* (1967), *De vita båtarna* (1970), *Valkeat laivat* (1970) och Eila Raatikainen om sin *Evakkotaival* (1974) (Evakueringen).

Markku Lahtela initierar den långa kedjan av tragiska krigsbarnsöden med ett barns separationssorg och ångest i *Yksinäinen mies* (1976) (Den ensamme mannen) som i några kapitel skildrar även krigsbarnstiden i Sverige. Det mesta registrerar den vuxne mannens kval över den lille pojken alltför tidiga separation från sin moder och dess konsekvenser som han via psyko- och skrivterapi försöker bearbeta. Aila Meriluotos fiktiva roman med biografiska inslag *Kotimaa kuin mies* (1977) (Hemlandet som man) skildrar krigsbarnet Elinas klivna identitet.

⁵¹ Jackson 1988:137.

⁵² Kosonen 1989:38.

Eila Kostamos *Lapsinainen* (1978) (Barnkvinnan) spårar tråden i sin livsanalys till Skåne och fosterpappan som hon lämnade med kärlekssorg. Den delvis fiktiva *Bärnstensmannen* (1980) av Jean Bolinder porträtterar krigsbarnet Elis tragik i förträngningens och förnekandets efterföljd.

Barnboken *Olipa kerran maan kukat eli Liisa särkyneen peilin maassa* (1982) (En gång fanns jordens blommor eller Liisa i den spruckna spegelns land) av Leena Laulajainen berättar en saga med biografiska inslag i krigets Finland.

Solveig Emtös *Krigsbarn 12408* (1981) skildrar Pelles ungdomsår, följd av en fortsättning i *Eldvagnarna* (1988), *Tulivaunut* (1990). Aarni Krohns *Kun viisitoista vuotta vaan* (1983) (Då bara femton år) kan karakteriseras som pojkroman liksom Eila Cederroos *Lilas barndom* (1986) som flickroman. Till samma genre hör Sinikka Ortmark-Almgrens *Du som haver barnen kär* (1986) som beskriver krigsbarnets sorg över separationen från modern. Sinikkas vidare öde beskrivs i *Var blir maskrosor gulast* (2003).

Mats Eklöf fortsätter skildringen av krigsbarnsöden i en fördjupad psykologisk stil i *Sländans dag* (1986) och i *Triangelns tredje sida* (1987). Därefter ger *Sinikka. En roman i svensk och finsk miljö* (1988) av Sonia Strömberg en trovärdig bild om ett krigsbarns liv, ett pendlande mellan två kulturer.

Ingmar Björksténs *Krigsbarnet. En Helsingforsroman* (1991) fokuserar krigsbarnet Bertels återanpassning i hemstaden efter krigets slut.

Den förvandlade gatan (1991) av Carita Nyström följer i spåren av Singa Sandelis *Gäst i eget hem* (1982) som koncentrerar sig på psykoterapeutiskt helande, speciellt av krigsbarnets trasiga förhållande till sin biologiska moder. Heikki Hietamies *Äideistä parhain*⁵³ (1992) (Den bästa av mödrar) är en manlig motsvarighet på samma ämne där problematiken gäller både styvmodern och den biologiska modern. Samtidigt är den en skildring av barnets tillvägagångssätt för att klara av separation från föräldrarna. Soile Seppäs *Ikävä kotiin* (1994) (Hemlängtan) skildrar en krigsbarnflickas separationsorg.

Anna-Liisa Haakanas *Kotiinpaluun yö* (1995) (Hemkomstens natt) utforskar Katris identitetsprocess i ljuset av erfarenheterna från båda länderna.

Pentti Kehusmaas *Kivionkalo* (1996) (Stenhålan) vittnar om krigsbarnets sätt att överleva i ett kärlekslöst fosterhem. Fortsättningen av Penttis sannsaga *Korpijärvi* (1997) fokuserar på återvändandets problem.

Systrarna Irmelin Sandman-Lilius och Heddi Böckman ger en gemensam syn på sin uppväxttid och Sverigevistelse i *Hand i Hand* (1997).

Enstaka dikter, skrivna av och om krigsbarn, har publicerats i flera tidskrifter, i synnerhet i medlemstidningar, utgivna av krigsbarnsföreningar. Ulla Welins *Naisen kaaret* (1997) (Kvinnans cykler) är en diktantologi som även innehåller dikter med krigsbarnsteman.

Helmi Erving-Odelbergs *Hälytys. Glimtar ur ett krigsbarns liv* (1998) (Alarm Glimtar ur ett krigsbarns liv) och Anja E. Tynis *Finnungen*⁵⁴ (1998) representerar sinsemellan olika öden.

⁵³ Heikki Hietamies *Äideistä parhain* ligger till grund för filmen som produceras av Ilkka Mattila i Helsingfors. Manusförfattare är Jimmy Karlsson och Kirsi Vikman. Filmen räknas bli klar 2005.

⁵⁴ Mikael Niemi har satt upp Anja E. Tynis *Finnungen* som teaterpjäs, som ges av Tornedalsteatern. Dramatiseringen har spelats för fulla hus både i Kiruna och i Stockholm. Boken *Finnungen* har också orsakat en debatt kring receptionstekniska frågor. Ämnet krigsbarn är av känslig art. Många krigsbarn vill läsa om självupplevda händelser och är noga med att historiska fakta stämmer. Debatten kring Anja E. Tynis *Finnungen* är ett tydligt exempel på den svåra gränsdragningen mellan autobiografi och fiktiva verk som utnyttjar autobiografiskt material. Mer om debatten Rosnell, (*Medlemsnytt* 4/2002:6), (*Medlemsnytt* 1/2003:12).

Tynis Tarja hade hamnat i ett kärlekslöst hem med en demonisk fostermoder medan Erving-Odelbergs Helmi hade privilegiet att få psykologiskt och pedagogiskt kunniga fosterföräldrar. Samma år skildrar Sinikka Vesterberg sitt sökande efter det etniska ursprunget genom att försöka återskapa relationen till sin biologiska moder i *En gång krigsbarn* (1998), *Kaksi kotimaata* (2000). Sökandet efter den matrilineära traditionen fortsätter i *Skymt av livet* (1999).

Ett exempel på en fragmentarisk berättelse är Ann-Maj Danielsens *Att inte höra till. Ett finskt krigsbarn berättar* (2000) som fokuserar på några år i återvändandets trauma. Den första boken på engelska av ett finskt krigsbarn kommer från Sonja Maria Dahl *Too many tears* (2001). Iris Anderssons och Marianne Jacobsens *Med dubbel identitet. Ett krigsbarnsöde* (2001) skildrar styvmodersproblematiken.

Utöver autobiografier finns det en del samlingsverk som omfattar kortare berättelser av krigsbarn: Annu Edvardsen *Det får inte hända igen. Finska krigsbarn* (1977), Ethel Kruses *Berättelser om finländarna i Norberg 1944-1986* (1987), Eila Christoffs *Sotalapsien kertomaa* (1990) (Berättat av krigsbarn), Else Lönnströms och Terttu Magnussons *Med krigets vindar. Berättelser från 1940-talet* (1991), Magdolna Kovács *Olin sotalapsi* (1995) (Jag var krigsbarn), Pojos lokalhistoriska arkivs *Vallonsmeder och krigsbarn. Historier om pojabor under tre sekel* (1995), Leila Lehtirantas *Matkalla kodista kotiin. Sotalapset muistelevat* (1996) (Från hem till hem. Krigsbarn minns), Siiri Matvejevnas *Välkommen till Sverige. Boken om de finska krigsbarnen* (1996), Jarmo Knuutilas och Kari Levolas *Sotalapsi ei unohda* (2000) (Krigsbarnet glömmet inte), Pauli Lampinens *Pitäkää mukuloista huoli* (2000) (Ta hand om ungarna), Reijo Pajuojas redigerade *Sotalapsena Tanskassa* (2000) (Som krigsbarn i Danmark 2000), *Terve! Finska krigsbarn berättar* (2003) av Skåneföreningen Finska krigsbarn, *Krigsbarns erinran. Snäll, lydig och tacksam* (2003) redigerad av Sinikka Ortmark Almgren och *Kaksi maata – monta kotia* (2003) (Två länder – många hem) redigerad av Kaija Luttinen.

Leena Lander spekulerar i krigsbarnet Hannas försvinnande och kring ett eventuellt brott i samband med detta i *Iloisen kotiinpaluun asuinsijat* (1997), *Den glada hemkomstens boplatser* (1999). I den psykologiska thrillern *Katten som inte dog* (2000) av Inger Frimansson figurerar även krigsbarnet Kaarina.

Många krigsbarn berättar om ett inre tvång att föra vidare sin kunskap om händelsekedjorna kring barnflyttningen. Flera har sin egen, från majoriteten avvikande infallsvinkel som de vill belysa krigsbarnfrågan med. Krigsbarnens berättelser kan sägas närma sig narrativa berättelser, dvs. de har ambitionen att storyn skall återges så sanningsenligt som möjligt. Ibland tangerar deras sanningar traumatiska händelser som vill komma till ytan för att kunna befria dess bärare. Stilistiska och konstnärliga krav har dock inte hamnat i underläge. Bland krigsbarnförfattarna finns flera talanger som har kunnat förena berättartvånget och -ivern med det estetiska. Ett exempel på detta är Singa Sandelins *Gäst i eget hem* (1982) som har vunnit första pris i Holger Schildts och svenska folkskolans vänners romanpristävling för unga prosaister. Flera krigsbarnförfattare har fått positiv respons av kritikerna och blivit etablerade författare.

Sättet att berätta sin saga har vållat många huvudbry. En del skribenter har valt att ta avstånd från barndomens händelser. De vill benämna huvudpersonen med ett fingerat namn och berätta om händelserna i tredje person för att på detta sätt ge en upplevelse av illusorisk objektivitet. Metoden ger autobiografen mer psykologisk styrka och spännvidd att möta sitt livstrauma. Andra vill beskriva händelserna så expressivt som möjligt utifrån ett barns uppfattningsförmåga. Därför har krigsbarnslitteratur ibland klassificerats som barnlitteratur. En lösning är att författaren i efterordet ger sin syn på skildringen som vuxen analytiker

vilket sker hos Sinikka Ortmark Almgren i *Du som haver barnen kär* (1986) eller låter en annan person i ett efterord belysa situationen som Pirkko Helenoro i *Tuntemattoman sotilaan tytär* (1990) (Dotter till okänd soldat). Variationer mellan jagform och tredje person i samma roman är också vanliga. En vuxen analytiker är en typ av krigsbarnsförfattare som drar paralleller ur barndomsöden till vuxenlivet som t.ex. Eila Kostamo i *Lapsinainen* (1978) (Barnkvinnan). Fortsättning på Barnkvinnan följer i *Mulperipuun mehu* (2002) (Saften av ett mullbärsträd).

Många har bifogat korrespondensen mellan fosterföräldrarna och de biologiska föräldrarna eller mellan krigsbarnet och de biologiska föräldrarna, i de flesta fall med modern då fadern var vid fronten. Till sina livsberättelser har de också ofta bifogat gamla fotografier som t.ex. Iris Andersson i *Med dubbel identitet. Ett krigsbarnsöde* (2001).

Historiska fakta registreras vilket gör att flera romaner har klassificerats som historiska romaner. Historiska bilderböcker för barn är en relativt ny företeelse inom barnlitteraturen. Tidigare finns det berättelser om andra världskriget samt en del emigranthistorier från Amerika.⁵⁵ Den finländska barnflyttningen finns nu också illustrerad och berättad i två intressanta bilderböcker: Veronica Leos *Ekorögon* (1990), i dansk översättning *Krigens børn* (1990), och Gunilla Bönners *Impi från Suomussalmi. Finlandsbarn i Sverige 1944-1945* (1999).⁵⁶ I barnböcker ska själva historien berättas varsamt men informerande. Detta kan innebära svårigheter hur ska man motivera krig, bombningar och dödande? Dessa bilderböcker har lyckats återge krigets stämning i en dämpad ton, var och en av författarna på sitt speciella sätt.

En sagobok från krigstidens miljö är en raritet i sig. Kanske har man i krigstid mer behov än i fredtid av att fantisera sig bort från krigets realiteter. *Sagor från Främlingsgatan* (1999) av Irmeli Sandman Lilius tar sina läsare med på utflykter av kosmiska mått. Ändå överensstämmer tiden och rummet ganska väl med krigstidens miljö och verklighet.

Krigsbarnens berättelser presenterar identitetsprocesser där såväl unika historiska företeelser som varierande spänningar mellan olika samhällsgrupper i båda länderna möts och korsas. Krigsbarnsskildringarna lägger fram ett helt internordiskt relationssystem i förändring där flera nivåer av identiteter medverkar. Exempel på biografier där krigsbarnsbakgrunden har gett insikt och fört författaren till internationella karriärer är Jean Cronstedts *Krigsbarn, gymnast, läkare. Mitt liv i fyra världsdelar* (2001) och Rea Yrjö-Koskinens *Lasinsiruja kämmenellä* (2001) (Glasskärvor i min hand).

Under 2002 publicerades återigen flera biografier av krigsbarn. Kaija Luttinens *Hyvä maku jäi suuhun* (2002) (Bra smak blev kvar i munnen), Eeva och Ilmi Paasos och Martta Ekbergs *Rakas isä. Kära pappa* (2002) och Sirkka-Liisa Westergårds *Tacka nu vackert. Ett krigsbarn minns* (2002) berättar var sin individuella historia. Samma år publicerade Virpi Salin en långtande mors brev till Sverige, till fostermodern som tog hand om hennes son under svåra år: *Tyhjä syli. Äidin kirjeet Ruotsiin 1942-1946* (2002) (Den tomma famnen. En mors brev till Sverige) omfattar ett unikt dokumentärmaterial från en finländsk mor som har skickat sin son till Sverige. Denna moder hade svenska som modersmål och kunde därför brevväxla och följa med sin sons vistelse och uppväxt hos fosterföräldrarna. För första gången och därtill i autentiska brev framförs en mors tankar, känslor och situationsbeskrivning om hur det var att lämna sitt barn till främmande personer i ett främmande land. Breven uttrycker en mors längtan efter sitt barn, men också en ständig oro för eventuella faror som kunde drabba sonen.

⁵⁵ Nikolajeva 2000:54-55.

⁵⁶ Mer om dessa böcker i en recension av Virtala, publicerad i tidskriften (*Siirtolaisuus/Migration* 2/2001:37-39).

Laila Hietamies fiktiva roman *Koivu ja tähti* (2002) (Björken och stjärnan) är intressant därför att den berättar om krigsbarnens öden i Danmark. En mer autobiografisk beskrivning från tiden som krigsbarn i Danmark ger Reijo Pajuoja's antologi *Sotalapsena Tanskassa* (2000) (Som krigsbarn i Danmark 2000).

Romanen av Hietamies använder Topelius gamla saga om Björken och stjärnan som intertext. "Björken och stjärnan" är effektfulla ord, varje finländsk individ fram till -50-född, associerar dessa ord till Topelius' saga om två syskon som under en tidigare orolig period i Finlands historia skickades till Sverige, undan krig och osäker tillvaro, precis som krigsbarnen under andra världskriget. Även om välfärden i Sverige hjälpte syskonparet att överleva och komma undan hemlandets misär, glömde de inte enligt Topelius' nationalistiska idealtänkande och bristande kunskap om ett barns utveckling, sitt hemland utan begav sig senare ut på en vandringsfärd mot hemlandet och den lilla stuga de kom från. Den enda ledningen de hade var en på hemgården växande björk och en stjärna som brukade lysa genom dess lövverk. Trots dessa ringa kännetecken, men desto mer med nationalromantisk anda hittade syskonparet hem till sin barndomsstuga där mor och far väntade. Den gamla sagan är effektiv och nostalgisk, men Hietamies omskrivning av Björken och stjärnan erbjuder mer spänning; romanintrigen är sammanvävd med potentiella äventyr som Danmarks politiska situation kunde erbjuda under andra världskriget.

Ambitionen att inkludera i forskningsmaterialet all skönlitteratur som skrivits om finländska krigsbarn har jag avstått från. Denna studie har kommit till den punkt som i den kvalitativa forskningen kallas för saturation, dvs. forskningsmaterialet tillför inte längre någon ny information utan motiven börjar upprepas.

Under året 2003 sätter jag punkt på min vandring genom de skönlitterära beskrivningarna av och om finländska krigsbarn. I sista stund fann jag ett antal verk som har publicerats i eget förlag och böcker där krigsbarnstemat tangeras. I slutet av denna studie har jag samlat all skönlitteratur av och om krigsbarn som jag under projektet har kommit över.

Bland senast utkomna böcker hann jag inventera Lauri Wahlbergs *Ett krigets barn* (2003). Boken är en intensiv beskrivning av ett krigsbarns kamp för att bemästra sin situation, minnen, separationsångesten, hatet mot den biologiska modern som hade skickat sin son utomlands och hatet mot det fädernesland som har orsakat så mycket lidande. Allting berättas i en tvär, men trovärdigt ärlig ton i motsats till "Björken och stjärnan"-romantiken. Autobiografien är en läsvärd resa genom ett krigsbarns kamp för att hela sig själv trots svåra förhållanden. Sveriges psykiatriska vård får sin del av anklagelserna. Problematisering utvecklas i form av en patientdynamisk vårdlinje presenterad av ett psykiskt nerbrutet krigsbarn.

En sorts litterär kulmen inom den inventerade krigsbarnlitteraturen representerar W. G. Sebald's roman *Austerlitz* (2003), (orig. 2001) som jag några gånger i en senare analysdel citerar. W. G. Sebald var professor i litteraturvetenskap och mästare i olika stilgrepp. Är *Austerlitz* en sannsaga eller fiktion, den frågan blir obesvarad eftersom Sebald dog i en bilolycka strax efter att boken hade publicerats. Autobiografi, fiktion eller en blandning av dessa, det är i nuläge ointressant, men bokens innehåll är anmärkningsvärt. Austerlitz berättar i en skönlitterär dräkt om förträgnningens och minnets mekanismer. Den femårige Jacques Austerlitz skickas från Prag till London under andra världskriget 1939. Pojkens brittiska föräldrar utplånar alla spår av pojkens tidigare existens. Adoptivpojken växer upp utan vetskap om sin rätta identitet. Under hela sin vuxna existens undviker Austerlitz halvt omedvetet allt som skulle kunna avslöja hans rätta bakgrund. En smygande ångest hinner dock ikapp honom i pensionsåldern och orsakar en livskris. Barndomsminnen börjar klarna upp. Det enda viktiga i Austerlitz's liv är nu att bege sig ut på en resa bakåt i tiden och att

försöka minnas de bortträngda barndomsminnena, separationen från den biologiska modern, tågresan till det okända ödet, allt. Minnet är en nyckfull företeelse. Då nu resan in i barndomsminnen började, uppenbarade sig också klara händelsekedjor från barndomen som under årtionden legat i ide. Till och med det språk som man talade i barndomstrakten, kan öppna sig. Sebald's Austerlitz är en nyckelroman för alla krigsbarn ty den är allmängiltig, den berättar i en litterär form om ett krigs/adoptivbarns ångest och framför allt om minnets funktioner och möjligheter.

Något om minnets mekanismer

Att skriva ner sin autobiografi är i första hand att minnas betydelsefulla händelser som format ens liv. Barndomens erfarenheter är av särskild betydelse. Kan man komma ihåg händelser så långt tillbaka? Kan man återge dem sanningsenligt? Kan man lita på minnesbildernas sanningshalt? Hur stor roll spelar emotioner, förträngning av traumatiska upplevelser och andra försvarsmekanismer?

Kan en förträngning försvaga minnets värde, frågar barnpsykiatern Lenore Terr i sin undersökning av traumatiska minnen? Enligt Terr försvagas traumatiska minnen inte även om de varit gömda i årtionden. Då de till slut av någon händelse kommer till ytan igen och minnesbilderna klarnar, kan de bli helt klara episoder. Traumatiska minnen förändras inte. På samma sätt etsas barndomens lyckligaste händelser fast i minnet.

Erkki Kujala konstaterar också detta i sin undersökning om finländska män som var barn under krigstiden. Enligt Kujala var dessa intervjupersoners minnesbilder förvånansvärt klara och detaljerade. Kujala påstår att krigstiden måste ha varit en exceptionellt spänningsfylld tidsperiod, präglad av ständig oro och rädsla, så att livet levdes i ett extra sensitivt sinnesläge och så totalt närvarande att alla dess detaljer har bevarats oförglömliga i minnet.⁵⁷

Förträngning sker omedvetet, den fungerar som ett försvar mot att minnas. Förträngningen kräver en betydande mängd emotionell energi – energi som sedan tas från andra områden. All energi behövs för att bygga en försvarsmur mot traumatiska minnen som man inte vill befatta sig med. Därför styrs människans liv ändå utifrån traumat. En förträngning som lättar orsakar symptom, ångest och depression.

För att ett förträngt minne helt skulle kunna komma tillbaka till ytan, behövs en gynnsam emotionell situation för det och ett incitament som löser ut minneskedjan. En sådan lämplig grund kan vara en livssituation då harmoni råder mer än tidigare då en distans till traumatiska händelser har skapats. I en avslappnad och trygg miljö kan en liten minnesskärvna som påminner om det förträngda få hela minnesflöden att strömma ut.

De finländska krigsbarnen är i en speciell situation. Förutom sina privata berättelser med traumatiska minnen eller inte, är de också delaktiga i en kollektiv minnesreservoar som nu börjat rinna över. Många får hjälp av att minnas av historiska dokument och av andras berättelser.

⁵⁷ Kujala 2003:215

Om fosterbarns villkor förr

Barndomens historia har länge negligerats av forskarna. Skälen till detta kan vara brist på intresse, svårigheten att få fram forskningsmaterial och synen på barndomen som någonting som man snabbt ville passera och som man inte längre efteråt vill befatta sig med. "Barnets inbyggda ändamål är att bli vuxet, dessförinnan existerar det endast som en möjlighet, en potentialitet." Citatet kommer från den grekiska filosofen Aristoteles på 300- talet f. Kr. Denna syn på barndomen har dominerat långt in på 1800-talet.

Omedvetenheten om att barn kan ta skada av separationen från föräldrarna har varit omfattande. De finländska krigsbarnen tillhörde den generation av barn som drabbades av bristen på sådana insikter om barnpsykologi. Forskningen började uppmärksamma barnets reaktioner på separation ungefär vid samma tid som barnförflyttningen från Finland till grannländerna var som mest omfattande under fortsättningskriget. Anna Freud förklarade då att barn tar mer skada av separationen från modern än av upplevelsorna av kriget tillsammans med modern.

If these bombing incidents occur when small children are in care either of their own mothers or a familiar mother substitute, they do not seem to be particularly affected by them. Their experience remains an accident, in line with other accidents of childhood...It is a widely different matter when children, during an experience of this kind, are separated from and even lose their parents.⁵⁸

Att barn blev separerade från sina biologiska föräldrar och placerade i fosterhem var ett ofrånkomligt inslag i det nordiska familjemönstret. Risken att bli föräldralös var betydligt större då än nu. Förutom krig härjade farsoter och epidemier. Barnsängsfeber var vanliga och lämnade många nyfödda utan mödrar.

En omfattande tragedi i barnhistorien utgörs av kristendomens och samhällets konventioner enligt vilka barn inte fick födas förrän nio månader efter bröllopet. Otaliga barn har mist livet eller lämnats till fostervården p.g.a. fruktan för skandal. Detta har i historien varit så vanligt att det talas om "fosterbarnsindustri". Indirekta barnamord förekom genom s.k. "änglamakerskor". Skammen att vara ogift mor var under flera århundraden så skrämmande att barnen hellre offrades. Gustaf den III:s Barnmordsplakat 1778 som var i kraft till 1917 kom till för att hindra barnamorden, men istället fick det oanade konsekvenser. Rätten att anonymt anmäla ett nyfött barn räddade visserligen den ogifta modern från skammen, men barnet hamnade ofta hos oansvariga, olämpliga fosterfamiljer. Barndödligheten var ovanligt hög just bland fosterbarn. Fosterbarnen hade inte heller kunskap om sitt biologiska ursprung vilket orsakade svåra identitetskriser senare i livet. I allmänna barnhusets arkiv finns otaliga brev från fosterbarn vilka desperat försöker få vetskap om sina föräldrar. Det är dokumenterat att dessa fosterbarns identitetsproblem har varit nedbrytande för deras personlighetsutveckling.⁵⁹

Större delen av 1800-talet präglades av utbyttessynen inom fosterbarnsvården. Fosterhemmen fick ett förhållandevis stort underhåll för fosterbarnen under de första levnadsåren, men summan minskade alltefter barnets uppväxt. Man väntade sig att barnet kunde börja arbeta. Utbytet blev avslutat då barnet blev vuxet. Denna utbyttessyn kodifierades i lagstiftningen.

⁵⁸ Freud/Burlingham 1943:20-21.

⁵⁹ Persson 1995:109

Då barnarbetet begränsades genom lagstiftningen 1881, gällde detta endast industrin. De flesta fosterbarn var knutna till jordbruket där barnarbetet inte begränsades.

Fosterbarnens ställning har sedan århundraden varit vag, de har varit utlämnade till sin fosterfamiljs godtycklighet. Vid 1800-talets mitt skapades en institutionaliserad kontroll för fosterbarnsvården. Tjänster tillskapades för att övervaka barn. Barnarbetskraften var inte längre lika eftertraktad. Agrarsamhället förvandlades till industrisamhälle. Barnlagarna 1920 medförde en mer humanitär syn på barns och ensammas mödrars rättigheter.

Placeringen av de finländska krigsbarnen i svenska fosterhem var en mångfacetterad process. De familjer som hade anmält sitt intresse för ett fosterbarn undersöktes län efter län. Kriterierna var desamma som vid adoption av svenska fosterbarn. Enligt Paul Epäilys' studier kom de flesta svenska fosterföräldrarna till finska barn från medel- och överklass. Barnen tillhörde i regel arbetarklassen som var klart underrepresenterad bland fosterföräldrarna.⁶⁰ Ungefär tio procent av villiga fosterföräldrar godkändes inte. Skäl till avvisandet kunde vara t.ex. fosterföräldrarnas höga ålder, hälsotillstånd, dålig bostad eller antalet egna barn. Även fosterhemmets geografiska läge kunde ha betydelse. Krigsbarn placerades inte i Norrbotten eller i Haparanda p.g.a. närheten till krigsfältet. De flesta krigsbarnen blev placerade i Syd- och Mellersta Sverige.

Anna Freuds upptäkter om barnets separationsångest hann inte ännu gagna de finländska krigsbarnen. Deras lott blev också att bli lämnade till fosterfamiljens godtycklighet. Diskussionen om barnets separation från modern och dess allvarliga konsekvenser för barnet kom verkligen i gång i Norden först årtionden senare i samband med J. Bowlbys studier.

I brist på moderskärlek

Harriet Silius och Sirpa Wrede har tagit upp några teman som anknyter till moderskap i *Moderskap och reproduktion. Möjligheter och marginaler* (1996). Teman om moderskap rör sig tvärs över jordklotet. Silius citerar t.ex. författarinnan Vivi-Ann Sjögren som under en bussresa i Kenya tog en liten flicka i famnen för att hon inte skulle behöva sitta på golvet. Flickans moder var upptagen av andra, mindre barn. Den lilla vänligheten från en vit kvinna var tillräckligt för att den kenyanska modern skulle ha avstått från sitt barn. Enligt Sjögren var det inte bristande moderskärlek utan snarare tvärtom, hoppet om att åtminstone det här barnet skulle få det bättre och mat för varje dag.⁶¹ Moderskap kan således vara kulturellt och politiskt betingat. Bruket att ge bort barn som gåva hos sereerfolket i Senegal har intresserat feministforskare. Det har tolkats som ett tecken på omsorg om den barnlösa.

I början av förra sekelskiftet förblev ungefär en tredjedel av de europeiska kvinnorna barnlösa. Ett flertal mödrar förlorade sina barn i sjukdomar och svält. Barnauktioner förekom ännu vid sekelskiftet. Det avvikande beteendet tolkar vi lätt ur nutidsperspektiv som orsakat av fattigdom.

⁶⁰ Paul Epäilys: *Fosterföräldrar. En studie av de finska krigsbarnens svenska fosterföräldrar 1939-1947*. Historiska institutionen, Göteborgs universitet, D-uppsats VT 2001. En recension av Kai Rosnell (*Medlemsnytt* nr 4/ 2002:13).

⁶¹ Silius 1996:3.

Den feministiska forskningen har en mångfacetterad syn på moderskapet. En klart negativ syn är att betrakta moderskapet som en patriarkal institution som förtrycker kvinnor. Simone de Beauvoir (1949) uppfattade moderskapet som ett slaveri. Mary Daly (1978) och Monica Witting (1992) fortsätter i Beauvoirs anda. Enligt den positiva synen ses moderskapet som den viktigaste källan för kvinnors makt och grunden för kvinnors identitet.

Enligt forskare som har studerat förhållandet mellan mor och barn i europeisk historia kunde moderskärleken inte utvecklas fullt ut eftersom barndödligheten under de svåra ekonomiska tiderna var hög. Mödrarna vågade inte binda sig emotionellt vid sitt barn i fruktan att de förlorar detta.

De finländska mödrarnas situation i detta sammanhang är säregen. Många av dem blev krigsänkor. De hade dessutom männens arbeten att sköta då männen var i kriget. Anu Koivunen (1995) ser speciellt det hjältemodiga och uppoffrande moderskapet som typiskt för de finländska kvinnorna i det krigstida Finland.⁶²

Ett gemensamt tema för många autobiografier är funderingarna kring den biologiska moderns öde.⁶³ Hur kände hon då hon skickade sitt barn till Sverige, hur var hennes situation under krigsåren, hur har hon känt det under alla dessa år då hennes barn levt i Sverige.

Mödrarna i krigets Finland var först emot att skicka barn till Sverige, men allt eftersom kriget fortsatte och livet blev outhärdligt, var nog många mödrars enda önskan att deras barn skulle överleva. Som bekant räddade barnevakueringen också många sjuka barns liv. Efter krigets slut förmedlar socialminister Fagerholm i sitt tal de välsignelser och tack som de finska mödrarna uttrycker i sina brev till de svenska fosterföräldrarna.⁶⁴ Tidningarna fylls av rubriker som ”Djup tacksamhet i Finland för barnhjälpen”,⁶⁵ ”Ni har hjälpt oss tro på det goda!” ”Varmt finskt tack till svenska fosterföräldrar”⁶⁶ mm.

Barnförflyttningens tragiska sida berördes dock inte. En del av barnen överlevde inte tågtransporten. Kommunikationen var dålig, föräldrarna fick inte alltid veta vad som hade hänt deras barn. En del av barnen dog under tågtransporten då tåget som forslade barn kolliderade med ett annat tåg. Vid ett annat tillfälle bröt en influensaepidemi ut bland småbarn (661) som inlagts i karantän i Umeå i avvaktan på att fördelas bland fosterföräldrar. Av dessa dog ett antal barn under tre år. Barnen ligger begravda i en massgrav i Vindeln, utanför Umeå. Det är en bortglömd historisk händelse. Det har hittills varit tyst kring barndöden. Det finns ingen forskning om dessa mödrars kval då de skickade sina barn mot ett okänt öde.

⁶² Silius 1996:16. Andra karakteriseringar av moderskap är idealmodern, problemmodern som slits mellan karriär och moderskap och den biologiska, längtande och trängande modern.

⁶³ Varje adoption berör minst tre parter, barnet, fosterföräldrarna och de biologiska föräldrarna. Den part som uppmärksammas minst är de biologiska föräldrarna. Mycket lite forskning finns om dessa föräldrars situation när de beslutar sig för att lämna sitt barn och hur detta beslut framgent påverkar deras liv. Brinich 1990 skriver att det är först på 1980-talet som man börjat intressera sig för de biologiska mödrarnas upplevelse av förlust och sorg. De få undersökningar som finns grundar sig på erfarenheter av västerländska mödrar som lämnat sitt barn för adoption och som senare sökt för psykoterapi. Efter att initialt ha känt en lättnad inför att ha lämnat sitt barn fick dessa mödrar senare fantasier om att barnet var kvar hos dem. De upplevde känslor av tomhet och av att ha förlorat en del av sig själva. De hade också skuld-känslor både för att de fött barnet och för att de lämnat bort det. I vissa fall hade de haft en ingivelse att söka efter barnet (Irhammar 1997:15).

⁶⁴ Sosiaaliministeriön Lastensiirtokomitean arkisto 1941-1949, Ja 1-3, Arkisto, Helsinki.

⁶⁵ *Stockholms-tidningen* 10.1.1942, *Soc.Dem* 10.1.1942 och 17.12.1942, (Sosiaaliministeriön Lastensiirtokomitean arkisto 1941-1949, Ja 1-3, Valtion Arkisto, Helsinki).

⁶⁶ *Svenska Dagbladet* 30.12.1942.

Tyvärr har mycket kunskap gått förlorad eftersom forskningen om krigsbarnsfrågan har kommit igång så sent. Flera grupper som direkt berördes av krigsbarnsfrågan har redan avlidit: biologiska föräldrar som skickade iväg sina barn som krigsbarn och fosterföräldrar som tog emot ett finskt krigsbarn, andra funktionärer som arbetade i samband med barnförflyttningarna och även en del krigsbarn.

Återseendet mellan krigsbarnet som blev adopterat i Sverige och den biologiska modern i Finland efter många år är också en av de ofta beskrivna händelserna. Det försiktiga kontaktförsöket är långtifrån problemfritt. Den klyfta som de många åren har skapat är svår att senare överbygga. Oftast är det barnet som vill veta mer om sin barndom i Finland och om moderns tankar om krigsbarnsfrågan och om hennes liv överhuvudtaget. Här finns det en tystnad som inte går att bryta. De finska mödrarna har svårt att tala om krigets händelser. Det är ett ämne som de inte kan sätta ord på. De är obehagligt att tala om krigets svåra händelser, de blir tvärt stumma. De kan inte avslöja sina privata angelägenheter för sitt barn.

Situationen kunde vara även den motsatta. Barnet kunde vara präglad av separationen i den grad att det vägrade att återknyta kontakten med den biologiska modern. Lauri Wahlbergs *Ett krigets barn* (2003) beskriver en sådan svår relation mellan mor och barn. Boken tar upp även moderns kval inför krigsbarnsfrågan:

På något sätt kände hon sig lurad. Hon visste inte riktigt av vem, men Socialministeriets Barnförflyttningskommitté stod väl först. Enligt kommittén skulle allting bli så bra om hon sände sitt barn till Sverige. Han skulle slippa kriget, få äta sig mätt varje dag och få god läkarvård. Sedan när kriget var över skulle han, full av tacksamhet, komma hem till sin väntande mor och de skulle återförenas under glädjetårar. Det var åtminstone den drömbild som hon, med hjälp av kommittén, målat upp för sig själv.

Man nämnde inte med ett ord faran med att flytta barnet från sin mor i så unga år, att barnet kanske skulle tappa alla känslor för sin mor och föra över dem på fosterföräldrarna i stället. Ingen hade sagt något om risken för att barnen, när de återvände, skulle ha glömt sina föräldrar och kanske vara fulla av hat istället. Det var inte bara Juho som var så oförsonlig. Andra krigsbarnsföräldrar hon talat med hade berättat samma sak om sina barn. Barnen ville inte veta av vare sig sina föräldrar, sina hem eller sitt land. Hur hade det kunnat bli på det sättet? Ingen som Aino pratat med kunde ge något riktigt svar. Det var bara en massa undanglidande fraser om att tiden läker alla sår och att det blir nog bra så småningom.

Nu hade det gått över fyra år sen Juho återvände och han avskydde henne om möjligt mer än när han kom. Inte heller fick hon någon hjälp. Om hon ville anlita psykologer fick hon betala själv och det kostade alldeles för mycket. Hade hon vetat att det skulle bli så här hade hon aldrig skickat Juho – till Sverige eller någon annanstans.⁶⁷

Wahlbergs Juho hade tagit skada av separationen och utvecklat ett hat mot sin biologiska moder som han inte kom över. Ett andra uppbrott från fosterföräldrarna då han skulle skickas tillbaka till Finland illustreras med ett låst känsloläge där dock inget kunde ses på ytan:

När kriget nu var slut skulle alla finska krigsbarn skickas tillbaka. Inte en förfrågan om han ville – utan rätt och slätt skickas tillbaka – kanske med tvång och polis-

⁶⁷ Wahlberg 2003:138.

hämtning om så var nödvändigt. Bara tanken gjorde att det skrek i hela kroppen på honom. Han kunde inte få fram ett ljud. Hans fåordighet och brist på tårar och känsloutbrott tog Hallbergs som tecken på att han accepterade att återvända. ...

Men så var det ju inte alls!! Juho hade velat skrika ut sin smärta och förtvivlan, gråta floder av tårar, slå och sparka omkring sig. Men han kunde inte ens snyfta. All gråt hade fastnat i halsen många, många år tidigare. Det gjorde det omöjligt för honom att gråta nu, det blev bara en klump i halsen som värkte. Men klumpen syntes inte utåt. De andra märkte bara ett stelt uttryckslöst ansikte, vilket man tolkade som att han inte tog det så hårt. Känslouttrycken i kroppen hade också stelnat och han rörde sig långsamt som en robot. Både av sin mor och Hallbergs hade han blivit så indoktrinerad till att vara duktig, så detta att inte gråta och inte visa känslor framstod som något eftersträvansvärt och duktigt. Det var ytterligare en anledning till att det inte ens kom en snyftning över hans läppar.⁶⁸

Wahlberg analyserar Juhos känslolägen ingående och förklarar hans beteende i övrigt:

För att slippa smärtan bestämde han sig för att hata, både sin mor och det land som gjort honom så illa. När han kom till Sverige skulle han snabbt försöka glömma – både sin mor och Finland, som stod för den största smärtan hittills i hans liv.⁶⁹

Juho kommer också underfund med att han inte kunde fly ifrån den värsta fienden – sig själv. Senare efter ett par kollapsar tar han itu med sitt liv och lyckas mödosamt bearbeta sina minnen.

I Vesterbergs *En gång krigsbarn* (1998) skildras dialogen mellan mor och dotter mycket finkänsligt. Krigsbarnet Sirkka vill ta tillfället i akt och försöker fördjupa relationen till modern under en tågresa som de tillsammans gör från Sverige till hemstaden Kemi via Haparanda, samma resa fast i motsatt riktning som Sirkka en gång gjorde som flyktingbarn. Vesterbergs beskrivning återger hur dottern försiktigt utforskar gränserna i relationen. Dottern förstår av enstaka få repliker att modern behöver behålla distans. Förhållandet utvecklas till ett mönster som liknar en syskonkärlek mellan lilla – och storasystem. De visar värme och kärlek för varandra, men de tiger om det svåra och privata. ”Det finns en liten udd i hennes röst; ett hit, men inte längre”.⁷⁰ Sirkka känner att ”den familjära tomheten” överväldigar henne. Ändå har modern kunnat bryta språkmuren, hon har i vuxen ålder lärt sig svenska för att kunna diskutera med sin dotter. Detta privilegium har långtifrån alla krigets mödrar och döttrar.

⁶⁸ Wahlberg 2003:78.

⁶⁹ Wahlberg 2003:143.

⁷⁰ Vesterberg 1998:209

Helmi Erving-Odelberg diskuterar tystnaden kring mödrarnas öde i sin dikt i *Hälytys. Glimtar ur ett krigsbarns liv* (1998) (Alarm. Glimtar ur ett krigsbarns liv) ägnad för barn och mödrarna i krigets tid:

*Mödrar i krigets tid
Du mor i krigets tid
hur hade Du det?
Vi barn frågade sällan
aldrig berättade Du.
Såsom bredvid varandra vi gick
Känslospröten ständigt ute
Det passade sig inte att nämna det svåra
Det passade sig inte att beröra det innersta
att fråga om det svåra som varit.⁷¹*

Somliga nutida barnpsykologer anser att barnförflyttningen var ett stort socialhistoriskt misstag. Evakueringsprocessen har inneburit förlust av grundtryggheten, rotlöshet, halvspråkighet, sociala anpassningssvårigheter och trasig identitet för alltför många krigsbarn. Trots den goda vården i fosterhemmet kan barnet ofta inte släppa tankarna kring den biologiska moderns handlande: hur kunde hon lämna sitt barn till främmande människor?

Det kluvna jaget och dess konflikter i vuxenlivet härstammar enligt den moderna franska psykoanalysen från spegelstadiet. Därtill betonar objektrelationsskolan i synnerhet moderns tidiga roll vid utformandet av jaget.

Modern betraktar babyn, som hon håller i sina armar, babyn betraktar moderns ansikte och finner däri sig själv...förutsatt att modern verkligen betraktar denna unika, hjälplösa lilla varelse och inte projicerar sina egna introjekt på barnet eller sina egna förväntningar, rädslor och planer för dess räkning. I det sistnämnda fallet finner barnet i moderns ansikte inte sig självt utan moderns hjälplöshet. Barnet blir utan spegel och kommer att under hela sitt liv förgäves söka en sådan.⁷²

Spegelstadiet är en kritisk period i ett barns identitetsutveckling. Speglandet av identiteten fortsätter mer eller mindre livet ut, men särskilt betydande är det i barnets tidiga ålder. Om barnet inte får en positiv spegelbild, söker det efter en sådan under resten av sitt liv. Barnets tidiga identitetskris är förknippad med rädslan att förlora modern och hennes kärlek. Trauman och ångestframkallande tillstånd i barndomen orsakas av rädslan för objekt förlust och rädslan för att förlora objektets kärlek eller också av brister i kontinuiteten i föräldrarnas omsorg.

Krigsbarnet och författaren Markku Lahtela har intensivt gestaltat sin bristfälliga relation till modern i skönlitteraturen. Denna brist är en fundamental drivkraft i hans författarskap.

Markku Lahtelas liv slutade i självmord. Han hann dock skriva ner sin svåra separationsångest i ett flertal variationer i *Yksinäinen mies* (1976) (Den ensamme mannen):

Ei hän minua rakastanut, hän ei rakasta minua. Hän ei rakasta minua Pilvet, kuulkaa, minun äitini ei rakasta minua. Hän ei rakasta minua.... Miten sen sanoisin, kohta täytenä miehenä. Minun äitini ei rakasta minua. Hän joka minut synnytti, hän minua ei rakasta. Eikä hänkään joka minut siitti. Aurinko nousee ja laskee – he eivät

⁷¹ Erving-Odelberg 1998:6-7.

⁷² Miller 1983:36-37.

*minua rakasta. Minun anna tämä pohjia myöten kokea. Tietää ja myöntää – ja itse rakastaa.*⁷³

Inte älskade hon mig, hon älskar mig inte. Hon älskar mig inte. Molnen hör på mig, min mor älskar mig inte. Hur skulle jag säga det som snart en fullvuxen man? Min mor älskar inte mig. Hon som födde mig, hon älskar mig inte. Och inte heller han som avlade mig. Solen går upp och solen går ner – de älskar mig inte. Låt mig grundligen uppleva detta. Att veta och att medge – och att älska själv.

Hän petti minut täydellisesti: Aivan kuin olisin korkeilla trapetseilla hypännyt häntä kohti ja hän olisi äkkiä vetänyt kätensä pois ja antanut minun syökyä alas. Ja kuitenkin olen senkin jälkeen yhä uudestaan hypännyt sinne missä hän on häilynyt taivaan ja maan välillä – ja yhä uudestaan pudonnut. Se on kuin jotain alkoholismia – siinä minä vain juovun toivosta yhä uudelleen aivan kuin yksinkertaisesti en voisi tehdä muuta...

*Minä haluan kurotella häntä kohti kuin hän olisi jokin elämän ydin, tarkoitus ja pääpalkinto: äitinen, naisäiti, naarasemo.*⁷⁴

Hon svek mig fullständigt: Det är som om jag högt uppe på en trapets hade hoppat ner emot henne och hon plötsligt hade dragit undan armarna och låtit mig stöta ner. Och ändå har jag även efter detta hoppat emot henne där hon svävat mellan himmel och jord – (och) om och om igen ramlat ner. Det är som en slags alkoholism – där blir jag om och om igen drucken av hopp som om jag helt enkelt inte kunde annat...

Jag vill sträcka mig efter henne som om hon var mitt livs kärna, mening och främsta belöning: moderkvinna, kvinnomoder, honmoder.

Flertalet krigsbarnförfattare ger uttryck för den osäkerhet och otrygghet som den bristfälliga moderskontakten har skapat.

Mor har slutat älska mig. Det är straffet... Gud är säkert besviken på mig, precis som mor. Gud har inte hjälpt mig. Varför skulle han hjälpa mig nu? Han låter kriget fortsätta. Han låter mor mana och vara missnöjd med mig. Han låter mig stanna hos de här människorna⁷⁵... Mor har svikit mig och jag får ont i magen. Jag vill somna bort från hela drömlandet. Mor som annars kan allt, hon kan inte ta mig hem, inte från skolan heller. Freden är snart här. Varför kan jag inte åka hem...? Vill de inte ha mig...?⁷⁶

*Lapsena näin miten järven rannalla uiskenteli kesäisin sorsaemoja poikueineen. Näkymätön lanka näytti pitävän poikasia emon vanavedessä. Ja sitten äkkiä saattoi satua, että poikasia olikin yksi vähemmän. Oli tapahtunut jotain, lanka oli katkennut. Side emoon oli mennyt poikki. Silloin ajattelin, että jossakin tuo yksinäinen sorsanpoikanen souteli epätoivoisena pitkin harmaata järven pintaa etsien itkien ja valittaen emoaan. Minusta tuntui, että näin juuri oli käynyt myös minulle. En saanut enää yhteyttä äitiin.*⁷⁷

Som barn såg jag hur en andmamma med sina ungar simmade vid en sjöstrand. En osynlig tråd tycktes hålla ungarna i andmammans kölvatten. Och sedan plötsligt kunde det hända att en unge fattades. Det hade hänt något, tråden hade brustit. Då tänkte jag

⁷³ Lahtela 1976:37-38.

⁷⁴ Lahtela 1976:254.

⁷⁵ Ortmark Almgren 1989:83.

⁷⁶ Ibid 56.

⁷⁷ Helenoro 1990:172-173.

att någonstans drev denna unge förtvivlad utmed den gråa sjöytan gråtande och klagande efter sin andmamma. Jag kände att det hade gått precis så här för mig. Jag fick inte längre kontakt med min mor.

Barnet vill inte acceptera en bristfällig relation till modern utan det upprepar desperat sitt sökande efter bevis på villkorslöst moderskärlek. Denna tragik gestaltas speciellt i Lahtelas produktion. Den bristfälliga modersrelationen håller barnet i sin grepp livet ut. Den återspelas i andra relationer:

*En ole onnistunut ystävyydessä, en isyydessä, en rakkaudessa naiseen. Olen kuin näkymättömän seinän takana.*⁷⁸

Jag har inte lyckats i vänskap, inte i faderskap, inte i kärlek till en kvinna. Jag är liksom bakom en osynlig vägg.

Det finns dock variationer i behovet av moderlig omvårdnad. Eila Kostamo summerar diskussionen om modersbehovet på ett följande sätt:

Milloin joku on saanut riittämiin äidistä? Sinulle riitti vähemmän kuin minulle. Strindbergille taas kenties ei olisi riittänyt mikään.

*Ehkä syntyy lapsia, jotka kymmenenkin äidin hellyyttä saatuaan katsoisivat jääneensä kaikesta paitsi. Heissä on jotakin pohjatonta, täyttymätöntä, ikilasta. Taidan olla sellainen hirviölapsi.*⁷⁹

När har någon fått tillräckligt av mor? För dig var mindre nog än för mig. För Strindberg skulle måhända inget varit nog.

Kanske föds det barn som efter att ha fått tiofaldigt moderskärlek skulle känna sig ha blivit helt utan. Det finns något bottenlöst, ofullkomligt, något av ett evigt barn hos dem. Jag tror att jag är ett sådant monsterbarn.

Många barn anpassade sig till synes väl i Sverige. De utnyttjade psykologiska överlevnadsstrategier genom att anpassa sig på ytplanet, att inte visa några symptom alls, att bete sig nästan som vuxna. Med dåtidens bristfälliga psykologiska kunskap har man inte kunnat se bakom barnets eventuella masker och överlevnadsstrategier. Man noterade bara barn som blev helt stumma eller som reagerade häftigt. Ett antal barn levde dock inom sig själva utan en vuxen människas närhet, tilltro och kärlek. Tystnaden som de inte kunnat ge ord åt bryts först långt senare i vuxen ålder av kunskap, insikt och analysförmåga om deras eget liv. Många av krigsbarnen har med sin autobiografiska berättelse velat skildra hur mycket ett barn med en ännu outvecklad språkförmåga trots allt intuitivt förstår. Somliga psykoanalytiker påstår att även spädbarn kan förstå ett tankeinhåll, ett budskap.⁸⁰

⁷⁸ Lahtela 1976:194

⁷⁹ Kostamo 2002:123.

⁸⁰ Montrelay 1995:158-161. Med utgångspunkt i cybernetik och fysik hävdar Montrelay att tankeinhållet i sig utgör en lägre informationsnivå än till exempel vårt medvetna tänkande. Hon använder beteckningen informationsorganisation. Exempelvis kunde ett döende spädbarn som vägrade att suga mjölk då andra personer skötte henne under tiden då modern var allvarligt sjuk, med en sköterskas lugna, sakliga förklarande om situationens allvar, fås att ändra beteende. Jfr (Singa Sandelin 1982:5): "Det lilla barnet förstår, känner med kroppen och kan minnas" samtida erfarenheter i kroppen... kroppsminnets samtidighet... dubbelkroppen, jag-nu, barnet-då" och (Mats Eklöf 1987:242): "Men så kände han värmen från en annan kropp, främmande men samtidigt så bekant. Han var liten och blev buren, vilade tryggt i ett par starka armar, och, och han kände igen kroppens värme och doft fast det var länge sedan... Armar som burit honom. Armar som hållit honom. Armar som famnat honom. Andra människors armar." Barn är mästare i att läsa vuxnas tankar och icke-verbala språk. Vi vet att det praktiskt taget aldrig går att lura barn. Vi vet att barn redan vet långt mer än de låtsas veta, men att de håller tyst för att inte störa jämvikten (Gustafsson 1987:217).

Det finns en stark tendens i krigsbarnlitteraturen att knyta an till det moderliga, att återuppta och synliggöra den moderliga traditionen t.ex. (Vesterberg 1998, 1999, Andersson 2001, Hietamies 1992, Bolinder 1980, Wahlberg 2003).

Att återanknyta kontakten med sin biologiska moder efter flera års uppehåll som krigsbarn i Sverige var inte alltid lyckat. Vid en plötslig konfrontation blev både krigsbarnet och modern förvirrade och besvikna. Mötet framkallade oväntade spänningar. Ingen av dem kunde vara sig själva.

Modern kunde bli överraskad av fosterhemmets materiella standard, hon kunde få minder­värdighetskomplex, för hon skulle inte kunna erbjuda sitt barn allt detta.

Barnet som inte förstod detta eftersom hon inte hade upplevt något annat ville stolt presentera sitt liv. Samtidigt väntade hon av modern ett villkorslöst kärleksbevis som hon kanske inte fått i fosterhemmet. I krigets, fattigdomens och misärens grepp ringaktade man den familjära tillhörigheten, den familjära värmens betydelse. Det var överlevnad, sjukvård, näringsrik kost, skydd för bombningar som var det primära.

Återanknytningsscener med den biologiska modern skildras tydligast av Tyni och Vesterberg. Båda blir de besvikna vid återseendet av modern. Vesterbergs ”familjära tomhet” från första boken *En gång krigsbarn* (1998) får en vidare utveckling i *Skymt av livet* (1999). Den familjära tomheten intensifieras, den blir mer akut och den kallas till slut för ”andlig kremering”. Vesterbergs sökande efter en maternal genealogi är tragisk men intressant utifrån en genusteoretisk aspekt.

I en bristfällig tradition från moderns sida söker Vesterberg målmedvetet efter en bindning till den maternal traditionen. Hon väljer ett yrke som eventuellt kan ge henne information om sin mormors sjukdom.

Vesterbergs alter ego Sirkka inleder en vänskapsrelation till en finskfödd arbetskamrat, kanske för att komma närmare sina egna etniska rötter.

Såsom tidigare konstaterats, har krigsbarnen blivit övade i att känna igen psykologiska nyanser. Sirkka genomskådar snabbt sin väninnas livslögn och förhoppningsvis kommer hon närmare sin mormors öde.

Sirkkas livsöde är ett gripande skönlitterärt bevis på ett intensivt behov av en matrilineär tradition som saknas i vår patriarkaliska kultur och speciellt tydligt i de till Sverige adopterade krigsbarnens värld. *Skymt av livet* (1999) för tankarna till en mer generell sanning om avsaknaden av den maternal traditionen till myterna, bibeln och kvinnans historia överhuvudtaget.

Det finns mycket få kvinnliga mönster i bibeln, Eva är utan mor, hon är skapad av Adams revben. Myten om Demeter och Kore-Persefone, en av de få myter som beskriver relationen mellan mor och dotter, är tragisk. Dottern rövas bort av underjordens furste men med tillstånd av Zeus, den enas make och den andras fader. Alltså sker bortrövandet i en patriarkalisk komplot som modern och dottern inte kan påverka. Modern sörjer dottern så att marken vissnar, men aldrig kan hon vända sig till sin mor för hjälp, liksom Kore-Persefone, liksom Ifigenia, liksom Antigone, liksom Maria och Eva har kvinnorna ingen mor att rådfråga. Den kvinnliga genealogin är avbruten. Då Demeter och Kore-Persefone äntligen får mötas berättar Kore-Persefone om sitt liv efter bortrövandet, men hon börjar sin berättelse från slutet. Dottern ska hitta tråden tillbaka till sitt inträde i underjorden och eventuellt utträde ur underjorden liksom varje kvinna måste göra för att hitta spåren till sin matrilineära tradition.

I krigsbarnens fall är denna sanning ännu konkretare. Mödrarna var maktlösa, resignerade, försatta i en situation efter patriarkaliska beslut då de var tvungna att skiljas från barnen. Vesterbergs Sirkka minns sin biologiska mors förtvivlan och sorg efter sin stupade make innan barnet Sirkka skickades iväg till Sverige. Likt mytens Kore-Persefone försöker hon och flera andra kvinnliga krigsbarnsförfattare med sina autobiografier finna sammanhang och kunskap om den avbrutna maternala genealogin.

Sökandet efter den moderliga genealogin kan även illustreras med tidiga paralleller från ett närmare håll, från den finländska Kanteletar-lyrikens kvinnliga, självbiografiska sånger. En central gestalt i sångerna är den högt värderade, efterlängtrade modern som dock är frånvarande.⁸¹

Separationens sorg

Mutta eroja äidistä silloin kun niitä ei vielä olisi saanut olla on neljä: ensimmäinen kaksi-kolmevuotiaana (10 kk). Toinen viisi-kuusivuotiaana (3kk-4kk), kolmas kymmenvuotiaana 4 kk, tosin viikonloppuisin hänet tapasin) ja neljäs yksitoistavuotiaana (12 kk); lyhyempiä ja ehkä hyvinkin dramaattisia eroja on luonnollisesti voinut olla jo ennen kolmatta ikävuotta (kenties vain muutaman tunnin mittaisia mutta mistäpä silloin aikaa olisi laskenut? Siis hetkellään ikuisia eroja!).⁸²

Men separationerna från modern då sådana inte än borde ha existerat har varit fyra: den första vid två-tre år (10 mån). Den andra vid fem-sex år (3-4). Den tredje vid tio år (4 mån frånsett veckosluten då jag träffade henne) och den fjärde vid elva år (12 mån); kortare och kanske mycket dramatiska separationer kan naturligtvis ha förekommit redan före treårsåldern (kanske bara några timmar långa men hur skulle man räkna tiden då? Vid den tidpunkten eviga separationer).

Med stöd av iakttagelser rörande engelska krigsbarn kritiserade Anna Freud den engelska regeringen för att den ignorerade barnets sorg då barnen evakuerades från sina mödrar. Hennes observationer visade att det var barnets sorg över att skiljas från modern och inte de farofyllda förhållandena under flygangrepp som orsakade mest ångest hos barn. Trygghet för barnet var i första hand att vistas i moderns närhet. Barnets reaktioner på bombningarna var relaterade till moderns reaktioner. Om modern kunde behålla lugnet var barnet också lugnt.

Vid plötslig separation från modern var barnens reaktioner ofta dramatiska, samtidigt utvecklade de flera överlevnadsstrategier för att bearbeta sorgen efter separationen från modern. Ofta kunde barnen klara separationsångesten genom att utnyttja ett övergångsobjekt,⁸³ ett klädesplagg, en docka eller bara sina egna kläder. I vissa fall kunde t.o.m. den

⁸¹ T.ex. i Maaros första sång gör Maaroi ett nystan av sina sorger, nystanet begravs i jorden i skogen och Maaroi kommer genom skogen hem till sin efterlängtrade mor (Timonen 1992:163).

⁸² Lahtela 1976:210.

⁸³ Att ett litet barn blir fäst vid något yttre objekt som ger trygghet är en allmänt känd företeelse genom tiderna. Det var dock den engelska psykiatern och barnpsykiateren Donald Woods Winnicott (1896-1971) som förde fram företeelsen i teoretiskt betraktande. Winnicott presenterade teorier om ett litet barns utvecklingsfas, då separationen från den intima mor/barn-symbiosen börjar. För att känna sig trygg behöver barnet ofta någon mjuk leksak, en filt, en tygbit, en snuttefilt eller något annat objekt som det blir fäst vid och som det alltid vill hålla nära sig. Sådant objekt

plats där mamman senast vid separationen hade stått få en speciell betydelse, en plats varifrån barnet vägrade att flytta sig.⁸⁴

De finländska krigsbarnen mötte ett hårdare öde än de engelska krigsbarn som Anna Freud iakttog. De finländska krigsbarnen kom plötsligt till en främmande språkmiljö. Vidare togs alla de ting och de kläder som de bar på sig som ett sista minne från hemmet ifrån dem och brändes. T.o.m. deras hår snaggades och avlusades. Många barn fick aldrig klart för sig varför de skulle uppleva denna grymma behandling. I och med att deras nödvändiga övergångsobjekt togs från dem, upplevde de detta som en andra separation.⁸⁵

Diskussionen om de allvarliga följderna av barnets tidiga separation från modern inleddes under det tidiga 1950 – talet i Norden. Utgångspunkten var J. Bowlbys *Maternal Care and Mental Health* (1951) som översattes till svenska efter några år *Modern och barnets själsliga hälsa* (1954). Rapporten utarbetades på uppdrag av WHO för att redovisa forskningsresultat om ”barn som saknar föräldrar eller är skilda från sina familjer av andra

som hjälper barnet att gå över från modersymbiosen till en avskild individ, kallas för ett ”övergångsobjekt”. Winnicott hänvisar gärna till Nalle Puh och Snobben- serier även om han annars undviker att nämna konkreta exempel på övergångsobjekt, eftersom de kan förekomma i oändliga variationer.

Övergångsobjektet är ofta förknippat med andra sensoriska förmimmelser: kramande, fingrande, smekande, nosande, sugande på fingrarna, jollrande och mumlande. Företeelsen med övergångsobjektet kan bli en viktig ritual vid sängdags eller viktig försvarsmekanism mot en melankolisk, otrygg eller ångestladdad tillvaro.

Då barnet växer upp, kan det ursprungliga övergångsobjektet bli satt åsido, men istället för det kan det komma andra nya, för åldern lämpliga objekt. Egentligen växer vi alla mer eller mindre upp med övergångsobjekt; objekten blir bara abstraktare med åldern. Vi utnyttjar dem i konsten eller i religiösa upplevelser. Att måla tavlor, att skriva ner sin autobiografi eller att ägna sig åt kulturella aktiviteter kan ge uttryck för den vuxna ålderns övergångsobjekt. Den nationella identiteten får stöd av ritualerna kring den nationella flaggan, den religiösa upplevelsen stimuleras av intagandet av oblaten som Kristi kropp.

Winnicott utvidgade sin teori om övergångsobjekt till övergångsfenomen, då lekens och fantasins del blev betonade. Kontroll över övergångsobjekt är präglad av ett medvetande av att röra sig mellan två verkligheter. Om så behövs, kan objektets symbolvärde också erkännas. Övergångsföreteelsens transitionala utrymme är ett utrymme där skaparkraften föds och verkar. Det är också en förutsättning för kulturella upplevelser. Övergångsobjekten och övergångsföreteelser är kanske närmare vårt liv än vi anar (Winnicott, Donald Woods: *Playing and Reality*, Penguin Books, Great Britain 1982). Mer om övergångsobjektet i skönlitterär tillämpning i Anna-Maija och Anna-Karoliina Virtalas manuskript (barnbok): *Räsyn tarina* (Snuttefiltens saga).

⁸⁴ Anna Freud (1943)1973:51.

⁸⁵ ”Pieni lapsi on täysin riippuvainen vanhemmistaan sekä fyysisesti että psyykkisesti. Ravinnon, lämmön ja huolenpidon lisäksi hän tarvitsee tukea, rakkautta, tunnustusta, ihailua, kiinnostusta. Vähitellen lapsi kehittyy autonomisemmaksi, mutta osittainen riippuvuus jatkuu pitkälle aikuisikään. Koskaan emme ole täysin riippumattomia toisistamme vaan tarvitsemme etenkin tunne-elämämme tueksi toisia ihmisiä. Pienellä lapsella ei ole kykyä eritellä tai käsitellä tunteitaan. Hän ei myöskään tajua aikaa eikä asiayhteyksiä vaan hänen täytyy saada aikuiselta apua maailman jäsentämiseen. Erotilanteet äidistä ovat pienelle lapselle raskaita, koska hän tarvitsee jatkuvasti empaattista, läsnä olevaa ja turvallista ihmistä lähelleen eikä osaa eron hetkellä ajatella sen olevan lyhytaikaista... Usein lapset keksivät itse itselleen turvaelun, ”räsyn”, joka voi olla sideharso, peitto, pehmeä nukke, nalle tai lähes mikä tahansa. Tärkeää räsyssä on, että se pysyy samanlaisena, jopa pesu voi pilata sen. Räsy edustaa lapselle sitä turvaa, jonka hän liittyy vanhempiinsa. On ikään kuin osa äidistä olisi mukana. Tutin tai sormien imeminen voi toimia samalla tavalla turvan tuojana... räsyistä luopuminen voi olla kuin pieni kuolema: lapsi joutuu luopumaan rakkaastaan.” (Lastenpsykiatrian erikoislääkäri Leena Repokari i *Räsyn tarina* (Snuttefiltens saga), manuskript till barnbok av Anna-Maija och Anna-Karoliina Virtala). ”Ett litet barn är helt beroende av sina föräldrar såväl fysiskt som psykiskt. Förutom näring, värme, vård behöver barnet även kärlek, erkännande, beundran. Så småningom utvecklas barnet mot en mer självständig individ, men ett delvis beroende fortsätter långt in i vuxenåldern. Vi blir aldrig oberoende av varandra utan vi behöver andra människor som emotionellt stöd. Ett litet barn förmår inte utan en vuxens hjälp strukturera sin omvärld eller hantera sina känslor. Barnet uppfattar inte heller tid eller sammanhang. Separationer från modern är ångestfyllda för ett litet barn därför att det hela tiden behöver en empatisk, närvarande, trygg, vuxen människa nära sig. Barnet kan inte förstå att separationen är kortvarig... Ofta hittar barnet självt på en sak som tröst, en snuttefilt, tygstycke, mjuk docka, nallebjörn eller nästan vilket som helst föremål. Det viktigaste är att snuttefilten förblir densamma, t.o.m. tvättning kan förstöra den. Snuttefilten representerar föräldrarnas trygghet för barnet. Det är som om en del av modern skulle vara med. Att suga på nappen eller fingrarna kan på samma sätt skapa trygghet... Att skiljas från snuttefilten kan vara som en liten död: barnet måste skiljas från något som är kärt” (Barnpsykiatri Leena Repokari i Snuttefiltens saga, manuskript till barnbok av Anna-Maija och Anna-Karoliina Virtala.) Margit Geijer har skildrat ett finskt adoptivbarns identitetssökande i *Marja* (1977). I boken ingår även en fin skildring av att skiljas från ett övergångsobjekt. Barnet Marja anordnar en begravningsceremoni åt sin gamla trasdocka. (Geijer 1977:34-35).

slag av kollektiv omvårdnad”.⁸⁶ Bowlby tillmäter barnets relation till modern en avgörande betydelse. Bowlbys antagande är ”att de mindre barnens förlust under någon längre tid av moderns omvårdnad kan få allvarliga och långtgående verkningar på deras karaktär och därmed för hela deras liv”.⁸⁷ Senare har kunskap om barnens separationsorg fördjupats.⁸⁸ Handböcker i hur man hjälper ett sörjande barn att bearbeta sin sorg har publicerats.⁸⁹

I de finländska krigsbarnens autobiografier kan sorgen efter separationen och övergångsobjektens betydande roll noteras. En av de originellaste beskrivningarna kommer från Anja E. Tyni och hennes alter ego Tarja som i sitt fosterhem i Sverige fick en fin docka i present. Tarja kunde inte glädja sig åt den fina presenten, istället väckte den sorgliga känslor hos henne. Tarja ville inte ha dockan utan hon hämtade istället ett vedträ och lade det bredvid sig i sin säng. Fosterföräldrarna kunde inte förstå hennes beteende.

I Tarjas autobiografi får vi veta att hon i sin tidiga barndom i det krigshärjade Finland i brist på leksaker hade lekt med ett vedträ där någon hade ritat ett par vänliga ögon, en näsa och en mun. Vedbiten blev som en riktig docka. Vedbiten hade ett starkt affektionsvärde för Tarja. Den förmedlade någonting från hemmets atmosfär och trygghet. Fosterhemmets fina, dyra docka kunde inte tävla med barndomens enkla veddocka som var förknippad med äkta värme och trygghet. Den fina dockan väckte enbart minnen från det riktiga hemmet, den aktualiserade saknaden efter modern och hemmet. Den framkallade en gråtattack hos Tarja och skapade ett avstånd mellan Tarja och fosterföräldrarna. Vedbiten som Tarja sov med fungerade som ett övergångsobjekt över separationen från den biologiska modern och det varma ursprungliga hemmet i krigets Finland.

Anna Freud iakttog flickornas leker med dockor i krigsbarnkliniken. Flickornas dockor representerade inte barn utan dockorna representerade ofta den bortavarande mamman.⁹⁰

Mycket tyder på att Tarja har sett sin veddocka som modern och sitt hem. I en senare skildring kallar Tarja en tam ekorre som hon fick god kontakt med för ”äiti” (mor). Ekorren som var någonting positivt och bara reserverad för henne kunde representera den bortavarande, idealiserade modern.

*Hon hade börjat kalla ekorrungen för äiti, eftersom hon saknade sin egen äiti så mycket. Ekorrungen kom nu alltid när hon ropade äiti. Tarja kände sig inte så ensam längre, men hon var orolig för den dagen tant Frida skulle upptäcka att hon hade en tam ekorre till sällskap.*⁹¹

Tarja fick inte behålla detta övergångsobjekt länge. Tant Frida kom på det och jagade bort ekorren med en sopkvast.

Övergångsobjektens roll är betydande även om mamman reser tillsammans med sina barn. Solveig von Schoultz konstaterar detta redan i *De sju Dagarna* (1942) i kapitlet ”Resa i krig” som är den första skönlitterära skildringen av barnflyttningen till Sverige.

Mamma vet vad hon har att tacka för att barnen under nästan hela resan är sådana som varken förr eller senare, lugna och tåliga, fulla av intresse för andra barn, fulla

⁸⁶ Lagerberg 1984:120.

⁸⁷ Lagerberg 1984:121.

⁸⁸ Vidare diskussion om Bowlbys teorier t.ex. i Dagmar Lagerbergs *Fosterbarn. Forskning, teori och debatt* 1983:128.

⁸⁹ Claudia Jewett Jarrat: *Barn som sörjer. Att hjälpa barn att klara av separationer och förluster (skilsmässa, dödsfall, frånvaro, adoption, fostervård, förlust av syskon)* 1996, Inga Sylvander: *Barn och separationer* 1981, Socialstyrelsen: SOA – projekt, Utbildningsproduktion Ab, Malmö 1981, Kristoffer Wikstad: *Trauma, förluster och ensamhet*, Psykologexamensarbete, Stockholms universitet 1999, Karin Luther: *Adopterades sorg. Reaktionen på förlusten av biologiska föräldrar*, Adoptionscentrum 1997.

⁹⁰ Anna Freud 1973:70.

⁹¹ Tyni 1998:97.

av förtroende för det som händer. Det är mycket enkelt: en bit av hemmet har de med sig: sina mest älskade leksaker, sina egna servetter, sina muggar, sina filtar, sina små kuddar, ett lakan var. Kanske var det inte klokt, kanske var det till och med mot reglementet att ta allt detta med sig, besvärligt är det alldeles säkert. Och för barnen: tryggheten.⁹²

Schoultzs beskrivning bygger på anteckningar om barnens utveckling som hon förde då barnen var små. Den har ett tidigt psykologiskt intresse för barnens värld.

I Schoultzs iakttagelser av sina barn i Sverige fungerar glansbildsängeln som ett viktigt övergångsobjekt för barnen:

Glansbildsängeln börjar bli lite nött i vingarna och den klarblå klänningen har en reva. Men den skall hänga ovan sängen, den hör till familjen. Kanske ersätter den pappa...

En dag kom pappa själv. Hans foto. Efter detta var det ingen ro i Uva som redan börjat gå upp i tillvaron bland sol, snö och apelsiner. Med pappa är det som förgjort. Uva blir eldröd i ansiktet när mamma drar honom ur kuvertet. Lillan gömmer hastigt huvudet bland soffkuddarna. Det är inte möjligt att få ett ord ur någon av dem. Men när mamma senare skall fästa bilden nära ängeln på väggen vet hon att lillan varit framme. Någon har slickat fotot så att det är alldeles buckligt.⁹³

Spädbarnets separationsångest kunde enligt Anna Freuds observationer gå över inom ett par tre månader. Barnen började ty sig till en sköterska och glömde bort sin biologiska mor. De äldre barn som kunde minnas sina biologiska föräldrar och sin hemmiljö hade svårare att anpassa sig, speciellt i de hem där de egentligen inte var önskade. Barnen uppfattar tidigt signaler från de vuxna, de förstår snabbt sin rangordning i en syskonskara. I flera autobiografier skrivna av de finländska krigsbarnen skildras händelser där krigsbarnen förstod att de kommer efter fosterfamiljens egna barn. De är också införstådda med att de måste förtjäna sitt erkännande från fosterföräldrarna med dubbla insatser. I många fall lärde de sig tidigt att förneka sig själva och sina behov. Desto viktigare blev de olika övergångsobjekten och strategierna som de hade skapat.

Pentti Kehusmaas autobiografi *Kivionkalo* (1996) (Stenhålan) berättar om en håla i ett stenblock i skogen dit Pentti flydde då han kände sig orättvist behandlad. Det blev otaliga gånger efter kraftig åga av den svenska fostermamman som inte tålde de minsta avvikelser från dagsschemat. I barnets värld var tiden inte det primära. Tiden glömdes lätt bort då det var roligt som t.ex. i en simhall. Fostermammans uppfostringsmetoder närmade sig barnmisshandel. Pentti funderade ibland på att gå till polisen, men barnets lojalitetskänsla mot fosterföräldrarna förbjöd dessa tankar. Istället utnyttjade Pentti det närliggande skogsområdets stenblock och dess håligheter där han kunde krypa in och känna stenens kraft.

En annan lika tragisk beskrivning av en tillflyktsplats beskrivs av Heikki Hietamies i *Äideistä parhain*⁹⁴ (1992) (Den bästa av mödrar). Autobiografins Eero kände sig aldrig välkommen i sitt svenska fosterhem. Dessutom fanns där hemmets egen son som fick fosterföräldrarnas hela kärlek. Eero var tillräckligt stor för att minnas sina egna biologiska föräldrar. Sorgen och saknaden efter sina egna föräldrar manifesterades och återupplevdes i en liten koja som Eero byggde bakom ängen, en bit bort från huset dit ingen skulle kunna hitta. Eero kallade stället för "Suomen koti" (Finlands hem) som representerade det finländska hemmet i Kotka. Där satt krigsbarnet Eero och förde timplånga diskussioner med

⁹² Schoultz (1942) 1987:104.

⁹³ Schoultz (1942) 1987:112.

⁹⁴ Titeln alluderar på en populär schlager under krigstiden.

mor och speciellt med far.⁹⁵ Eeros far hade stupat i kriget, men det gjorde ingen skillnad. Fadern kom till Suomen koti och diskuterade med sin son.

Sinikka Vesterbergs Sirkka i *En gång krigsbarn* (1998) flyr till naturen då hon vill diskutera djupare frågor. Sirkka har hittat ett ställe som liknar barndomens landskap i Finland; en trygg gran och en porlande bäck. Det speciella stället blir för henne ett tillflyktsställe dit hon går för att hämta kraft då ingen annan kan förstå hennes känslor.

Soile Seppä finner tröst i finska illustrerade tidskrifter som hon har med sig i fosterhemmet i *Ikävä kotiin* (1994) (Hemlängtan):

*Lehti tuntuu äkkiä merkitsevän minulle tärkeää kiinnekohtaa kotiin...Mikään koti maailmassa ei voi kilpailla sen kodin kanssa, jonka on joutunut jättämään.*⁹⁶

Tidskriften tycks plötsligt innebära en betydande anknytning till hemmet...inget hem i världen kan tävla med det hem som man har blivit tvungen att lämna.

Anna Freud noterade en regression i utvecklingen hos de barn som hade separerats från modern. Separationen orsakade bl.a. att barnen hade svårt att kontrollera blåsa och tarm.⁹⁷ I Anja E. Tynis beskrivning i *Finnungen* (1998) får vi gång efter annan veta att Tarja har kissat på sig. I en kärlekslös miljö avtog barnets inövade färdigheter. Detta fortsatte långt in i tonåren.

Separationen från modern upplevdes svårare av de barn som kände den som ett avvisande, ett straff. Nyströms Sanna i *Den förvandlade gatan* (1991) är stel och stum vid avresan till Sverige, oförmögen att vinka av sin mor. Ortmark-Almgrens lilla Sinikka i *Du som haver barnen kär* (1986) sörjer innerligt separationen och grubblar över stora sammanhang, frågor om skuld och straff. Markku Lahtelas skildring av separationen från modern i *Yksinäinen mies* (1976) (Den ensamme mannen) är hjärtslitande. Den lilla pojken Jaakko hade skickats till farmor i norra Finland undan bombningarna i Helsingfors. Jaakkos sorg efter separationen från modern har fått en finkänslig konstnärlig gestaltning. För en två-treåring kan t.o.m. några dagars separation från modern te sig som en oerhört lång tidsperiod. Barnet uppfattar tidsdimensionen på ett annat sätt än den vuxne.⁹⁸ Jaakko förstod snabbt att en sak som han och farmor hade gemensamt var längtan. Farmor längtade till Gud Fader i himmelen och Jaakko, då ungefär två år gammal, längtade till sin mor i Helsingfors. Farmors längtan var vertikal medan hans var horisontal. Farmor fick institutionellt stöd för sin längtan; man gick till kyrkan där hennes längtan odlades med predikningar och mässor. Lille Jaakkos längtan var ostrukturerad, icke-verbal, imaginär. Den kunde uttryckas bara med sparkningar, skrik och flyktförsök. Ingen kunde förstå hans ångest. Farmor försökte ibland att berätta för honom om Gud i himmelen, men Jaakko kunde inte föreställa sig Guds ansikte där uppenbarade sig alltid hans egen fars ansikte och plötsligt var modern där också. Den himmelska saligheten slutade alltid för hans del i moderns famn.

⁹⁵ Mer om Eero i kapitlet Eskapism som överlevnadsstrategi.

⁹⁶ Seppä 1994:65.

⁹⁷ "When the break in attachment is as sudden and complete as it has been under the influence of evacuation, even older children may revert to wetting and dirtying themselves. The breakdown in habit training is one of the expressions of a breakdown of the mother-relationship" (Anna Freud 1973:75). Regression, att barnet plötsligt går tillbaka i sin utveckling, kan ibland vara ett uttryck för att barnet inte längre orkar med tillvarons yttre tryck utan flyr från den outhärdliga verkligheten och allt ansvar genom att bli ett litet barn igen. Men regression kan också vara ett nödvändigt led i ett läkningsförlopp. Genom att gå tillbaka till ett tidigare kritiskt utvecklingssteg får barnet möjlighet att där hitta nycklar till en alternativ utveckling (Gustafsson 1987:204).

⁹⁸ Sayers 1992:193.

Till faderns minne

Barnförflyttningskommitténs protokoll 1941 formulerade vissa kriterier för barnförflyttningen. I första hand sändes iväg barn vars hem hade blivit bombat, barn till krigsinvalider, barn till stupade fäder som inte fick något fadderbarnsunderstöd. Efter 1942 utvidgades kriterierna. Därefter kunde även barn till barnrika familjer skickas iväg samt barn vilkas fäder var i krigsfronten samtidigt som deras mödrar förvärvsarbetade.

Den första barnförflyttningen syftade till de evakuerade karelabefolkningens väl. Den andra stora barnförflyttningen orsakades av bombningarna av Helsingfors. Bombningarna hade ställt till sådan misär i landet att kriterierna för barnförflyttningen lindrades.

En stor del av krigsbarn som skickades till grannländerna var faderlösa vilket avspeglas i skönlitteraturen. Flera skribenter beskriver beskedet om faderns stupande som ett traumatiskt barndomsminne, andra noterar avsaknaden av fadern som en realitet. Fäderna var borta i kriget i flera år, i ett barns perspektiv var de ständigt bortavarande. Faderns minne började blekna hos de mindre barnen. En del skribenter förknippar fadern med jultomten; fadern kom sällan på besök, oftast endast i jultid och föreställde då rollen som jultomte. Större barn kommer förstås ihåg fadern, förlusten av fadern kunde vara så traumatiskt att beskedet förnekades.

Rädsla präglar de krigstida beskrivningarna. Det fanns en oförklarlig osäkerhetskänsla i luften som orsakade oro såväl strax före kriget som under kriget. I synnerhet faderns existens var förknippad med rädsla:

Elettiin vuotta 1939 – niin sen on täytynyt olla. Ahdistuksen varjo, joka oli ajoittain viivähtänyt isän kulmilla, alkoi nyt asua siellä pysyvästi. Köyhyys ja kaikkalainen puute painoi meitä raskaasti, mutta jotenkin aavistin että vielä pahempaa oli tulossa. Sana sota ilmestyi noihin aikoihin uutena pelon aiheena meidänkin elämäämme. En käsittänyt paljoakaan siitä, mitä se merkitsi, tunsin sen kuitenkin liittyvän kuolemaan. Se lausuttiin samanlaisella äänenpainolla kuin "keuhkotauti" tai "parantola".⁹⁹

Man levde året 1939 – så måste det ha varit. En skugga av ångest som då och då hade lagt sig över faderns ansikte, blev ständigt närvarande. Fattigdom och brist på allt tyngde oss, men på något sätt anade jag att något ännu värre skulle komma. Ordet ”krig” uppenbarade sig då som en ny sak att vara rädd för även i vårt liv. Jag fattade inte mycket vad det betydde, men jag kände att det var förknippat med döden. Det uttalades i samma ton som ”lungsjuka” eller ”sanatorium”.

De större barn som kunde komma ihåg sina fäder skildrar ofta tragiska händelser. I hemmen rådde en rädsla hur fadern klarar sig i kriget. Kommer han tillbaka levande. Begravningar av andras stupade fäder ökade rädslan vem som ska vara nästa offer. Flygplanernas sirener, bombningar och mörklägning orsakade rädsla.

Pirkko Helenoro har skildrat sin tragik i en sådan berättartekniskt skickligt löst skönlitterär form att den får här exemplifiera krigsbarnens fadersminnen. Syskonen i Helenoros autobiografi hade mist sin moder och levde hos sin farmor då en dag deras far skickades hem från kriget i en trälåda, död och dessutom illa sargad. Barnen fick se sin döde sargade far då likkistan öppnades. Chocken och sorgen beskrivs i Helenoros skildring även genom hennes bröders beteende. Själv blev hon tyst och orörlig av chocken, men bröderna

⁹⁹ Helenoro 1990:21.

avreagerade sig kraftigt. De sprang högljudda från likkistan och ville inte komma in i stugan utan höll sig bakom uthusen långt in på natten och ylade, ylade sin akuta sorg och bestörtning över sin fars öde.

Seuraavan kerran isä palasi kotiin karkeasta laudasta kyhättyssä puulaatikossa. Laatikossa oli puinen osoitelappu, jollaisia olin luullut käytettävän vain tavaralähe-tyksissä.

Hiljakseen veti tamma rekeä tuona maaliskuun päivänä asemalta mummolaan. Ke-väinen aurinko paistoi huikean kirkkaana ankaran talven jälkeen. En matkan aikana vielä täysin tajunnut, mistä oli kysymys ja mitä me olimme noutamassa. Joka puolel-la oli niin paljon muuta katseltavaa.

Kun saattue pysähtyi mummolan pihalle, pojat ryhtyivät avaamaan laatikkoa. Häi-käisevässä auringonpaisteessa näin isän ruumiin, kuolleena, kalpeana. En voi kos-kaan unohtaa sitä näkyä. Veljeni juoksivat pakoon valittaen kuin kovissa ruumiilli-sissa tuskissa. He menivät ulkorakennuksen taakse, oksensivat ja itkivät. He itkivät monta päivää, puhumattomina, ulisten kuin haavoittuneet eläimet.

Minä en osannut itkeä. Kauhu salpasi henkeni. Seisoin vain siinä liikkumattomana ja katselin isän valkoisia kasvoja. Sivelin varovasti hänen mustaa tukkaansa. Enää ei lämpö virrannut hänestä minuun. Tuijotin mykistyneenä hänen silvottua ruumis-taan. Auringon valo paljasti häikäilemättömästi koko hänen karmean totuuden: ja-lat ja käsivarret oli leikattu irti muusta ruumiista. Ohimossa oli kuulanreikä. Miksi hänet oli silvottu? Pirahdin hänen kaulaansa enkä enää tajunnut ympäristöäni...¹⁰⁰

Nästa gång återvände fadern hemskickad i en grov, tillhafsad trälåda. Lådan hade en adresslapp av trä, jag trodde att sådana användes bara vid godstransporter. Sakta drog märren släden denna marsdag från farmors gård till stationen. Vårsolen sken väldigt klart efter den hårda vintern. Jag förstod inte än riktigt under resan vad det var frågan om och vad vi skulle hämta. Överallt fanns det så mycket att titta på.

Då sällskapet stannade på farmors gård, började pojarna öppna lådan. I bländande solsken såg jag faderns kropp, död och blek. Jag kan aldrig glömma den synen. Mina bröder sprang iväg klagande som om de hade hårda fysiska smärtor. De gick bakom byggnaden, spydde och grät. De grät i många dagar, utan ord, ylande som sårade djur.

Jag kunde inte gråta. Skräcken låste andan. Jag bara stod där orörlig och såg på faderns bleka ansikte. Jag strök sakta över hans mörka hår. Värmen strålade inte längre från honom till mig. Jag stirrade förstummad på hans sargade kropp. Solskenet avslöjade ohämmat hela den grymma sanningen: benen och armarna var avskurna. Vid tinningen fanns ett hål av en kula. Varför hade man skurit i honom? Jag hoppade upp för att krama om honom och begrep inte längre något annat om-kring mig.

Timo Malmi har koncentrerat sig på uppgiften att samla in minnesbilder från de personer som miste sina fäder i Finlands krig i *Isän ikävä. Sotaorvot kertovat* (2001) (Längtan efter fadern. De stupades barn berättar). Skribenterna i denna antologi hör inte till de till grannländerna skickade krigsbarnen utan de är barn som mist sina fäder i krig, men stannat i hemlandet. Skildringarna i antologin kompletterar dock väl den frånvarande faderns bild även i denna studies fadersskildringar. Såväl i Malmis antologi som i flera krigsbarns autobiografiska skildringar lever faderns minne relativt starkt hos barnen. Minnesbilden av

¹⁰⁰ Helenoro 1990:27.

fadern är i de flesta fallen en idealiserad bild. Faderns positiva egenskaper och karaktärsdrag söks och identifieras av barnen. Barnen vill se en kontinuitet av släktdrag som de vill bära vidare. Den frånvarande fadern kan i vissa fall ha påverkat förhållandet till styvfadern. Krigsbarn som tidigt miste sin biologiske far kan ha sökt en ersättande fadersfigur i sin styvfader. P.g.a. det då härskande familjemönstret var idealiseringen av styvfadern i många fall fullt möjlig. Männen arbetade ofta utanför hemmet, antingen i förvärvsarbete eller i hemgårdens utesysslor. Mannens värld var en ny värld utanför den kvinnliga, hemmets härskarinnas rigida mönster, mannens område var en lockande sfär med flexibla och friare regler.

Erkki Kujalas doktorsavhandling *Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskoemuksia isyyden näkökulmasta* (2003) (Krigets söner. De krigstida småpojknas barndomsupplevelser i ett faderskapsperspektiv) baseras på djupintervjuer av finländska män som hade växt upp under krigets förhållanden. Undersökningen belyser väl hur ett flertal finländska pojkar under kriget blev utan en fadersroll eller fick tillbaka från kriget en fader som hade blivit psykiskt nedbruten och lättirriterad.

Fostermoderns låga visa

Relationen mellan barn och styv- eller fosterföräldrar är hittills föga utforskad i skönlitteraturen. Ämnet har behandlats i någon mån av psykologer, sociologer och pedagoger.¹⁰¹

Birgitta Herzberg Johnsens undersökning *Den onde stemor* (1982) handlar om folksagornas bild av styvmodern. I folksagorna är begreppet styvmoder övervägande laddat med negativa förtecken. Kulmen nås dock i Grimms sagor där fantasins fostermoder tillämpar nästintill bestialiska metoder på fosterbarn.¹⁰²

Teoretiskt sett finns bland de närmare 70.000 krigsbarnens livsöden en del forskningsmaterial att ösa ur. Ur krigsbarnserfarenheten har fötts ett antal skönlitterära verk med kraftfulla skildringar av bl.a. styvmodersproblematiken. Exempel på skönlitteratur som tydligt skildrar styvmodersproblematiken är i första hand Anja E. Tynis *Finnungen* (1998), Iris Anderssons *Med dubbel identitet. Ett krigsbarnsöde* (2001) och Pirkko Helenoros *Tuntemattoman sotilaan tytär* (1990) (Dotter till okänd soldat). Styvmoderstemat är mer eller mindre närvarande även i Heikki Hietamies *Äideistä parhain* (1992) (Den bästa av mödrar), Pentti Kehusmaas *Kivionkalo* (1996) (Stenhåla), Helmi Erving-Odelbergs

¹⁰¹ Litteratur om styvmoder/fosterfamilj och foster/adoptivbarnsproblematiken: Sabelström Levander 1998: *Styvmoder...en inte självklar relation: en kvalitativ analys utifrån moderna styvmödrars berättelser*, Höjer 2001: *Fosterfamiljens inre liv*, Cederström 1990: *Fosterbarns anpassning – en relationsproblematik. Om 25 barn i åldrarna 4-12 år som har placerats i fosterhem*. En delstudie i Barn i kris-projektet, Cederström 1980: *Yt- och djupanpassning hos fosterbarn. En teoretisk förstudie*, Grundin 1994: *Att vara både flyktingbarn och fosterbarn. Undersökning om flyktingbarn, deras familjehem och handläggare på familjevården*, Persson 1995: *Den svenska staten och fosterbarnen, Ur barndomens historia*, Persson 1996: *Foster-children and the Swedish state 1785-1915, Orphans and foster-children*, Jarrat 1996: *Barn som sörjer. Att hjälpa barn att klara av separationer och förluster* (skilsmässa, dödsfall, frånvaro, adoption, fostervård, förlust av syskon).

¹⁰² Den grymma styvmodern styckar sitt styvbarn, ett barn från mannens tidigare äktenskap, kokar av bitarna svartsoppa och serverar soppan till barnets fader. Kivilaakso diskuterar i sin artikel om interna familjestrider i Grimms sagor (Kivilaakso: "Satukirjallisuuden perhemallit. Väkiälta kuohuttaa Grimmin saduissa" 2001:2). Artikeln har publicerats på tyska i (*Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen* nr 33/2001) med titeln "Familienmuster der Märchenliteratur. Gewalt in Grimms Märchen", översatt från finskan av prof. Ingrid Schellbach-Kopra. Sagan är ett exempel på fosterfamiljens komplexitet och interna laddning, ett hittills föga utforskat område.

Hälytys. Glimtar ur ett krigsbarns liv (1998) och Sinikka Vesterbergs *En gång krigsbarn* (1998).

Styvmoderstemat behöver inte nödvändigtvis vara genomsyrat av negativa erfarenheter vilket allmänt impliceras. Ofta rörde det sig i de finska krigsbarnens fall¹⁰³ om goda fosterhem. Det goda och harmoniska upplevs i regel som självklart. Det är det avvikande beteendet, orättvisorna och det kränkande man upplevt som man har behov att ropa ut, tömma ur sitt minne, analysera i skönlitteraturen för att kunna gå vidare. Helmi Erving-Odelberg har känt som sin unika uppgift att tillrättalägga den negativa bild som många andra krigsbarn har vittnat om. Erving-Odelberg har haft privilegiet att hamna hos mycket insiktsfulla, psykologiskt medvetna fosterföräldrar. Hennes beskrivning av erfarenheterna som krigsbarn visar hur den positiva inställningen till en minoritetsgrupp, stöd och kärlek, föder tusenfalt av kärlek tillbaka. Erving – Odelbergs berättelse är en hyllningssång till de svenska fosterföräldrarna, i synnerhet till fosterfadern som engagerade sig i frivillig hjälpaktion för Finland, följde med i Finlands politiska utveckling och framför allt bidrog till att bygga upp Helmis identitet och samhörighet med det kämpande finska folket. Tillsammans lyssnade de till och tolkade Sibeliuss *Finlandia*. Fosterfadern lärde henne att stycke för stycke tolka de olika faserna som beskriver uppbyggandet av det unga Finland. Han lärde henne att vara stolt över sin finska identitet och över sitt folk som kämpade för landets självständighet.

Det finns många andra exempel på att vistelsen som krigsbarn blev en språngbräda till bättre utbildning och vidsynthet. Nya sociala kontakter knöts mellan de berörda släkterna i de båda länderna.¹⁰⁴ Föräldrar som inte hade egna barn slösade all sin kärlek på fosterbarnet med konsekvenser i form av smärtsamma rättstvister då barnen skulle skickas tillbaka till hemlandet. Barnförflyttningarna kan ses som en motvikt mot en etnisk och kulturell utarmning och som ett steg mot internationalisering i Norden.

I och med att kvinnorna uppfostrar sina döttrar till att förneka sig själva innebär det, för det mesta, att kvinnorna för vidare en genealogi av patriarkalisk typ.¹⁰⁵ Samtidigt lever de själva i en ond cirkel med sin destruktivitet. Destruktionen av den kvinnliga genealogin kommer till uttryck redan via de grekiska myterna och tragedierna.¹⁰⁶ Då som nu saknas det en enhetlig maternal tradition. Den moderna psykoanalysen har erkänt mor/dotterrelationens komplexitet, men problematiken har blivit negligerad av den patriarkala ordningen. Kvinnorna själva är förvirrade ty det saknas positiva mönster för kvinnogemenskap.

¹⁰³ Erving – Odelbergs *Hälytys. Glimtar ur ett krigsbarns liv* 1998 är i stort en tacksamhetsång för sina svenska fosterföräldrar. Kostamo (1978) skildrar en lycklig period i Skåne. I otryckt material finns flera berättelser om en händelserik och positiv Sverigeperiod, t. ex Heimo Veijolas, Pirkko Karvonens och Kari Häsäs anteckningar. I axplock ur enkätundersökningen i (*Krigsbarns erinran. Snäll, lydig och tacksam* 2003:175) hävdas att 80 % av 265 personer, alla medlemmar i Riksförbundet Finska Krigsbarn, trivdes mycket bra eller ganska bra med sina fosterföräldrar trots språksvårigheter i början av vistelsen. Dessa kände sig ha blivit upptagna i familjen som familjemedlemmar. Andra som trivdes mindre bra eller inte alls, berättar om känslan av utanförskap (man blev inte upptagen i familjen som familjemedlem), om svårigheter med språket, om fysisk och psykisk misshandel och i några fall om sexuella övergrepp. Enkätundersökningen är ett betydande komplement till skönlitteraturens krigsbarnsskildringar som ofta beskriver traumatiska händelser. Det finns inget behov av att skriva om det harmoniska livet. Det tragiska däremot är även estetiskt intressantare.

¹⁰⁴ "Karelska barn levande länk till svensk-finsk samhörighet" (*Norrlands-Posten* 10.8.1944). "Stockholms stad och dess tjänstemän, som beslutat en stor hjälpaktion för Finlands och Norges barn, har som ett första led i denna aktion beslutat att samarbeta med hjälpkommittén för Finland barn" (*Soc. Dem* 10.1. 1942). "Föreningen Unga konstnärer har beslutat slå ett stort slag för nordisk barnhjälp" (*Svenska Dagbladet* 2.4.1943).

¹⁰⁵ Irigaray 1994:155.

¹⁰⁶ Hirsch 1989.

Man kan läsa om denna förvirring i skönlitteraturen. Flertalet skribenter bland krigsbarnen är kvinnor. De har intresse för att gestalta och diskutera relationsdynamiken. Alltför ofta våndas de i sina omöjliga relationer, ur stånd att finna vägen ut.

Genom skönlitteraturen av krigsbarn får man det intrycket att styvmodersproblematiken i första hand är flickornas angelägenhet.¹⁰⁷ I en intim hushållsgemenskap var flickorna mer än pojkarna utsatta för styvmoderlig repression, dvs. kontroll, kritik, konflikter och bestraffning. I familjer med egna barn upprättades det ofta en hackordning i hemmen, först kom förstås de egna barnen.¹⁰⁸ En flicka som krigsbarn placerades i många skildringar i en ställning någonstans mellan tjänarinna och dotter, detta kunde hända även om hon blev adopterad. Utåt utspelades ett perfekt familjeliv med barnkalas för samhällets andra barn av betydande familjer, men inåt förhärskade en grym förtryckarregim.

Tarja fick passa upp arbetsfolket med kaffe och smörgåsar, och diska efter dem. Vid måltiderna fick Tarja sitta med vid bordet med allt tjänstefolket så att alla kunde se att Tarja var som tant Fridas och farbror Dicks egna barn. Men när tant Frida blev ensam med Tarja så hotade hon alltid "finningen" med att Gud såg allt hon tänkte och gjorde, och att Tarja skulle bli straffad. Ibland nöp eller knuffade tant Frida henne utan anledning. Då sa hon att Gud hade bett henne att tukta finningen i förebyggande syfte. Tarja trodde på det men kunde inte förstå hur tant Frida kunde prata med Gud, hon såg eller hörde ju aldrig honom. Men sa tant Frida det, var det säkert sant, eftersom hon sagt att man inte fick ljuga. Stryk vågade tant Frida inte ge Tarja nu när det var så mycket folk på gården. Men tant Frida hade en bok som hon skrev upp allt i hon inte tyckte om Tarja gjorde. Följden blev att hon straffade henne senare när tillfälle gavs. Det var vid sådana tillfällen som straffen övergick i rena misshandeln.¹⁰⁹

Givetvis fanns det bland dem som anmälde sitt intresse för att ta emot krigsbarn sådana som var olämpliga som fosterföräldrar. En så pass omfattande kampanj som den finländska barnförflytningen var, fick många svenska hem att ställa upp enbart i syfte att uppfylla sin samhällsplikt. Det var också vanligt att fosterföräldrar hade bestämda önskemål om hurudant barnet skulle vara, hur det skulle se ut osv. I stället för ett verkligt barn sökte fosterföräldrarna ett drömbarn av vilket det fordrades att det skulle vara en idealiserad spegelbild av dem. Verkligheten kunde sedan bli en besvikelse som de lät gå över barnet. Eftersom barnet ofta inte var en spegelbild av fosterföräldrarna, tvingades fosterföräldrarna se klarare olikheterna dem emellan. Skönlitteraturen skildrar fostermoderns besvikelse eller rädslan för rivalitet som kunde förkläda sig som fientlighet mot fosterbarnet.

Fosterföräldraskapet kan vara betydligt mera komplicerat och sammansatt än det biologiska föräldraskapet. Den nya familjekonstellationen innebär att familjebegreppet utvidgas och spänningar, relaterade till fosterföräldraskapet, kan uppstå. Att fosterföräldrarna ska fungera som kompletterande föräldrar ger relationen en speciell karaktär. Den kan inkludera flera osäkerhetsfaktorer.¹¹⁰

¹⁰⁷ Birgit Hertzberg Johnsens undersökning om folkdiktningens relation till styvmodersproblematiken har kommit till samma slutresultat (Hertzberg Johnsen 1982:56). "En litteratur om nya giftermål som är på väg att växa fram, säger oss att styvmödrar (mer än styvfäder) har svårigheter med sina styvbarn, och att styvmödrar till tonåringar har det allra värst. Det lidande som ofta är förknippat med rollen har t.o.m. föranlett två kanadensiska kliniker att ge det ett namn: "Askungens styvmor – syndromet" (Bassoff 1989:203).

¹⁰⁸ Hietamies 1992, Erving-Odelberg 1998, Vesterberg 1998.

¹⁰⁹ Tyni 1998:67.

¹¹⁰ Ingrid Höjer fann i sin undersökning om fosterfamiljens inre relationer fostermödrar som betonade betydelsen av biologiska band mellan barn och föräldrar. Avsaknaden av de band som skapas mellan barn och föräldrar under de första späda åren gör att några fosterföräldrar upplevde mindre "föräldrakänsla" i fosterföräldraskapet (Höjer 2001:193).

Ett fosterbarn utvecklar i regel, efter en tid av sorg och saknad efter sina biologiska föräldrar, en naturlig lojalitetskänsla mot fosterföräldrarna. Fosterbarnet börjar betrakta fosterföräldrarna som sina egna föräldrar. Utvecklingen hos fosterföräldrarna är dock inte alltid så enkel. Om fosterföräldrarna inte har en naturlig längtan efter ett barn att ta hand om enbart för barnets egen skull, kan de även ha andra intressen. Förutom de ovannämnda aspekterna, fri arbetskraft och känslan av att ha köpt sig fri från den påträngande kampanjen och att ha ett gott samvete inför samhället i Sverige, kunde föräldralösa barn i Finland även användas som "pseudoadoptivbarn" enbart för att rädda gårdar såsom Helenoros autobiografi *Tuntemattoman sotilaan tytär* (1990) (Dotter till okänd soldat) beskriver.¹¹¹ Dessa adoptivbarn förlorade den finländska barnavårdskommitténs skydd då det antogs att en kärleksfylld relation mellan fosterföräldrar och fosterbarnet hade uppstått. Så var inte alltid fallet utan i ett okänt antal fall blev fosterbarnens öden "vind för våg" fall om vilka ingen vet hur de egentligen haft det, de blev helt utlämnade till sina fosterföräldrars godtycke. "Dottern till okänd soldat" redovisar ett skakande krigsbarnsöde där flickan av välbärgade människor utnyttjas för att garantera deras fortsatta välfärd.

Fostermodern förbjöd flickan att ha kontakter med sina egna släktingar med motivering att hon nu hade stigit i den sociala hierarkin och inte kunde umgås med arbetarklassen. Samtidigt hölls hon på avstånd från fosterhemmets interna miljö. Tydligt var det ytterst angeläget att understryka skillnaden mellan socialklasserna ty flickans utforskningar efter sin egen fars död utlöste aggressioner hos fostermodern. Där kan även omedvetna skuldkänslor ha spelat en roll. Den lilla flickan accepterade fostermoderns beslut såsom fosterbarn vanligen gör av lojalitetskänsla mot fosterföräldrarna även om det stred mot hennes inre ideologi. Först långt senare då den egna övertygelsen tar plats, kan händelserna placeras i sitt rätta sammanhang. Fosterflickans öde hade enbart tjänat syftet som medel för gårdens fortsatta existens. Senare såg släkten till att hon inte blev arvtagare till gården. Banden till fosterföräldrarna var mycket vaga även om de var flickans enda fasta punkt i tillvaron. Flickan ville ta hand om fostermodern som redan var relativt gammal. Fostermodern insinuerade att de inte längre skulle hålla kontakten då flickan blev vuxen. Då flickan började fundera på yrkesval, föreslog hon fostermodern en agronomutbildning enligt lärarens rekommendationer och enligt sin egen böjelse: hon trivdes med sitt arbete på gården. Men detta förslag var ett direkt hot mot släkten "en akademisk medborgare! Av en arbetarunge!" Efter detta fick hon tvärt sluta sitt arbete på gården.

En naturlig, maternal tradition skulle åtminstone vara att flickan gifter sig och skaffar barn, något som fostermodern också skulle kunna glädja sig över. Men även detta skapade ett hot i stället för en naturlig glädje.

*Missähän sivuhuoneessa me sitten olisimme... jos vaikkapa yläkerrassa... kun se menisi naimisiin ja alkaisi miehensä kanssa hoidella tilaa. Heidän lapsensa meluivat täällä kartanon huoneissa. Mikä olisi meidän asemamme silloin? Ei tule kuuloonkaan!*¹¹²

I vilket sidorum skulle vi då bo...kanske i övervåningen...då hon hade gift sig och börjat sköta om gården med sin man. Deras barn skulle föra oljud här i gårdens rum. Vilken ställning skulle vi då ha? Kommer inte på frågan!

¹¹¹ Enligt Paloheimo var det i krigstider en stor efterfrågan på adoptivbarn i Finland, dvs. barn som hade blivit föräldralösa krigsbarn. Genom adoption kunde barnlösa godsägare garantera att gården skulle kunna behållas inom släkten och på detta sätt undvika en tvångsöverlåtelse av gården. Paloheimo har studerat ett flertal tidningsannonser som bestyrker denna företeelse (Paloheimo 1990:323-327).

¹¹² Helenoro 1990:206.

Då fostermodern inte hade gett sin fosterdotter kärlek, väntade hon inte kärlek tillbaka även om hon skulle ha fått det. Fostermodern ville bara bli fri från ansvaret som fostermoder. Då flickan utbildade sig till ett yrke och bodde i ett inackorderingshem, var det speciellt viktigt för henne att hålla brevkontakt med fostermodern. Dessa brev kom sällan fram till fostermodern eftersom det var sällskapsdamen som skötte brevväxlingen.

Flickan kände inte bara kulturell främlingskap i sitt eget land utan blev ett offer, ”en kognitiv främling”,¹¹³ dvs. hon blev tidigt föräldralös och dessutom övergiven och sviken av fosterföräldrarna, egentligen av hela fosterlandet. Helenoro har med sin autobiografi velat understryka vilken tung börda ett barn måste ha burit för sitt fosterlands frihet!¹¹⁴

Anna Freud noterade två sorters fostermodrar i sin undersökning inom krigsbarnshemkliniken under andra världskriget. Den ena sorten kunde omedelbart leva sig in i modersrollen och kunde ta hand om krigsbarnet som om det var hennes eget barn. Den andra sorten däremot erfor fosterföräldraskapet som en plikt. Dessa fostermodrar etablerade ett kyligt förhållande till sitt fosterbarn. De ansåg sig själva i första hand som uppfostrare.

Krigsbarnen i Sverige användes i många hem som arbetskraft, de var ofta borta från skolan och missade en del av sin utbildning. Skolmyndigheterna kände till problemet men gjorde ingenting för att avhjälpa det.¹¹⁵

En dag när Tarja gick med slaskhinken till svinhuset, snubblade hon i en sten. Det gjorde mycket ont i bröstet när hon andades, men tant Frida blev arg för att Tarja smutsat ner kläderna och slagit hål på strumporna. Flera gånger sa hon att hon inte kände att Tarja hade ont och att Tarja var en stor olycka som drabbat henne. När farbror Dick kom hem från arbetet så ordnade han så kloka gumman kom och tittade på Tarja. Hon sa att Tarja troligen hade brutit flera revben, men att det säkert läkte ihop bara hon fick vara i stillhet en vecka. Men Tarja fick inte alls vara i stillhet. När farbror Dick var borta så måste hon arbeta som vanligt. Hon grät, det högg i bröstet bara hon andades och ännu värre kändes det när hon måste arbeta. Flera gånger svimmade Tarja av smärta. Gör dig inte till, Gud ser att du ljuger och simulerar, sa tant Frida, varje gång Tarja vaknade upp. Med tiden läkte revbenen ihop fel, vilket gjorde att bröstkorgen kom att stå ut på ett onaturligt sätt.¹¹⁶

Barnarbete var relativt vanligt i det krigstida Finland. Erkki Kujala har intervjuat finländska män som var barn under de finländska kriget. Många av de intervjuade berättar att de redan från fem års åldern var tvungna att arbeta i tunga lantbrukarsysslor. Egentligen skötte de i många fall sina fädrens arbeten då fäderna var i kriget. Barnarbete var vanligast i lantbrukarfamiljer.¹¹⁷ Den agrara traditionen i Finland har inneburit att arbete haft en central roll i barnens liv, ända fram till 1940-50 födda.¹¹⁸

Ett krigsbarn på flykt utan föräldrar är speciellt utsatt. Det är inte långsökt att något av krigsbarnen skulle ha råkat ut för kriminella handlingar. I ett barnöde av detta slag spekulerar författaren Leena Lander i den fiktiva romanen *Iloisen kotiinpaluun asuinsijat*

¹¹³ Lagnebro 1994:22.

¹¹⁴ Helenoro 1990:322.

¹¹⁵ En del barn kunde inte vistas i skolan under hela skoltiden, det vill säga inte alla dagar och timmar, på grund av för stor arbetsbörda i fosterhemmet med arbetstider som inkräktade på deras skoltider. Mycket lite gjordes ifrån skolans sida, trots att man där väl kände till förhållandena (Lagnebro 1994:165). I lagens ögon sågs fosterbarn ännu vid sekelskiftet som tjänstefolk i fosterhemmet. Även idag är fosterhemsplaceringen juridiskt sett en svag och tillfällig konstruktion för alla parter (Vinnerljung 1996:18). Tidigare forskningserfarenheter om långtidsplacerade fosterbarn har dokumenterat att många fosterbarn upplever sig ha marginalpositioner inom familjen (Vinnerljung 1996:233).

¹¹⁶ Tyni 1998:81-82.

¹¹⁷ Kujala 2003:169-171.

¹¹⁸ Korkiakangas 1996, Kujala 2003:169.

(1997), *Den glada hemkomstens boplatser* (1999). Händelserna kring krigsbarnet Hannas försvinnande är höljda i dunkel. Ingen har haft tillräckligt mycket intresse av att forska i en föräldralös flickas öde.

Krigsbarngenerationen var en generation som hade lärt sig den totala behärskningens konst. Vissa saker diskuterades bara inte. Problem som hittills kraftigt har förträngts var att en del barn kan ha råkat ut för sexuella övergrepp vilket även mer eller mindre skildras och insinueras i skönlitteraturen.¹¹⁹ Då ett barn försökte berätta om detta för en vuxen människa som hade ansvar för det, fick barnet självt en omgång stryk. Ämnet var avlägset för tidens tankesätt och erfarenhet. Många gånger brydde sig de vuxna ansvariga inte om sådana bagateller, de tyckte som tant Frida lät förstå att sexuella tjänster ingick i krigsbarnets återgåldande av sitt levebröd och sin existens.

Tant Fridas släkting, som var direktör på en stor exportfirma, kom på besök. Han skulle vila upp sig och andas lantluft några veckor... Tant Frida tvingade henne (Tarja) att passa upp fina herrn som en liten piga under hans vistelse. Putsa hans skor, damma rummet, ge kaffe på sängen, hålla ordning på rummet och mycket annat. En dag när Tarja plockade undan i hans rum kom han in och lade sig på sängen och drog ner byxorna. Han bad Tarja komma fram till sängen och känna på hans snopp, så skulle hon få en tvåkrona till. Tarja förstod att det var något hemskt fult och förbjudet. Hon började gråta och smet ut därifrån. Släktingen försökte ropa henne tillbaka, men Tarja ville inte höra, utan sprang och berättade allt för tant Frida. Men hon sa bara att Tarja hade livlig fantasi och ljög på hennes fina släkting. Vid middagsbordet frågade tant Frida direktören om det hänt något särskilt när Tarja städade på hans rum. Han var helt oförstående och kunde inte förstå varför Tarja ljög på honom. Tant Frida sa att finnungen hade så livlig fantasi. Ingen trodde på vad Tarja sa. En annan dag när tant Frida var ute började direktören klämma och peta på Tarja. Det verkade vara tillåtet att behandla finnningar hur som helst. Hon blev utnyttjad efter konstens alla regler. Hon var förstas en sämre människa som hade erotiska fantasier, det hade tant Frida sagt många gånger. Tarja blev rädd för släktingen och ville inte alls utföra några sysslor i hans rum. Men tant Frida tvingade henne att lyda genom att hota med stryk. Tarja tog för vana att skrika så fort han närmade sig. För det fick hon hårt straff av tant Frida när direktören åkt hem. En solig dag ville han ta med Tarja ut på sjön som sällskap, sa han. Men hon ljög att hon hade ont i magen så han måste åka ensam. Tant Frida gav den elaka otacksamma ungen, som hon sa, stryk med mattpiskaren.¹²⁰

Förhållandet mellan fosterbarn och fosterföräldrar kunde även i familjer där det inte vanligen användes hårda ord vara påfrestande. I vardagliga situationer är det lätt att brista ut i ett eller annat obetänksamt ord. Då man blir kallad för något som de andra familjemedlemmarna aldrig blir kallade för med nedsättande benämningar för gruppen man tillhör, s.k. etnofaulismer,¹²¹ fastnar de säkert i minnet. Ändå finns det relativt harmlösa etnofaulismer om finländare i krigsbarnlitteraturen. Det sorgliga är att en del krigsbarn enbart har dessa negativa uttryck till hands då de söker bindning med sitt forna fosterlands folk.

¹¹⁹ Tyni 1998:82-83, 136, 143, 151-152, Helenoro 1990:157, Sandelin 1982:123, 127 Hietamies 1992:93, Medlemsnytt 2/2001:6-7, Yrjö-Koskinen 2001:73-74, Nordhammer i antologin (*Krigsbarns erinran* 2003:155), Axplock ur enkätundersökningen (*Krigsbarns erinran. Snäll, lydig och tacksam* 2003:175).

¹²⁰ Tyni 1998:82-83.

¹²¹ Lagnebro 1994:175. Typiska etnofaulismer om finländare: hedning, vilde, finnunge, snorunge, tattare.

*Du, din tattarunge, du borde vara tacksam! Mamman kom emot henne. Hon gick baklänges, hon blev rädd. De blev avbrutna av någon som kom in – kanske var det pappan – och hon passade på att springa sin väg. Tattarunge. Hon var ju ingen tattarunge? Eller var hon det? Som Kniv-Petter... Han var tattare. Att vara tattare var fult och annorlunda. Det visste hon; ingen tyckte om tattare. Att vara annorlunda var också fult. Var det ögonens fel? Är man tattare, om man inte har blå ögon? Kanske. Om jag sprang bort så kanske någon annan kunde ha mig? Jag kan arbeta bra. Och nu kan jag ju svenska! Men pappa då? Han skulle bli ledsen. Och Karin och hon hade mycket roligare nu, när de kunde prata med varann. De var tillsammans hela tiden. Vad kunde det vara, som hade fått mamman att bli så förfärligt ond? Det skulle hon nog aldrig få veta... Kanske berodde det på krigsledan som alla upplevde – och där fanns hon, Sirkka, som ett levande bevis?*¹²²

Tattare¹²³ har i den svenska kulturen fått bära på den Andres stämpel. De var annorlunda, de förde ett kringflackande liv. De blev inte accepterade av majoritetsfolket. De finländska krigsbarnen har inte så sällan jämförts med detta folkslag. Relationerna mellan Sverige och Finland inkluderar även negativa aspekter; Sveriges raspolitik var inte alltid gynnsam för finländare. Föråldrade och direkt felaktiga fakta om finländare stannade länge kvar i flera svenska familjlexikon och encyklopedier¹²⁴ som förmodligen har format många svenskers

¹²² Vesterberg 1998:74.

¹²³ Förr benämning på zigenare, vilka uppfattades som tatarer (benämningen har ofta använts ganska urskillningslöst som beteckning för helt olika asiatiska folk). Numera beteckning för en socialt avgränsad svensk folkgrupp, som ansetts vara avkomlingar av zigenare och svenskar. Något hållbart rasbiologiskt skäl för detta antagande finns inte (*Focus uppslagsbok* 1974:3192). "I Norden har under senare tid inte någon folkgrupp blivit mer stigmatiserad än denna; och i tidigare generationer blev den också placerad lägst på rangskalan tillsammans med nattmän, bödlar och andra orena yrkesgrupper. Det kan vara rimligt att anta att detta beror på deras livsstil, som väl närmast måste uppfattas som en kontinuerlig provokation av en bofast, jordbunden, hårt arbetande och gudfruktig bondebefolkning" (Schwartz 1976:69). "Särskilt intresse ägnades åt barnavårdsnämndernas potentiella möjlighet att regelmässigt omhänderta tattarnas barn i späda ålder för varaktig placering i fosterhem (Malmöpolisens s.k. "Tattarutredning") (Vinnerljung 1996:28). När tattarna kartlades och individregistrerades av Socialstyrelsen 1944, var runt 3% av gruppens nästan 3000 barn omhändertagna" (Vinnerljung 1996:28).

¹²⁴ *Conversationslexikon*, Örebro 1821 påstår vid ordet Finnar: "Denna folkstam af Nordeuropeiska folken, är utbredd från den Skandinaviska Norden, djupt in i den Asiatiske... är hos somliga grenar hedningar och har gulaktig ansiktsfärg." Flera uppslagsböcker av senare datum nämner "hedniska finnar" som "inte nått en högre kulturståndpunkt" (*Nordisk Familjebok, Conversationslexikon och realencyklopedi*, Stockholm 1908:311), (*Svensk uppslagsbok*, Malmö 1932:492). Sverige var ledande i rasbiologiska studier sedan 30-talet. Statens institut för rasbiologi öppnades i Uppsala nyåret 1922. Institutet var det första i världen. Svensk naturvetenskap har spelat en anmärkningsvärd roll i rashygienens historia. Man hänvisade gärna till Linné för att understryka rasforskning som en särskilt svensk angelägenhet" (Dahlgren 2002:126). "På rasforskningens område intar Sverige sedan lång tid tillbaka en mycket framskjuten plats.../ Vårt lilla land håller sig i främsta ledet. vi ha icke blott en vida känd forskningsanstalt för växtförädling i Skåne utan också ett av staten grundat rasbiologiskt institut med människan själv som studieobjekt, avsett att motarbeta urartning och höja folkmaterialiets beskaffenhet.../ Må vi som nu leva i den nordiska rasens urhem, göra allt vad på oss ankommer för att hålla rasen uppe, så att den ej urartar eller dör ut" (Dahlgren 2002:152). "Rasbiologi är läran om släkternas, folkens och rasernas liv. Den befattar sig med alla de orsaker, som förmå ändra den inre konstitutionen, dvs. rasbeskaffenheten i gynnsam eller ogynnsam riktning. Rasbiologi är sålunda ej, som mången tror, enbart medicinsk ärftlighetslära, utan den har beröringspunkter med alla möjliga sociala fack och arbetar redan nu långt utanför den gamla medicinens rāmärken. Den har till uppgift att fastställa arvets, resp. rasens betydelse och förhållande till miljö och kultur, att utreda och bekämpa ärftliga sjukdomar och urartning (degeneration) i vad mån den än framträder bland släkter och folk. Den tid är väl snart förbi, då läkekonsten ser sin enda eller ens förnämsta uppgift i att "bota" sjuka individer. Det hör medicinens män till att vidga sin blick och taga på sig ett mera omfattande arbete och ökat ansvar, de måste bli släkternas och folkens rådgivare och hjälpare" (Dahlgren 2002:21). "Rashygien (eugeniken) utgör, kan man säga, den praktiska delen av rasbiologin. Dess strävanden och mål gå ut på att i största möjliga mån förhindra ärftlig urartning att uppkomma och utbreda sig samt att ordna samhällsförhållandena så, att efterföljande släkten bli så väl rustade som möjligt i kampen för tillvaron. Som en grundprincip inom rashygien måste man betrakta den moderna idén, att de "biologiskt välborna" dvs. de i fysiskt, moraliskt och intellektuellt hänseende väl utrustade individerna, böra i största möjliga mån fortplanta släktet" (Dahlgren 2002:21). Även om rasbiologiska studier minskade efter kriget, hängde resonemang om raser och skullar kvar i uppslagsböcker (Dahlgren 2002:243). Eva Dahlgren diskuterar eventuella samband mellan rashygien och dagens fosterdiagnos (Dahlgren 2002:271-273).

attityder mot finländare. Lars Beckman har i *Ras och rasfördomar* (1996) presenterat en översikt av svensk litteratur om rasfördomar "Man kan vid en genomgång av den svenska antropologiska litteraturen såväl före som efter andra världskriget finna mycket klara uttryck för rasfördomar."¹²⁵ I kapitlet "Rasfördomar i Sverige" ägnar Beckman en och en halv sida åt fördomar mot finländare vilka enligt honom representerar den östbaltiska rasen.

Det var tydligen angeläget att markera avståndet till andra för att förstärka sin idealbild om sig själv. Enligt tidens raskunskap var det något enastående att tillhöra den nordiska rasen. Enligt Herman Lundborg i *Svensk Raskunskap*¹²⁶ (1927) "torde det ej kunna förnekas, att den nutida kulturen på gott och ont i stora delar av världen till väsentlig del uppbyggs av den nordiska rasen – låt vara mer eller mindre uppblandad – detta sagt utan att på något sätt vilja förringa den andel, som andra raser i Europa, särskilt Medelhavsrasen, haft i fråga om kulturuppsving". Lars Beckman skriver vidare, att "det är lätt att var som helst leta fram översvallande superlativer beträffande den nordiska rasens intelligens, ärlighet, storsinnet" mm. Här förekommer också några intressanta observationer. Författaren (B. Lundman) påstår att han vid sina fältundersökningar påträffat en stark korrelation mellan renlighet i hemmen och ljus pigmentering samt mellan storsinnet och smal huvudform. "Ljus pigmentering och smal huvudform är ju kännetecknande för den nordiska rasen, och påståendet ovan skall väl syfta till att bibringa läsaren uppfattningen att renlighet och storsinnet är ärftliga egenskaper som tillkommer den nordiska rasen".¹²⁷ Den vetenskapliga rasismen förlorade sin legitimitet efter andra världskriget, men kategorier som "etnicitet" och "kultur" tillåter att subjekt/objekt – relationen mellan människor upprätthålls. Kategorin ras har minskat i betydelse, men underordningen har överlevt och samtidigt har nationalismen i sig visat sig problematisk. Dess förmåga att förbättra självförtroendet hos de folkslag som haft subjektpositionen har varit stark, men den kan också ha orsakat inre motsättningar och nya underordningsmönster.

Man kan förstå att krigsbarn fick höra kränkande kommentarer då negativa omdömen om finländare även insmugglats i den vetenskapliga litteraturen. Omdömen som dessa sprids lätt och accepteras om de framförs av fackmän.

Hos krigsbarnet Sirkka framkallar jämförelsen med tattare en känsla av kulturell annanhet i det egna uppväxtlandet. Sirkka är beredd att balansera detta med hårt arbete.

Skuldkänslorna dök tidigt upp hos krigsbarnen. Ofta trodde de att evakueringen till Sverige var ett straff för dem. Många trodde att t.o.m. kriget var deras fel. "Det är mitt fel att far dog. Varför gör du så här Gud?"¹²⁸

Krigsbarnen fick ofta i fosterhemmen höra att de borde vara tacksamma för sitt liv i Sverige vilket förstärkte den redan gryende skuldkänslan mångdubbelt. De ska vara tacksamma för sin existens, deras liv är på undantag. De ska försöka återgälda skulden för sin existens med hårt arbete, att alltid försöka vara till lags, eventuellt senare genom att studera och att vara överambitiösa. För många krigsbarn har hela livet inneburit att försöka köpa sig fri från den obestämda skulden till livet, en krigsskuld som de måste betala. Krigsbarnet som krigsfånge är en beskrivande metafor för ett liv i ständig utsatthet, rädsla och vaksamhet utan en vuxen människas villkorslösa kärlek. "Ambivalent bemötta eller tillbakavisade barn kämpar en

¹²⁵ Beckman 1996:58.

¹²⁶ *Svensk Raskunskap* (1927) är en särskild folkupplaga av Herman Lundborgs rasbiologiska arbete *The Racial characters of the Swedish Nation*.

¹²⁷ Beckman 1996:65.

¹²⁸ Ortmark Almgren 1989:97.

kraftödande kamp för att få kärlek och acceptans av sina föräldrar”.¹²⁹ Flera psykologer ser detta som en utvecklingshistorisk och biologisk överlevnadsfunktion.

Barn lider lika mycket som en vuxen av att behöva vara beroende av andras hjälp:

*Jag hade varit törstig så länge, utan att förstå, vad det var för en typ av törst det handlade om. Jag hade törstat efter att höra till, efter att någon behövde mig, efter att inte bli pressad till tacksamhet och inte tyngas av skuld känslor för att jag fick den vård barn behöver för att kunna överleva.*¹³⁰

*Pelkäsini jatkuvasti seuraneitiä, joka saattoi milloin hyvänsä ja milloin mistäkin syytä lyödä minua: takaa, ohikulkiessaan, nyrkillä, kasvoihin, päähän, jopa äidinkin nähden. Yhtenäin hän pieksi minua myös ilkeyksillään. Suuttuessaan äitikin usein pauskasi minut vintin portaisiin, jolloin pelosta jähmettyneenä saatoin loukata itseni. Pelkäsini myös koulumatkoilla, varsinkin pimeällä. Kuusi- ja seitsemännen luokan aikana takaa saattaisi hyökätä joku, ehkä vankikarkuri, joka kuristaisi minut tai tekisi muuta väkivaltaa. Humalaiset miehet olivat tosiasiansa useasti ajaneet minua takaa. Pelkäsini myös eno-setää monet vuodet. Hän vikitteli karjakkoa, mutta tuppasi lähentelemään myös minua. En uskaltanut olla turvallisella mielellä hänenkään lähelläin. Sielläkin, omassa kodissani, minun oli aina oltava varuillani. Olin jo aikoja sitten tajunnut, että minulla ei ollut puolustajaa.*¹³¹

Jag var hela tiden rädd för sällskapsdamen som när som helst, av ett eller annat skäl kunde slå mig i ansiktet, i huvudet med knytnäven, bakifrån, i förbigående, även om (foster)modern såg på. Hon hackade ideligen på mig med sina elakheter. Då (foster)modern blev arg, slängde hon mig till och med i vindstrappan där jag förstelnad av rädsla kunde göra mig illa. Jag var också rädd när jag var på väg till och från skolan, i synnerhet då det var mörkt. Någon kunde dyka upp bakom gränshäcken och anfälla mig, kanske en förrymd fånge som skulle dräpa mig eller som skulle bruka något annat våld mot mig. Berusade män hade faktiskt ofta sprungit efter mig. Jag var också rädd för morbrodern i många år. Han lade an på mjölkpiggen men försökte också göra närmanden mot mig. Jag vågade inte vara trygg i närheten av honom heller. Till och med i mitt eget hem var jag tvungen att alltid vara på min vakt. Jag hade tidigt begripit att jag inte hade någon försvarare.

Ett barn behöver åtminstone en vuxen persons stöd för att kunna utveckla sin identitet. Om den nära gemenskapen i hushållsarbete hade upphävt allt positivt hos fostermodern, framträdde fosterpappans fördelar ännu tydligare. Papporna var ofta borta i arbetet, kanske var det lättare att idealisera dem. Relationen till pappan behövde inte stå ut med vardagens irritationer. Relationen till fosterpappan har i många skildringar blivit en bärande länk till krigsbarnets svenska identitet.¹³² De försvarar dock sällan öppet krigsbarnet utan de ger stöd och uppmuntran bakom familjefasaden, i smyg för fostermamman. Efter fostermammans äga får Kehusmaas Pentti i smyg ett pären av sin fosterfar, en förbjuden frukt som odlades bara för försäljning på gården.

I fosterfamiljerna hade makarna i regel en traditionell fördelning av arbetsuppgifterna i hemmet. De levde i komplementära världar. Fostermodern fanns självklart i familjens centrum och ansvarade för att vardagslivet i hemmet fungerade. I den traditionella familje-

¹²⁹ Linden 1982:50, Lagerberg 1983:171-172.

¹³⁰ Andersen 2001:76.

¹³¹ Helenoro 1990:157.

¹³² Andersen 2001, Erving-Odelberg 1998, Haakana 1995, Hietamies 1992, Kostamo 1978, Tyni 1998, Strömberg 1988, Sandelin 1982.

modellen var fostermodern uttalat en självklar uppfostrare av fosterbarnet. Genom sin centrumposition i hemmet och som uppfostrare hade hon också maktposition i hemmet.

I krigsbarnens skildringar återspeglas fostermoderns starka och dominerande ställning i hemmet. Motsättningen mellan en kvinnlig centralposition och en manlig periferiposition följer ett fastlagt mönster som blivit strukturerande för familjelivet.

Ankomsten av en ny medlem i en etablerad familjegrupp kunde dock medföra oreda i familjesystemet. I flera skildringar är det underförstått att fosterflickan utgör ett hot mot det barnlösa paret's endräkt. Varma och stödjande relationer mellan fosterdotter och mor är sällsynta.

Sorgligt nog har kvinnorna av tradition ställts mot varandra som konkurrenter om mäns och barns uppmärksamhet. I Strömbergs *Sinikka* (1988) tog det ett helt liv innan fostermodern försonade sig med den aversion som hon i smyg hade hyst mot inkräktaren, det vackra krigsbarnet Sinikka som hade vunnit hennes mans hjärta. Först efter fosterfaderns död kom fosterdottern och modern närmare varandra.

Iris Andersons destruktiva relation till fostermodern blev aldrig bättre trots Iris ihärdiga försök. Barnet vill inte lära sig av sina motgångar utan upprepar tappert och förtvivlat sina försök att vinna den vuxnas kärlek. Trots det hade en helt annan känsla vuxit fram mellan fosterdotter och modern, ”en känsla av ömsesidig, djupgående motvilja eller hat”. Man anar utöver svartsjuka och bitterhet en djup känslomässig utarmning, en defekt människa som är oförmögen att älska krigsbarnet Iris, för hon älskar inte sig själv.

Den låga visan för fostermodern kommer från Iris Andersson i hennes autobiografi *Med dubbel identitet. Ett krigsbarnsöde* (2001):

*Hennes platta, slappa bröst, ”ingenting att ge”, hennes beniga gestalt, ”inget härligt överflöd”, hennes vassa ansikte med de kallt granskande ögonen, som fick mig att önska att jag var långt borta, ”du är inte välkommen, men ingen är det”, de spretiga, knotiga händerna som ringarna skramlade på, ”inte ens det materiella trivdes med henne”, det magra skötet och flata ändpartiet, ”lustens säte gått förlorat, vem hade gjort henne så illa?”, de små fötterna som satte en skrämnd punkt för en föga inbjudande varelse, hennes förnekande av livet sög ut musten ur omgivningen, en dammig oändligt tråkig ledsamhet tassade runt. Som ett spöke. En spökmamma, som var fientlig mot barnet Iris.*¹³³

Fosterfaderns lov

*Är alla små flickor sådana? – Hurudana? – Mycket intresserade av män! Mest bara av män. Tidigaste minnen av att bli hållen, upptagen i famnen, smekt – allt gäller män! Och också viljan... – Viljan? – Eller egentligen rörelsen, den viljemässiga rörelsen. När det har gällt att närma sig någon, har målet varit en man. När det har gällt att dra sig undan, att vilja tvärtemot, att backa och vända sig bort – då har det gällt kvinnor.*¹³⁴

¹³³ Andersen 2001:94.

¹³⁴ Sandelin 1982:53.

Citatet kommer från en dialog på analyssoffan av ett krigsbarn som försöker placera sina erfarenheter i ett meningsfullt livssammanhang. Citatet visar dock på en mer gällande sanning inom krigsbarnslitteraturen. Med sentensen ”Den viljemässige rörelsen”, ”När det har varit att närma sig någon, har det varit en man”, beskriver Sandelin en strävan efter något nytt och annorlunda för att utvidga jagets gränser. Fadern och mannen över huvudtaget representerar allt annorlunda och lockande utanför hemmet, den symboliska ordningen i lacansk terminologi. Fadern är till en stor del borta från hemmet, borta från vardagens irritation, kanske är det lättare att idealisera fadern.¹³⁵ Modern däremot och kvinnorna i övrigt får ta stötarna. Det är mot modern barnet avreagerar sin ilska med bortstötande, med ett känsloladdat beteende som beskrivs som abjektion ”att backa och vända sig bort då det har gällt kvinnor”. Sandelin beskriver här ett första steg mot differentiering och individualisering.

Det finns en tydlig tendens i krigsbarnslitteraturen att beskriva positiva relationer när det gäller fosterfadern. En av de finaste beskrivningarna, en hyllningssång till fosterpappan, kommer från Helmi Erving – Odelbergs autobiografi *Hälytys. Glimtar ur ett krigsbarns liv* (1998) (Alarm. Glimtar ur ett krigsbarns liv). Det är inte bara frågan om idealisering utan den svenska fosterpappan var verkligen engagerad i krigsbarnets aktuella miljö och bakgrund. Erving – Odelbergs autobiografi är egentligen skriven på prosa, men hennes specialitet är att hon i ämnen som särskilt tycks beröra henne, helt plötsligt brister ut i sång. Hennes idealiske fosterfader har fått sig tillägnad en lång sång som jag vill återge i sin helhet:

Svenska pappa

*Du min
Svenska pappa.
Du stärkte
Min finska identitet
Du gav mig
Min stolthet
Att vara finsk.
Du visade mig
Böckerna om Finland
Och
Det finska kriget.
Då och då
Plockade jag fram dem
Och
Satt vid Dina fötter
Bläddrande och frågade dig
Om de svartvita bildernas mening.
Du förklarade

Och visade mig
Mitt lands historia.
Du lyssnade på nyheterna
Tog mig i din famn
Berättade*

¹³⁵ ”Fathers spend less time with the family and are rarely involved in the daily grind of parenting. This is the way it is easier for children to idealise fathers” (Phyllis 1996:205).

*Att på självaste julafton
Bombades min hemstad.*

*Du tog fram grammofonskivan
Med
Jean Sibelius Finlandia.
Vi spelade den
Du tolkade vad vi hörde
Det var kriget vi hörde
Det var återuppbyggnad vi hörde
Du satt i Din fåtölj
Jag vid dina fötter
Och
Vi spelade skivan om och om igen.
Du gick vid min sida
Stolt och varmt Du sa
”Det här är vår finska flicka,
hon kommer från staden vid polcirkeln
i finska Lappland”.
Vi gick till kyrkan
Jag hade putsat Dina söndagsskor
Du spelade psalmerna
Och
Du sjöng på finska
Fast intet finskt ord Du kunde.*

*När freden kom
Du reste
Med Muonioborna
Hem till deras hem.
Du var där på Din semester
Du gav dem stöd
Du gav dem tröst
Du bodde som de
Du åt som de
Du åt det mörka hårda brödet
På det Du knäckte Dina tänder där fram.
Du rakade Dig inte
För
Det fanns ingen tid för det.
Du kom hem
Med
Framtänderna avbrutna
Och
Långt skägg. Du kom hem trött
Men överlycklig
Över att Du
Kunnat få ge ett handtag i nöden.*

*Ordlöst sa Du till mig
"Att vara finsk och att ha finsk sisu är något fint.
Det finska folket är ett kämpande folk.
Jag är glad över ditt ursprung"
För mig
Berättade Du
Om
Bombkratrar, ruiner och svart jord
I det krigshärjade Finska Lappland
Du berättade
Om det hårda brödet
Om nöden.
Du berättade
Om
Finlands tåga och sisu.
Du lät glad och stolt.
En dag
Frågade Du mig
Vill du stanna kvar i Sverige
Och bli adopterad
Jag svarade
"Jag är finsk
och
jag åker tillbaka
hem till mitt land
och
min farfar".*

*Du min svenska pappa
Du gav mig stoltheten
att tillhöra ett kämpande folk.
Du gav mig stoltheten
Att inte ge upp,
Att kämpa vidare.
Du stärkte
Min finska identitet.
Du gav mig
Min stolthet över mitt ursprung.¹³⁶*

I Kostamos *Lapsinainen* (1978) (Barnkvinnan) betonas den ömsinta relationen mellan krigsbarnet Irma och fosterpappan Helge, beskrivningen är nästintill en kärleksrelation. Det var ömsesidig kärlek, ömhet, accepterande från och med det första mötet. Ett medelålders par hade kommit till upptagningshemmet för krigsbarn för att hämta ett lämpligt barn. Hon hade sprungit emot pappan och med ens hade pappan med ett brett leende hissat flickan högt i luften och kramat henne. Hon hade fullständigt besvarat hans kram och därefter klamrat sig hårt fast i hans byxben i fruktan att han försvinner. Senare då de hade lämnat upptagningshemmet, hade Irma ett litet ögonblick medlidsamt sett tillbaka på den stackars

¹³⁶ Erving – Odelberg 1998:75-76.

krigsbarnaskara som blev kvar där utan hem. Irma var nu den utvalda av 30 stycken barn och därtill till en förälder som hon helt och hållet accepterade.

Irma kom till ”pappas kungarike”, ett åkeriföretag med två lastbilar, den ene av dem körde pappa själv. ”Pappas kungarike” var en symbolisk ordning i miniatyr, där gällde först och främst pappas lag, allt för att främja åkeriföretagets framgångar. Fostermodern Svea fungerade som en assistent till pappan. Hon var fjättrad med en osynlig tråd till gården och telefonen. Inget åkeriuppdrag fick gå förbi.

Den lilla flickans känslor för pappa Helge blev lika ömsinta. I hennes perspektiv fick pappa Helges hemkomst hela livet att intensifieras. Då han kom hem efter sina resor, laddades hemgården full med positiva vibrationer. I Kostamos skildring målas en underbar relation upp mellan fosterdotter och fosterfader. Den svenske fosterpappan Helge, en egen företagare med lastbilar och hans varma, okomplicerade person med känsla för små barn vann helt den lilla krigsbarnsflickans hjärta. Det bästa som den lilla flickan Irma visste var att få åka med pappa då han körde sina lastbilar. Fosterpappas yrke var spännande, de många äventyren utanför hemgården utvidgade Irmas perspektiv på livet. Hon kom ut i världen och fick se olika gårdar, industriområden och träffade nya människor.

På söndagarna sov pappa länge. Irma granskade honom då han sov. Kostamos ömsinta hyllning till fosterfadern beskriver en sådan söndag:

Nukkuva pappa oli erilainen kuin valveilla oleva, niin kuin sunnuntaipappa oli erilainen kuin arkipappa. Arkiaamuina papan sänky oli aina tyhjä tytön herätessä, sunnuntaina hänen untaan saattoi kaikessa rauhassa tutkia läheltä, tasaista ilmavirtaa joka oli kättä vasten kuin lämmin tuuli sierainten alla.

Sierainaukoissa karvat huojuivat edestakaisin niin kuin pienet ruohot, joita mainingit merenrannalla huljuttelivat edestakaisin. Ja suu maiskautteli välillä niin että tyttö pyrskähteli naurusta. Pieniä piikkejä, hyvin suorja ja jäykkiä oli yön aikana nousut papan leukaan. Niistä ei maltanut pitää sormiaan erillään, ja ne kutittivat sormenpäitä kun niitä varovasti silitti. Taas pappa maiskautti, murahti jotakin, mutta jatkoi tai oli jatkavinaan untaan. Jos hänellä riitti unta pitempään kuin työllä uteliaisuutta löytöretkeillä hänen kasvojensa, korviensa ja kaulansa monissa ja vain likeltä erottuvissa yksityiskohdissa, tyttö alkoi varovasti herätellä häntä: pappa havahtui, iloinen jälleennäkemisen ilme levisi hänen kasvoilleen ja hän rutisti tyttöä lujasti itseään vasten. ”Papan tyttökö se siinä, näin aikaiseen hereillä”.¹³⁷

Den sovande pappan var olik den vakna pappan, såsom söndagspappan var olik vardagspappan. På vardagsmorgnarna var pappans säng tom då flickan vaknade upp, på söndagarna kunde man i lugn och ro iaktta hans sömn, känna en jämn luftström mot handen som var som en varm vind under näsborrarna.

Håren i näsborrarna svajade av och an såsom små grässtrån som gungar fram och tillbaka av vågorna på stranden. Och munnen smackade emellanåt så att flickan fick hålla sig för skratt. Små piggar, mycket raka och stela hade uppenbarats på pappans haka under natten. Man kunde inte hålla fingrarna borta från dem, det kliade i fingertopparna då man strök dem varsamt. Återigen smackade pappa, muttrade något men fortsatte eller låtsades sova. Om han sov längre än flickans nyfikenhet varade vid utforskandet av hans ansiktes, öronens, halsens många detaljer som kunde urskiljas bara på nära håll, började flickan varsamt väcka honom: pappa vaknade till, minen av ett glatt återseende bredde ut sig över hans ansikte och han

¹³⁷ Kostamo1978:123.

pressade flickan hårt mot sitt bröst: ”Är det pappas flicka som är vaken här så tidigt?”

Irma hade fått en fosterfar som accepterade henne helt sådan som hon var. ”Han välkomnade henne med hela sitt väsen, med kropp och själ så att det inte fanns någon distans eller tröskel mellan dem”.¹³⁸

Fosterpappan är den viktigaste kärleksfulla vuxna personen i Irmas liv. Han överträffar den biologiske fadern som oftast var borta i kriget och förblev främmande tills han dog och de andra som senare figurerade i hennes liv. Det är också i fosterpappan Helge Irma möter sin första kärlekssorg. Under fortsättningskriget kommer nämligen hennes lillebror också till Skåne, Irma blir tvungen att dela sin kära pappa med lillebrodern. Trots fosterfaderns alla försök till jämlikhet mellan barnen anade Irma i pappas beteende något som tydde på att han tyckte mer om lillebrodern. Pappa önskade nämligen att han skulle ta över åkeriföretaget. Det blev varken Irma eller lillebrodern utan en annan föräldralös pojke som detta barnlösa, barnälskande par äntligen fick behålla som sitt eget barn.

Man undrar om denne företagare med två lastbilar någonstans i Skåne någonsin själv fått veta vilken fin porträttering av en fosterfar han har gett upphov till i den finska skönlitteraturen!

Andersens *Med dubbel identitet. Ett krigsbarnsöde* (2001) beskriver relationen mellan fosterflickan Iris och fosterfadern som en bärande länk till Iris svenska identitet. Fosterfadern fanns alltid där som ett stöd i livets olika faser. Han tröstade fosterflickan även efter fostermoderns kränkningar. Fosterfadern fanns tillgänglig som stöd i dotterns existentiella kriser. Han fanns där och gladdes då ett nytt liv föddes. Bristen på den maternala kontinuiteten är dock skriande! Krigsbarnet Iris får först genom ett meddelande om sin biologiska mors död veta om sin finländska bakgrund! Iris öde blev ett i raden av tragiska krigsbarns öden, barnen upplevde sig ha blivit bedragna av fosterföräldrarna. De hade blivit utan någonting väsentligt som varje individ är berättigad till: sin egen moderliga tradition.¹³⁹ Iris försöker knyta kontakt med sina släktingar i Finland där hon också finner en sorts omedelbarhet i de finländska släktingarnas livsstil som var ny för henne. Känslan och värmen tilltalar henne, men språkbarriären hindrar en djupare kontakt.

Mor och dotter i en ond cirkel

En av uppfostrans svåraste uppgifter är att på ett vänskapligt sätt lossa på banden mellan dotter och mor.

Alice Balint

Det finns en stark ambivalens i förhållandet mellan mor och dotter. Relationen ska balansera mellan differentiering och identifikation i lagom proportioner. Modern och dotterns problematik har ofta negligerats i det patriarkaliska samhället. I skönlitteratur, skriven av kvinnor behandlas mödrarna som bekant mycket illa. I krigsbarnslitteraturen upprepas samma modell: mödrarna beskrivs oftast som representanter för destruktiva krafter. De ger ingen positiv näring till sina barn. Deras uppfostringsmetoder är grymma. De skapar enbart

¹³⁸ Kostamo 1978:128-129.

¹³⁹ Jfr. Tyni 1998, Andersen 2001, Helenoro 1990, Vesterberg 1998, 1999.

frustration, kraftlöshet och självförakt. Kvinnorna tycks fångna i sin egen destruktivitet vilken de själva upprätthåller via sin negativitet. De är oförmögna att ge positiv respons gentemot sina barn eller fosterbarn. Det saknas en konstruktiv dialog mellan dottern och modern. Moderns auktoritära hållning tål ofta inte olikhetens närvaro. Olikheten innebär enbart ett hot för henne.

Objektrelationsteorin är mer än andra psykoanalytiska skolor inriktad på att utforska relationen mellan mor och dotter. Enligt dess teorier är relationen mellan mor och dotter mer utsatt för ambivalens, bortträngning och klyvning av det goda och det dåliga. Relationen mellan mor och dotter bevarar ofta längre den föröidipala bundenheten än relationen mellan mor och son. Pojken som förutom att han är av motsatt kön är därtill involverad i den oiidipala triangeln vilket bidrar till att han smidigare kan differentiera sig från modern. Dottern däremot bevarar den intensivitet, ambivalens och osäkerhet om jagets gränser som finns hos det lilla flickebarnet. Mödrar som var oförmögna till intima emotionella relationer till sina flickebarn blev överengagerade då flickan visade tecken på differentiering. De hade inte bara förnekat sina döttrar den stabilitet och trygghet som en harmonisk, tidig moderssymbios skulle ge utan de vägrade dem även utrymme för differentiering eller individualisering. De inriktade sin psykiska energi på döttrarna som mentala förlängningar av sig själva. Många av dessa flickor duplicerade drag av sina mödrars symptom. Konsekvensen var att de fick sina psykiska jag varaktigt störda. Enligt objektrelationsskolan är den psykotiska förvridningen och förlängningen av den normala föröidipala relationen kännetecknande speciellt för relationen mellan mor och dotter.¹⁴⁰

Nyström belyser effektivt den destruktivitet som förmedlas mellan mor och dotter i *Den förvandlade gatan* (1991):

Varför måste mamma alltid tubba dem mot varandra? Varför lärde hon dem inte ta stöd hos varandra, utan bara hos henne? Var det för att ingen skulle växa lika hög som hon? Men varför? Dessa ständiga anmärkningar om deras utseende, deras klädsel, deras sätt att gå och föra sig? Ingenting vann riktigt behag hos henne. Aldrig hade hon hört sin mamma säga: vad söt du är! Och duktig! Att mamma skulle ha kunnat acceptera henne som hon var. Otänkbart. Hela tiden var något fel. Och om inte fel, så var det inte tillräckligt. Lite slankare, lite lockigare hår, lite högre betyg, lite intressantare pojkvän. Kraven växte till ett kroniskt strupgrepp. Hon kunde inte få luft. Något ville komma ut, som hon hade förbjudit sig själv att ge luft. Hon kvävdes i sitt eget strupgrepp.¹⁴¹

Sannas mor tycks ha hyst en falsk sympati, en förvriden projicering av vad modern trodde att hennes dotter skulle behöva. Då dottern växte och började ifrågasätta och komma med egna avvikande åsikter, ignorerade modern systematiskt hennes uttryck. Sanna fick ingen respons för sitt eget jag. Kanske upprätthöll modern en egen bild av Sanna som hon från början hade projicerat på henne. Detta hade mycket olyckliga konsekvenser för Sanna. Sannas mor var oemottaglig för varje manifestation som skiljde sig från hennes egen projicerade bild. Otaliga, energislösande hysteriska utbrott utspelades, ändå upplevde Sanna att modern aldrig var nöjd med henne sådan som hon verkligen var. Ingen av dem fann något gensvar hos den andra. Även om de grät tillsammans och bad om förlåtelse, visste Sanna att det rörde sig om ett falskt samspel mellan dem. Det som det verkligen gällde berördes inte.

¹⁴⁰ Chodorow 1988:131-135.

¹⁴¹ Nyström 1991:112.

I en arkaisk modersymbios söker det lilla barnet både bekräftelse på sig självt och samtidigt en utvidgning av jagets gränser. Såväl bortstötning som idealisering ingår i dessa fundamentala rörelser mot en individualiseringsprocess. Mönstret för det lilla barnets identitetsutveckling upprepas i den vuxnes relationer till de närmaste och till omvärlden. Känslor som abjektion, ett bortstötande, en avsky, hör ofta ihop med relationer som håller på att bli för intima och hotar den egna integriteten.¹⁴² Då ingriper en försvarsmekanism som stöter bort de hotande elementen. I kvinnors litteratur kan man notera liknande negativa starka känslor gentemot andra kvinnor eller sin egen mor. Någotning av detta ursprungliga spel försiggår i kvinnans medvetande ty äckelkänslor har de i överflöd för sina kvinnliga medsyststrar.

*Mamma kunde jag inte tåla. Hennes stora klubbiga kropp, och suckar och stön, och jag kunde nästan må illa av det, och avsky, och inte vilja bli sådan, och fläskig och ful! Usch!*¹⁴³

Dotterns starka markering av differensen från modern innebär en begynnande individuationsprocess, troligen från ett hårt grepp av modern. Flera feministiska teoretiker ser detta som en nödvändighet i flickans utveckling mot den symboliska ordningen.¹⁴⁴ Flickan kan då bli extremt kritisk mot sin mor. Hon försöker lösa sitt ambivalenta beroende genom negativ identifikation; jag vill inte bli som hon. Samtidigt kan hon idealisera andra utomstående vuxna. Men modern, hennes erfarenhetsvärld förblir stum både i den feministiska teoridiskussionen och i den patriarkaliska diskursen. Det talas också om moderns ambivalens mot sin dotter.¹⁴⁵ Inom ett internt familjetyranni och dess hierarki kan moderns missnöje ta sig uttryck som undertryckande kraft mot dottern. Dottern kan också acceptera det patriarkaliska misogynia synsättet och själv börja bära vidare en kvinnofientlig attityd mot sina medsyststrar.

Flickorna uppfattar i allmänhet sig själva mer i förhållande till andras och framför allt moderns definition av dem medan pojken blir en annan från modern.¹⁴⁶ Flickan kämpar kvar i en långdragen, ambivalent symbios med modern. Olyckligtvis får döttrarna alltför sällan tillräckligt mycket stöd och uppmuntran av sina mödrar.¹⁴⁷

Psykoanalytikerna hävdar att kvinnornas problemfyllda relationer i vuxenlivet och konflikter i samhället skulle kunna undvikas om mödrarna utvecklade sina döttrars individualitet i stället för att motarbeta den. Återigen kommer man till avsaknaden av den moderliga, omvårdande genealogin både i den teoretiska diskussionen och i skönlitteraturen.

Nyströms Sanna i *Den förvandlade gatan* (1991) vakar vid sin döende mor i sjukrummet och grubblar på den bristfälliga moderliga släktlinjen:

Fortfarande stod Sanna inte ut med att se henne så utan makt. Hon som alltid hållit ett fast grepp om sitt liv. Rak i ryggen och med näsan i vädret.

¹⁴² Om abjektionens och idealiseringens rörelse återspeglade i relationer i skönlitteraturen (Virtala 1994:59).

¹⁴³ Sandelin 1982:45.

¹⁴⁴ Braidotti 1993:224.

¹⁴⁵ Chodorow 1988:210.

¹⁴⁶ Ibid 136. "Denna bundenhet reproducerar, så som Deutsch och Blos beskriver den, sin föroidipala motsvarighet genom sin ambivalens, sin förmåga att binda mor och barn hårt vid varandra, det faktum att den inte löses och att den ofta innefattar frågor som rör födointaget och kroppen (under den senare perioden rör dessa frågor ofta vikt, kläder och så vidare). Det behagliga i en sådan identifikation råkar jämte samhörighetskänslan med modern i konflikt med det behov en flicka känner av att frigöra sig från modern och lämna sin ambivalenta och beroende föroidipalt präglade relation till modern bakom sig" (Chodorow 1988:177).

¹⁴⁷ "This is the origin of daughters' claims that they did not get enough nurturance, encouragement and strength for autonomy from their mothers" (Phillips 1991:109).

Och sannerligen hade hon inte haft bruk för sin raka rygg i ett liv, som krävt allt av henne och som aldrig visat sig generöst mot henne. Också hon hade blivit lämnad av sin mor, som var ensamstående och måste arbeta. Utsatt i unga år för ett förödmjukande beroende och utnyttjande, hade hennes barndom krympt ihop till några få ljusa ögonblick. Hon hade svarat på utmaningarna med trots och styrka. Och hon hade blivit suverän i sin stora barnaskara, som hon härskat över med oinskränkt drottningmakt.¹⁴⁸

Ur familjetyranniets grepp

En skildring som enbart fokuserar på två krigsbarnsyskonens hemresa tillbaka till föräldrahemmet i krigsslutets Finland efter fem års vistelse i Sverige, är Ann-Maj Danielsens autobiografi: *Att inte höra till. Ett finskt krigsbarn berättar* (2000). Utifrån barnens perspektiv innebar denna resa att de skickades bort till fullkomligt främmande människor. Danielsens har förmått att klä återvändandets trauma i ett skönlitterärt kamouflage. Danielsens metafor om ormögon och dess metonymiska förskjutning hör till krigsbarnlitteraturens mest tragiska skildringar. Citatet beskriver den predestinala fasa som senare blev verklighet i Annas och Elins liv:

En gång i skolan hade vi haft besök av en man som förevisade en krokodil och några ormar. Han hade sagt att ormarna inte var farliga och vi fick lov att klappa dem om vi ville. En av ormarna hade rest på huvudet och jag hade mött ormens blick. Den fasa jag då kände skulle jag aldrig glömma. Mannen som nyss kommit in i kupén hade samma glasartade tomma livlösa blick som ormen hade haft. Hur jag än försökte kunde jag inte slita blicken från mannen. När han började gå emot mig ville jag helst resa mig och springa min väg men jag förmådde inte röra en muskel. Det kunde inte vara sant. Den här mannen fick inte vara vår far. Fick inte, fick inte, fick inte! Ingen med såna ögon fick vara min och Elins far. Jag förstod inte hur jag kunde vara så säker, men jag visste att det var han. På något underligt sätt kände jag igen honom. Jag ville skrika: nej, nej, nej, vår far fick inte, fick inte se ut så här! Vår far skulle le emot oss med snälla ögon och tala om hur mycket han längtat efter oss och hur glad han var att vi äntligen kommit.¹⁴⁹

Anna och Elin mötte ett mardrömslikt öde. Deras biologiske far hade blivit psykiskt sjuk i kriget. De var tvungna att leva ett par år under faderns vansinniga tyranni. Psykiska sjukdomar erkändes inte i krigets Finland såsom de görs i dag med bättre vetande. Många familjer har fått hålla sådana företeelser inom familjen. Denna familj liksom säkert många andra familjer i liknande situationer, fruktade enbart för symptom som familjehuvudets sjukdom orsakade. De ifrågasatte aldrig maktstrukturen. De lärde sig att anpassa sig efter faderns vansinniga nyck och utbrott. De kom överens om tillflyktsställen med grannarna där de kunde övernatta tills läget där hemma hade stabiliserats.

Krigsbarnet Anna som även hade erfarenhet av ett annat familjeliv, troligen ett mycket mer harmoniskt än detta, kunde trots sin ringa ålder ifrågasätta faderns beteende och t.o.m.

¹⁴⁸ Nyström 1991:208.

¹⁴⁹ Danielsens 2000:44-45.

opponera sig mot honom. Traumatiska händelser som vi inte får veta om, gjorde att det tappra krigsbarnet Anna bara vid tretton års ålder lämnade sitt föräldrahem för gott.

Annas fall är ett extremt exempel på hur krigsbarnen med sina erfarenheter av två familjer, kunde utnyttja sin kunskap och jämföra de olika förhållandena och dra slutsatser av dem. Krigsbarn med liknande erfarenheter kunde ifrågasätta interna maktstrukturer inom familjen, analysera och diskutera dem i autobiografier och framför allt bryta det destruktiva mönstret i sitt eget liv.

Flera psykoanalytiska skolor vittnar om ett beteendemönster som vanligen accepteras och förmedlas från modern till dottern. Flera skolor påstår att den arkaiska relationen mellan moder och dotter ligger till grund för senare relationer i vuxenlivet. Det är anmärkningsvärt att många av dessa psykologiskt tränade krigsbarn påstår sig ha kunnat bryta destruktiva relations- och familjemönster.

Det hemsända krigsbarnet i Haakanas beskrivning *Kotiinpahuun yö* (1995) (Hemkomstens natt) tar en distanserad, oberörd attityd till sin lätt alkoholiserade far som ofta försatte familjemedlemmarna i en pinsam situation. Hon står ut med faderns många infall genom att föreställa sig att faderns beteende inte berör henne personligen. Hon utvecklar en förmåga att lyfta sig över dessa vardagliga ting som rör faderns öde. Även om många krigsbarn snabbt utvecklade en lojalitetskänsla gentemot den förälder de bodde hos, kunde de inte låta bli att jämföra föräldrarna. Det var också lätt att idealisera den bortavarande föräldern. Haakanas Katri längtar till sitt svenska hem där hon fick köra hästen Vallgård med håret dansande i farten. Hennes önskan om att få åka tillbaka till Sverige hemmet orsakar en våldsam reaktion hos den biologiska modern. Hon skakade ordentligt den självklara familjestrukturen.

Andersens autobiografi om Iris liv på den svenska prästgården i *Med dubbel identitet. Ett krigsbarnsöde* (2001) berättar bl.a. om Iris resa till sin biologiska familj då hon fick veta att hon hade en sådan.

Fosterföräldrarna hade tigit om hennes bakgrund. Tidens dominerande syn på fosterföräldraskapet präglades av ersättningsföräldratanken. Det är först under de senaste decennierna som synen på uppdraget som fosterföräldrar har förändrats. Forskning kring barn har ökat kunskapen om barns behov av kontakt med sitt etniska ursprung. Numera betonas vikten av en sådan kontakt. Fosterföräldrarna antas aktivt medverka till att barnet kan upprätthålla kontakten med sina biologiska föräldrar eller släktingar. Betoningen på att fosterbarn ska få hålla kontakten med sitt biologiska nätverk har förändrat fosterföräldrarnas roll. De ses numera som kompletterande föräldrar.¹⁵⁰

Iris' resa till sina biologiska släktingar utvidgade hennes erfarenhet av familjeliv. I det finska hemmet upplevde Iris i överflöd värme och omedelbarhet vilket hon i det svenska fosterhemmet hade saknat. Även om familjekontakten knöts an relativt sent, kunde den reparera Iris liv betydligt. Genom erfarenheter av dessa två familjer lärde Iris att avsiktligt styra sitt liv så att hon inte hamnade i ett likadant mönster som den svenska familjebilden hade erbjudit.

Nyströms Sanna viskar i sin döende mors öra att hon har förlåtit modern för att hon skickade bort henne som krigsbarn. Men sin ångest och längtan efter den varma, förlåtande

¹⁵⁰ Detta har medfört en förändring av terminologin, de tidigare självklara "foster mother" och "foster father" har blivit "foster carer" i Storbritanniens fosterbarnsvård. I Sverige talar man om t.ex. "en extra uppsättning föräldrar" (Höjer 2001:16-17). Begreppet fosterbarn har numera ersatts med "barn i familjehem" för att tona ner antydanden till "fostran" (Lagerberg 1983:1).

modersfammen blir hon inte av med. Hennes fasta övertygelse är att ändra på den destruktiva familjetraditionen:

*Sitt eget lilla barn skulle hon lära sig ta upp i famnen, lyssna till dess sorg och längtan, dess vrede och glädje.*¹⁵¹

Identitet i vardande

Flera postmoderna tänkare definierar begreppet identitet som en livslång process, ett växelspel såväl mellan differentiering som identifikation inom sin kultur, historia och sitt språk.¹⁵² Ordet identitet kommer från latinets 'idem' vilket betecknar likställdhet. En identitet definieras också som en individs subjektiva känsla av kontinuiteten i sin egen natur som skapar en självbild. Klaus Ottomeyer definierar identiteten som individens förmåga att mer eller mindre reflektivt och medvetet kunna syntetisera sitt livs olika uppspaltade funktioner. Individu återskapar denna syntes inom sitt livs horisontala och vertikala dimension, vardagslivets cykel och levnadshistorias direktions. I individens liv finns det emellertid faser då identiteten kan hamna i kris och bli hotad. Inom vardagslivets olika områden kan det också uppstå motstridigheter mellan produktion, distribution och reproduktion där individens identitet kan bli lidande.¹⁵³ Identiteten innebär också en sida av objektivitet, dvs. individens bild av sig själv sett i andra människors perspektiv.

Den personliga identiteten hävdar i viss mån individualiteten, men en social identitet förstärker samhörigheten med en grupp. Den sociala identiteten byggs upp av ingredienser ur alla de grupper som en individ tillhör.

En etnisk identitet är en av individens sociala identiteter. Individens medvetna anslutning till en grupp på grund av olika strukturella och objektiva sociokulturella aspekter har kallats för en gruppidentitet.

En aspekt av identiteten som baseras på en emotionell subjektiv erfarenhet av samhörighet till en grupp har betecknats som en enhetsidentitet. Identiteten formas också i förhållande till kontinuitetens och skillnadens växelspel. En trygg identitet förutsätter en grupp med samma värderingar att kunna identifiera sig med, en kontinuitet som skapar trygghet.

Men en individ behöver också en viss portion säregenhet för att kunna odla sin unika identitet inom gruppen. Då gruppidentiteten formas i kontrast till en annan grupp som är olik den egna gruppen, prövar den säregna identiteten sina gränser inom gruppidentiteten.

En av de fundamentala grunderna i identitetsprocessen tycks vara modersmålet och språket överhuvudtaget. Individu mottar språkbilder, metaforer via sitt modersmål och sin kultur.¹⁵⁴ Slutligen växer individu till ett patriarkaliskt språkssystem där egentligen alla individer är alienerade ty systemet är ensidigt, den feminina erfarenheten är inte närvarande.

¹⁵¹ Nyström 1991:210.

¹⁵² Hall 1999:16, Weir 1996, Witt-Brattström 1990:15, Fletcher/Benjamin 1990:27, Marcia 1987, Irhammar 1997:22.

¹⁵³ Ottomeyer 1979:118, Roos 1988:173.

¹⁵⁴ "Bland de finska småbarn, som i december 1939 sändes över till Sverige för att där omhändertas av svenska fosterföräldrar, förekom fall, då ettåriga, långtifrån talkunniga babies anlände utan annan ursprungs-beteckning än denna: "Finsktalande" (Thulsprup 1940:15).

Markku Lahtela har i *Yksinäinen mies* (1976) (Den ensamme mannen) effektivt skildrat processen då modersmålet gradvis försvinner och det nya språket börjar få övertaget som en fysisk företeelse, en metamorfos:

Mutta ruotsi työntyti pakolla sisääni kuin vieras aine jota yritin kiivaasti työntää pois itsestäni ettei se olisi päässyt liian syvälle ja muuttanut minua itseänikin itseleni vieraskieliseksi. Minä tunsin sen fyysisenä kokemuksena sen miten aloin ruotsalaistua ja se oli kuin jokin väkivaltainen kokemus, kuin hukkuminen. Minä rupesin siellä muuttumaan koppakuoriaiseksi, hyönteiseksi. Se oli toinen metamorfoosini, väkivaltainen. Tuntuu kuin olisin juuri viime hetkellä päässyt takaisin omille vesiläni; vain vähän aikaa vielä ja olisin alkanut ajatella ruotsiksi. Ensimmäinen metamorfoosi oli pohjoinen metamorfoosi kun sain ulkokuoren joka oli aivan erilainen kuin se mitä tunsin sisälläni. Maailman ja minun välilleni nousi läpätunkematon seinä; yhteydet sisimpäni ja ulkomaailman välillä katkesivat. Robotti syntyi.

Mutta toisessa metamorfoosissa uhkasi tämän robotin sisällä piilevä sisimpäni muuttua hyönteiseksi: olisin sitten ollut robotti jota olisi säädellyt ruotsiksi ajatteleva hyönteinen.¹⁵⁵

Men det svenska språket trängde sig in i mig med våld som ett främmande ämne som jag häftigt försökte stöta bort från mig så att det inte skulle kunna komma för djupt och förändra mig till en främling för mig själv, med annat språk. Jag upplevde rent fysiskt hur jag började försvenskas. Det var som någon sorts våldsam upplevelse, liksom att drunkna. Jag började där förvandlas till en skalbagge, en insekt. Det var min andra metamorfos, den våldsamma. Det känns som om jag precis i sista stund hade kommit tillbaka till mina egna vatten; blott en stund till och jag skulle ha börjat tänka på svenska. Den första metamorfosen då jag fick ett yttre hölje som var helt olikt det jag kände inuti mig. En vägg restes mellan mig och världen: kontakterna mellan mitt inre och den yttre världen bröts av. En robot föddes.

Men i den andra metamorfosen hotade det inre som gömde sig inuti denna robot att förvandlas till en insekt: då skulle jag ha varit en robot som programmerades av en på svenska tänkande insekt.

Instinktivt motarbetade jag redan robotens uppkomst; men definitivt opponerade jag mig mot insektens uppkomst.

Kristeva diskuterar det moderna samhällets sätt att närma sig främlingsproblemet då det är fråga om invandrare i ett främmande land. Medborgarskapet är också ett viktigt kriterium för minoriteter i en majoritetskultur. Medborgarskapet är ett erkännande av dem som fullvärdiga medborgare.

Den svårighet som främlingsfrågan skapar har sitt ursprung i den återvändsgränd som skillnaden mellan medborgaren och människan gör. Är det inte påfallande att man, för att fastställa rättigheter för människorna som tillhör en kultur eller nation – även om denna är den mest förnuftiga och medvetet demokratiska -, måste utesluta icke-medborgare, det vill säga andra människor, från dessa rättigheter? Denna åtgärd betyder – i sin yttersta konsekvens – att man kan vara mer eller mindre människa i den mån man är mer eller mindre medborgare, och att den som inte är medborgare inte heller är helt och hållet människa. Mellan människan och medborgaren finns ett ärr: främlingen. Om han inte är medborgare är han då helt

¹⁵⁵ Lahtela 1976:226-227.

*och fullt människa? Eftersom han inte åtnjuter medborgerliga rättigheter, har han mänskliga rättigheter? Om man medvetet beviljade främlingarna alla mänskliga rättigheter, vad återstår egentligen när man tar ifrån dem medborgarrätten?*¹⁵⁶

Det är en paradox att krigsbarnen som växte upp i Sverige och i många fall adopterades tillhör en speciell grupp som stod utanför de medborgerliga rättigheterna eftersom de saknade svenskt medborgarskap. Detta trots att de hade vuxit upp i Sverige som de betraktade som sitt hemland. Man kan lätt föreställa den ångest som växte fram då man så småningom insåg att man betraktades som främling i sitt eget land, för att inte tala om den panik som unga män kände då de förväntades bege sig till Finland för militärtjänstgöring.

”Ärret” kan vara mycket svårare hos krigsbarnen i Sverige för de är främlingar i sitt eget uppväxtland.

*Det självklara i att bli medborgare i det land, där jag haft hela min skolgång, vad kunde vara mera naturligt och okomplicerat.*¹⁵⁷

*Var det för att hon inte var svensk och inte räknades som människa, funderade hon över alla konstigheter som drabbade henne.*¹⁵⁸

Rädslan, otryggheten och alienationen följer krigsbarnen in i vuxenvärlden. Många av krigsbarnen har lätt att stiga över migrationens tröskel, dvs. det har lätt att flytta på sig då de inte riktigt känner sig höra till något folk eller land. Det finns en grupp krigsbarn som pendlar mellan Sverige och Finland utan att kunna bestämma sig var de hör hemma. Det finns också kosmopoliter som inte gärna vill etablera sig någonstans. Krigsbarn finns bosatta över hela världen.

Identitet är en process under ständig utveckling där varje fas, vid sidan av det smärtsamma, lika mycket kan innebära en njutning av att kunna tillägna sig något nytt. En individs uppväxt till samhällsmedlem kan ses som hennes möjlighet till njutning i ett lärorikt liv som innebär både utmaningar och variationer av olikheter.

Katri i Haakanas autobiografi *Kotiinpaluun yö* (1995) (Hemkomstens natt) formar sin identitet ömsom genom idealisering, ömsom genom avtagande. Hon utvecklar förmågan att lyfta sig över verklighetens förnedringar. Hon skapar en idealbild om sig själv där hon utnyttjar de bästa ingredienserna från båda länder. I Finland flätades håret hårt i åtstramad flätor, men i Sverige fick hon ha utslaget hår, fritt dansande i vinden. Bilden från det svenska fosterhemmet där fosterpappan låter henne, en liten flicka, köra travhästen Vallgård, är idealbilden av henne själv. Den lilla flickan sitter i den lätta vagnen med små vita skor, det utslagna håret dansar i farten. Hon skapar en ny identitet, en sammansmältning av den finska och den svenska flickan som av någon anledning heter Lilit. Kanske associerar namnet till mytens Lilith, Adams första fru, som inte lät sig kuvas utan flög sin kos mot fria dimensioner. Katris identitetsfärder är hänryckande, men samtidigt registreras där en oförmåga till emotionella band till den biologiska modern. Katris identitetsprocess kan ses som ett lustfullt utnyttjande av hennes kapacitet och erfarenhet från båda länderna.

Katris bror Esko däremot kämpar efter hemkomsten från Sverige med det finska språket och läsning. Esko som nyss kommit från Sverige, tog den svenska bokstaven å som sin bokstav. ”Var är jag” undrar han då han inte fann bokstaven i de finska texterna.

¹⁵⁶ Kristeva 1991:106.

¹⁵⁷ Vesterberg 1999:111.

¹⁵⁸ Tyni 1998:150-151.

Vesterbergs Sirkka känner sig utanför gemenskapen då hon inte hittar sitt namn i almanackan:

*Det är nästan som om jag inte fanns, när Sirkka inte står med i almanackan. Så har jag ingen namnsdag. Jag får ingen tårta. Kanske jag finns med i den finska almanackan? Eller har de inte namnsdagar?*¹⁵⁹

Tarja i Tynis *Finnungen* (1998) blev kvar i Sverige och uppfostrades hårt av tant Frida. Enligt tidens uppfattning skulle barnen akklimatiseras snabbt i Sverige. Deras egen kulturella bakgrund och modersmål utgjorde ett hot:

Tant Frida upplyste henne om att Gud givit henne ingivelse att fostra och tukta Tarja, hon var ett slags ombud för Gud, menade tant Frida. Tarja frågade tant Frida om Gud fanns i Finland också, eller om han var en stjärna. -

Tyst unge! Röt hon. Så pratar hedniska finnningar med livlig fantasi. Säg inte så mera, sa hon argt, och skakade Tarja hårt.

En dag när tant Frida och Tarja var ensamma hemma bad Tarja snällt om hon kunde få maito och en bulle. Hon hade glömt det svenska ordet för mjölk. Då rusade tant Frida upp från stolen och blev högröd i ansiktet. Ögonen såg farliga ut. Hon knuffade Tarja från stolen och sparkade till henne, sedan stängde hon in Tarja i den mörka, kalla källaren under köksgolvet. -

*Vet hut och prata inte det där hedniska språket nu när du är i Sverige hos fint folk, glöm inte det! skrek tant Frida. Tarja kräktes och kissade på sig. Hon var rädd och grät efter äiti. Detta var värre än skyddsrummet.*¹⁶⁰

Enligt Lange & Westin blir minoritetsgrupper ofta medvetna om sin etniska tillhörighet först sent i vuxenlivet. Detta tycks stämma väl med de skrivande krigsbarn som blev adopterade i landet. Flera skribenter berättar om hur omsorgsfullt de har försökt dölja sin etniska bakgrund för att bli accepterade av majoritetsfolket. I vuxen ålder söker de emellertid lika ivrigt efter möjliga identifikationsobjekt med sin egen etniska bakgrund.

En tragisk skildring av ett förnekande av den finländska barndomen och dess olyckliga konsekvenser är Jean Bolinders *Bärnstensmannen* (1980). Huvudpersonen adoptivbarnet Elis lyckades enligt tidens tankegångar att upprätthålla en konstlad svensk identitet.

En individ som ensam tillhör en etnisk minoritet i en grupp försöker oftast tona ner sitt eget ursprung och acceptera gruppens värderingar. Gruppens accepterande är viktigare än att framhäva sina egna opinioner där rädslan att bli utstött ur gruppen hotar.

Fosterföräldrarna hade uppmanat Elis att vid adoptionen glömma sin bakgrund och att uppföra sig som om han var deras egen son. Tidens nazistiska idéer och raspolitiska tankegångar spelade sin roll i sammanhanget. Ett helt liv togs i anspråk innan Elis identifiering med sitt eget ursprung kunde erkännas. Då hade Elis redan hunnit bli desillusionerad, frustrerad på väg att bli en alkoholiserad dagdrivare. I hallucinationer återvänder Elis till sin bortträngda barndom som haft en fundamental betydelse för hans identitet.

Vesterbergs Sinikka söker identifikation med sitt gamla hemland. Hon får någonting av den fångad i musiken, Säckjärvis polka:

¹⁵⁹ Vesterberg 1998:82.

¹⁶⁰ Tyni 1998:58.

Mitt i maten kommer den, stark och vild som en fors om våren. Den virvlar och gör piruetter, likt vattnet runt stenarna i bäcken därhemma i snösmältningen. Den är mustig, obändig, vek, lyrisk, den har allt, den tar allt! Jag känner ett sug inom mig – denna virvelvind till låt får ett grepp om mig; den gör mig både orimligt glad och oförklarligt melankolisk...

Inte behöver musiken någon språkkunskap! Jag bara är, och jag upplever återigen en glimt av identitet. Släktskap med kulturen. Det finns där.¹⁶¹

Utan minnet om individens kulturbakgrund faller personligheten sönder. Minnet håller personligheten uppe.¹⁶² Krigsbarnsförfattarna uttalar sin oro för sin historielöshet. Det är en kränkning mot krigsbarnen att de inte tidigare har varit omnämnda i historieböckerna trots att barnflyttningen var så omfattande. Därför är många angelägna om att ge den yngre generationen ett minne om deras rötter och erfarenheter. Annars är det lätt att börja tvivla på de muntliga berättelserna.

Bombsplitter var för många krigsbarn krigets realitet som de berättar om i skönlitteraturen. Bombningarna hade sprängt sönder vackra färgglasfönster i portuppgångarna i Helsingfors. Barnen samlade färgstarka glasskärvor. Det krigshärjade landskapet såg vackrare ut sett genom en färgglasskärva. Paradoxalt nog blev glasskärvorna barnens skatter medan de invalidiserade deras fäder. Glassplitter orsakade fäderna mycket lidande; de kunde börja vandra i kroppen.

För Lahtela fungerar glasskärvan som ett minne ur historien och ett bevis på kriget som gjort honom till en mental krigsinvalid:

Minä takerrun niihin pomminsirpaleihin koska muuten rupeaa kummallisesti epäilemään ettei mitään oikeastaan ole koskaan tapahtunutkaan todella; on vain puheet. Menneisyydellä on tietysti tuo taipumus kadota lopulta vain tarinoiksi, ensin isän sitten isoisän sitten vain kirjojen kertomiksi. Ja lopulta katoavat kirjatkin.

Mutta minä pidän kiinni noista pomminsirpaleista jotka kerran olivat näissä samoissa, joskin silloin paljon pienemmissä käsissä, pidän niistä kiinni kuin muinaistutkija ruukun sirpaleista. Ne ovat niin sanoakseni empiirinen fakta ja empiirinen fakta on myös se etteivät ne sinne niitylle tyhjästä pudonneet. Niistä lähtee kuin lankoina katkeamattomia ketjuja fyysisiä realiteettejä jotka ikään kuin muuttuvat yhtä todellisiksi psyykkisiksi realiteeteiksi. Välittömästi koettaviksi, yhä vielä välittömästi koettaviksi.¹⁶³

Jag klamrar mig fast vid bombsplittret eftersom man annars märkligt nog börjar tvivla på om någonting verkligen hade hänt; det finns bara berättelser, berättade först av far sedan av farfar och sedan bara av böcker. Till slut försvinner även böckerna.

¹⁶¹ Vesterberg 1998:224.

¹⁶² Toijer-Nilsson 1987:27. Jfr Kierkegaards erinring som riktar sig bakåt (anamnes) och erinring som riktar sig framåt (upprepnig). ”När grekerna sade att all kunskap är erinring, menade de att hela den existens som varit i vardande nu blir till; när man saknar erinringens och upprepnings kategorier, så upplöser sig livet i ett tomt och innehållslöst larm” (Kierkegaard Samlade Verker, Andersen 1992:86). Vidare definieras erinring som självets levande och fulla närvaro i sig självt, dvs. Som varande autentiskt medan minnet är något som tillfogas självet utifrån i form av emblematiske minnesmärken (Andersen 1992:87). Följaktligen handlar texten inte enbart om hurudant ett själv har varit utan också om hur detta själv blir till i texten. Erinring i motsats till minnet är tämligen dunkla begrepp eftersom denna uppdelning sker under själva skrivprocessen. Distinktionen utvecklas vidare av Gilles Deleuze (Andersen 1992:87).

¹⁶³ Lahtela 1976:233.

Men jag håller i dessa bombskärvor som en gång var i dessa händer även om då i mycket mindre händer; jag håller dessa som en arkeolog håller i krukskärvor. De är så att säga empiriska fakta och ett empiriskt faktum är också det att de inte har fallit ner på ängen ur tomma intet. De skickar ut liksom oavbrutna kedjor av fysiska realiteter såsom trådar som förändras till lika verkliga psykiska realiteter: för att upplevas omedelbart och för att ännu en gång upplevas omedelbart.

Värdet av att ha tillgång till sin egen historia betonas starkt av psykologerna. Psykiatern och krigsbarnet Robert Krell diskuterar det historiska minnets betydelse för identitetsutvecklingen på basis av sina egna erfarenheter. En individ som har upplevt kriget som barn förstår senare i livet hur viktig hennes erfarenhet är och hur nödvändigt det är att dokumentera erfarenheten. Enligt Krell är det en process av personlig utveckling, utvidgande av de egna gränserna samtidigt som det är ett sorgearbete, ett bearbetande och en läkning av krigstrauman.

Hon som överlevt kriget och som tidigare alltid påstått att hon inte haft någon historia värd att minnas, känner så småningom ett allt starkare behov av att förklara och rättfärdiga sig själv inför sina barn och inför kommande generationer.¹⁶⁴

Hågkomster ur krigserfarenhet har givit upphov till poesi. Att minnas och att dokumentera sina minnen är av stor betydelse för krigsbarn:

*Ihågkomster
är minnen för den som minns.
De är barnaminnen,
föräldraminnen
och vuxenminnen.*

*Glömskan,
minnets bortvända skugga,
är oförutsägbar, utsorterar det som
är komplicerat och svårbegripligt
gömmar smärtan
in i det omedvetna.*

*Barnaminnen
är känslominnen
för det barn
du en gång var
och som fortfarande bor inom dig.
Glädje, sorg, fantasi, tillit och
rädsla.
Alla världens möjligheter bor inom dig.*

¹⁶⁴ Gustafsson 1987:177-178.

*Föräldraminnen kontrollerar
tar ansvar för barnets beslut
även när det är vuxet.
Tar ansvar och vet bäst
Förnuftet bortser från känslan.*

*Minska inte barnets upplevelser
med den vuxnes rationalitet.
Håll isär dem
med förnuft och känsla!*

*Vuxenminnen
förs fram av de samtal
i vilka hjärtat och tanken balanserar
Förnuft och känsla samarbetar
där barnet och föräldern möts.
Ihågkomster
är minnen för den som minns
sanna minnen för den som minns.¹⁶⁵*

*Historien präglar vissa bilder direkt på själen,
bilder som inte bleknar
eller förlorar sin skärpa med tiden.¹⁶⁶*

Enligt forskningsresultat från psykiater vilka har koncentrerat sig på minnets mekanismer, kan starka känslor och t.o.m. hela upplevelsekedjor jagas bort från medvetandet. En traumatisk händelse kan bli begravd i minnets gömslen så att den inte dyker upp. Trots det kan den ändå styra attityder och beteendemönster.¹⁶⁷ Ett sådant låst och förträngt minne kan bli utlöst av någon liten pusselbit av minnet; en doft, ett landskap, en röst eller ett känsloläge vilket associerar till episodens minne. Ofta händer det att det ena uppdykande minnet kallar fram andra minnesbilder och erfarenheter som i årtionden har legat på botten av minnet vilka sedan dyker upp som klara enhetliga minnesbilder. Marcel Proust har beskrivit detta fenomen tydligt i skönlitteraturens *À la recherche du temps perdu* (1913) (På spaning efter den tid som flytt).

En författare som i vår tid jämförts med Marcel Proust, W.G. Sebald, redogör för den smärtsamma process som han genomgick för att utforska sin bakgrund som krigsbarn. Efter att först ha kraftigt förträngt sin bakgrund drivs han mot en allt starkare känsla av alienation och slutligen mot nervkollaps. Efter kollapsen börjar upptäcktsresan tillbaka till barndomen och till barndomstrakten i Prag där minnesbilderna så småningom uppdragas.

W.G. Sebalds romanperson Jacques Austerlitz är en melankolisk vandrare som tvingas konfrontera det förträngda minnet av sin barndom. Austerlitzs egentliga mening var att färdigställa en omfattande historiebok om arkitektur, men ödet ville annorlunda. Austerlitz

¹⁶⁵ Ortmark Almgren, Medlemsnytt 3/2001:16.

¹⁶⁶ Björkstén 1991:115.

¹⁶⁷ Terr 1997:21-22.

drabbas av en livskris som inte ger med sig förrän han bränt sitt forskningsmaterial och gett sig ut på en upptäcktsresa bakåt i tiden till barndomens hemstad, Prag, för att söka sig själv och sina biologiska föräldrar i spåren av Förintelsen.

På grund av sin kulturhistoriska detaljrikedom och sitt idémässiga innehåll har Sebalds *Austerlitz* jämförts med Marcel Proust. En omfattande del av Sebalds *Austerlitz* ägnas åt beskrivning av minnets mekanismer; först dess enträgna försök att borttränga traumatisk bakgrund och sedan dess stegvisa avslöjanden tills olika pusselbitar faller på plats.

En förträngd minnesepisod kräver en betydande mängd emotionell energi – energi som tas i bruk från andra psykiska områden. Energin behövs för att förstärka försvarsmuren mot minnet. Då den försvagas något orsakar den symptom istället; ångest, depression, psykisk kollaps. Att återigen minnas gör att traumat kan konfronteras, bearbetas och frigöras. W. G. Sebald ger denna utveckling en skönlitterär beskrivning:

Oli kuin minussa pitkään piillyt tauti olisi ollut puhkeamaisillaan, kuin minuun olisi pesiytynyt henkinen tylsyys ja jokin hullu päähänpintymä, joka vähitellen lamaantuttaisi kaiken. Saatoin jo tuntea otsaluun takana kauhean tylsyyden, joka edeltää persoonallisuuden hajoamista, aavistin, ettei minulla itse asiassa ollut muistia eikä ajattelukykyä enkä oikeastaan edes ollut olemassa, että olin koko elämäni ajan vain tukahduttanut itseni ja kääntänyt selkäni maailmalle ja omalle itselleni.¹⁶⁸

...En lukenut lehtiä, koska pelkäsin huonoja uutisia, kuten nyt tiedän ja avasin radion vain tiettyinä aikoina, muokkasin torjuntareaktioni yhä täydellisemmäksi ja kehitin jonkinlaisen karanteeni- ja immuunijärjestelmän, joka suojasi minua kaikelta mikä vaikka vain etäisestikin liittyi minun oman, yhä pienempiin kuvioihin pitäytyvän persoonani esihistoriaan... ja jos kumminkin kaikista varotoimista huolimatta jokin minulle vaarallinen uutinen osui ulottuvilleni, kuten väistämättä joskus kävi, olin ilmeisen taitava tekeytymään sokeaksi ja kuuroksi ja unohtamaan koko jutun saman tien niin kuin minkä tahansa epämiellyttävän seikan. Tämä ajattelun itsesensuuri, tapa torjua kaikki minussa heräämään pyrkivät muistot alkoi kuitenkin vaatia kerta kerralta yhä suurempia ponnistuksia, jatkoi Austerlitz ja johti lopulta vääjäämättä siihen, että kadotin kielelliset kykyni, että tuhosin kaikki piirrokseni ja muistiinpanoni, että ryhdyin tekemään öisiä vaellusretkiä halki Lontoon ja aloin yhä useammin nähdä harhoja, kunnes sitten romahdin täysin kesällä 1992.¹⁶⁹

Det var som pockade en sjukdom som redan länge hade verkat inom mig på att bryta ut, som hade en stupid vurm bitit sig fast i mig för att undan för undan paralysera mig alldeles. Jag kände redan innanför pannan den hemska slöhet som föregår personlighetsupplösningen, anade att jag i själva verket ägde varken minne eller tankeförmåga eller noga taget någon existens, att jag i hela mitt liv alltid bara hade utplånat mig och vänt mig bort från världen och mig själv.¹⁷⁰

...

Jag läste inga tidningar, eftersom jag – det vet jag idag – var rädd för obehagliga avslöjanden, jag knäppte på radion endast vid bestämda tider, förfinade mer och mer mina försvarsreaktioner och utbildade ett slags karantän- och immunsystem varigenom jag i det jag höll mig inom ett allt trängre utrymme var skyddad mot allt som stod i något samband, det fick vara aldrig så avlägset, med min tidigare historia... och skulle det likafullt, vilket var ofrånkomligt, någon gång ha hänt att en

¹⁶⁸ Sebald 2002:144.

¹⁶⁹ Sebald 2002:163.

¹⁷⁰ Sebald 2003:128, översättning av Ulrika Wallenström.

för mig farlig underrättelse trots alla säkerhetsåtgärder nådde fram till mig, då var jag tydligen i stånd att ställa mig blind och döv och kort och gott glömma bort saken som man gör med något otrevligt. Mitt sätt att censurera tankarna, att aldrig släppa fram ett minne som försökte bana sig väg krävde emellertid, fortsatte Austerlitz, större ansträngningar för var gång och ledde till sist nödtvunget till den nästan totala förlamningen av min språkliga förmåga, till förstöringen av alla mina anteckningar och skisser, till de ändlösa nattvandringarna genom London och hallucinationerna som hemsökte mig allt oftare fram till tidpunkten för mitt sammanbrott sommaren 1992.¹⁷¹

En företeelse som några krigsbarn har beskrivit är att ett språk som de i barndomen har kunnat men senare glömt, har i samband med minnesbilder blivit levande igen. W.G. Sebalds Austerlitz visste inte ens att han tidigare haft kontakt med tjeckiskan. I samband med resan till barndomstrakterna öppnades det tjeckiska språket. Det förgångna blev närvarande i minnesbilder:

*En oikein usko, sanoi Austerlitz, että me ymmärrämme niitä lakeja, joita menneisyys palatessaan noudattaa, mutta siltä minusta nyt tuntuu ettei aikaa ole olemassakaan, on vain erilaisia, jonkin korkeamman stereometrian lakeja noudattavia sisäkkäisiä tiloja, joissa elävät ja kuolleet niin halutessaan voivat kulkea edestakaisin, ja mitä enemmän minä asiaa ajattelen, sitä selvemmältä minusta tuntuu, että me, jotka olemme vielä elossa, olemme kuolleiden silmissä irreaalisia ja vain joskus tiettyjen valaistus- ja atmosfääriedellytysten vallitessa, näkyviksi muuttuvia olentoja. Niin kauan kuin muistan, sanoi Austerlitz, minusta on aina tuntunut siltä, ettei minulla ole paikkaa todellisuudessa, etten ole lainkaan olemassa, eikä tuo tunne ole milloinkaan ollut voimakkaampi kuin sinä iltana Šporkovalla, kun Ruusukuningattaren paašipojan katse lävisti minut.*¹⁷²

Jag har inte intrycket, sade Austerlitz, att vi förstår de lagar som styr det förflutnas återkomst, men mer och mer känns det som om det inte funnes någon tid överhuvudtaget utan bara olika, enligt en högre stereometri i varandra inskjutna rum mellan vilka de levande och de döda kan gå fram och tillbaka alltefter humör, och ju längre jag tänker på det, desto mer får jag för mig att vi som alltjämt befinner oss vid liv i de dödas ögon är varelser som saknar realitet och blir synliga endast ibland, under bestämda ljusförhållanden och atmosfäriska betingelser. Så långt jag kan blicka tillbaka, sade Austerlitz, har jag alltid känt mig som om jag inte hade någon plats i verkligheten, som om jag inte vore förhanden, och aldrig har den känslan varit starkare hos mig än den där kvällen på Šporkova när blicken hos Rosendrottningens page såg rakt igenom mig.¹⁷³

Erfarenheterna från kriget har etsat sig fast i krigsbarnens minnen. De är en del av deras identitet. Därför är det så viktigt för dem att bearbeta, diskutera och dokumentera sina erfarenheter. Litteraturen spelar en central roll vid definierandet av den egna minoritetsidentiteten.¹⁷⁴ I krigsbarnens fall tycks detta stämma väl. Den terapeutiska diskussionen kring nytgivna böcker av och om krigsbarn har blivit ett viktigt mötesforum för krigsbarn. Själva identitetsskapande skrivprocessen är viktig, men lika viktig verkar vara responsen från andra krigsbarn och litteraturintresserade. En helare identitet skapas genom utforskan-

¹⁷¹ Sebald 2003:146 översättning av Ulrika Wallenström.

¹⁷² Sebald 2002:215, suomennos Oili Suominen.

¹⁷³ Sebald 2003:190-191, översättning av Ulrika Wallenström.

¹⁷⁴ Jmf. Satu Gröndahls artikel "Språkets makt över identiteten" i fråga om sverigefinländarnas identitetssökande (*Invandrare & Minoriteter* 2/97:35-37).

det och dialogen med andras erfarenheter från kriget. Och framför allt kunde en helare identitet uppnås av finländska krigsbarn om de fick mer nationellt erkännande och om de skulle skrivas in i historieböckerna.

Eskapism och överlevnadsstrategier

D.W. Winnicott har utvecklat en teori om övergångsfenomen, dvs. det potentiella psykiska område som under barnets individualiseringsprocess inte är en del av subjektet – barnet och inte heller av objektet – modern, men som i barnets fantasi representerar bandet till modern. Även om detta övergångsområde är utanför barnets "själv", har barnet genom sin fantasi ändå full kontroll över det. Senare allteftersom barnet växer, förändras övergångsområdets innehåll till abstraktare områden t.ex. till kulturella och andra kreativa fenomen. Detta mellanliggande område har beskrivits flitigt av filosofer, teologer och författare, speciellt i verk som handlar om metafysiska teman.

Enligt Winnicott är övergångsfenomet ett överallt närvarande fenomen. Han hänvisar gärna både till Nalle Puh och till Snobben – serien. För det första är det ett mellanliggande upplevelseområde, mellan tummen och teddybjörnen, mellan oral erotik och en verklig objektrelation, mellan primär skapande aktivitet och projektion av det som redan introducerats, mellan primär tacksamhetsskuld och erkännandet av en tacksamhetsskuld.¹⁷⁵

Vidare förklarar Winnicott att varje människa har en inre verklighet mer eller mindre rik som kan vara fridsam eller i krigstillstånd. Det mellanliggande området är en upplevelse som både den inre verkligheten och det yttre livet bidrar till. Det skall finnas till som en viloplats "för individen som är upptagen av den eviga mänskliga uppgiften att hålla isär den inre och den yttre verkligheten och samtidigt se sambandet mellan dem".

Det är vanligt att man hänvisar till "verklighetsprövning" och att man gör klar skillnad mellan apperception (igenkännande) och perception (varseblivning).

Eero i Heikki Hietamies autobiografi *Äideistä parhain* (1992) (Den bästa av mödrar) sörjer så kraftigt sin i kriget stupade far att han vägrar acceptera dennes död. Hans liv är nära att gå i spillror då han får beskedet att han inte får återvända till sin mor. Eeros sätt att överleva både sorg, saknad, besvikelse och sin otillfredsställande situation i fosterhemmet blir att bygga en hemlig koja bakom ett åkerfält. Kojan föreställde hans hem i Kotka i Finland. Väggarna byggde han av stenar. Inredningen blev precis likadan som i det riktiga hemmet. Där satt Eero i timmar och diskuterade med sin mor och far. Eero som hade astmatiska besvär och ett ovanligt kraftigt utvecklat luktsinne kunde framkalla en äkta stämning av t.ex. från sin mors bakning med doft av färska bullar. Eero utvecklade en egen, trygg substituttillvaro med hjälp av doft- och smakminnen från hemmet. Leende och belåten "åt" han sedan i sitt "Suomi – koti" tjocka skivor av nybakad vetelängd eller njöt av kakdeg som han annars aldrig i det svenska hemmet fick äta ty detta nöje var ett privilegium för husets egen son. Mat är i barnets värld starkt förknippad med moderlig omvårdnad, maten är nästan detsamma som mor.¹⁷⁶ Det var sin egen mors bullar Eero ville äta samtidigt som han njöt av sin mors illusoriska närhet där han fick vara den enda sonen och "äta" hela

¹⁷⁵ Winnicott 1983:18.

¹⁷⁶ ".barn och mödrar sätter likhetstecken mellan mat och moderlig omvårdnad, inte minst på grund av amningen" (Sayers 1992:195).

kakdegen om han så ville. Eeros säregna förmåga att genom en intensiv koncentration kunna frambringa både doft- och smakupplevelser hjälpte honom att överleva sin annars outhärdliga tillvaro. Dessa utflykter till Suomi-koti blev viktiga för krigsbarnet Eero.

Eeros förmåga till synestes¹⁷⁷ fungerade även i ett drömtillstånd. Dofter från barndomens hem trängde sig in i hans drömmar. På morgonen brukade han sedan förgäves nosa efter dessa för att undersöka om det ändå inte i fosterhemmet fanns en liknande doft.

Enligt Lenore Terr som har forskat i minnets funktioner samarbetar alla sinnen då en minnesbild bevaras. På samma sätt återupplevs flera förnimmelser då en minnesbild kommer till ytan. Minnesbilden kan bli utlöst såväl av en smak, en röst, en doft som av en bild. Marcel Prousts färd tillbaka till minnena löstes av en Madeleine – bakelse.

Eeros Suomen koti utvidgades så småningom till att omfatta även en handelsbod i Kotka där han brukade gå ärenden åt sin mor. Handelsboden med två barnvänliga expeditörer hade ett positivt affektionsvärde för Eero. Eero inrättade såsom emigranterna i USA en hemtrakt i miniatyr för att klara av hemlängtan. Den stora skillnaden var att Eeros liv i Suomen koti mestadels rörde sig på det imaginära planet.

Eero som dittills inte hade kommit ihåg sina drömmar började vid sin fars död utveckla klara, detaljrika drömmar där han alltid var i sällskap med sin far och diskuterade livets frågor. Eeros överlevnadsprojekt med livet i Suomen koti i miniatyr och nattliga dialoger med far fungerade som en nödvändig eskapism, en illusion som väl fyllde sin funktion under den svåra tiden. Det berättar om barnets förmåga att finna vägar ur en omöjlig situation, en återvändsgränd i livet. Eero kom långt senare i vuxenlivet underfund med hur skör och utsatt hans situation i verkligheten hade varit. Till råga på allt var han vid denna period nära att bli övergiven av sin mor. Detta var ett faktum som Eero troligen då inte hade kunnat ta emot. Eeros mor hade föreslagit för fostermodern i ett brev ett omhändertagande av Eero även efter krigets slut. Modern hade planer på att flytta till Tyskland med en tysk officer som hon sällskapade med. Eero passade inte in i den nya familjebilden. Dessa planer förverkligades inte, men vetskapen om dem rubbade den vuxna Eeros tillvaro.

Syskonen i Sonja Maria Dahls autobiografi i *Too many tears* (2001) är uppriktigt lättade inför sin Amerikaresa. Genom emigration kan de lämna bakom sig det osäkra, sönderbombade livet i Finland. Kriget vars motiv syskonen egentligen aldrig i sina tonårssinnen ens hade begripit sig på, ville de absolut komma helt ifrån. Frihetsgudinnan var inför deras ögon större än de hade föreställt sig. Frihetsgudinnan betydde speciellt för Sonja en mångdubbel frihet, dvs. ett bevarande av livet och en fortsättning på det. Kvinnorna ifrågasätter ofta kriget, de tar avstånd från det i alla dess former, bevarandet av livet är det primära. Dahls syskon hade kommit fram till ett land där det inte krigas, där friheten råder och där de kan leva som riktiga individer. Allt detta såg de i frihetsgudinnan.

En skildring av tonårspojkar i en motsvarande ålder ges i Krohns *Kun viisitoista vuotta vaan* (1983) (Då bara femton år) som berättar om tonårspojkarnas tankevärld i krigets Finland. Pojkarna skickades som krigsbarn till Sverige, men eftersom de var de äldsta barnen bland krigsbarnen, kände de sig överlägsna de andra. De skämdes över sina halslappar och redan från den första stunden planerade de rymningsförsök. I pojkarnas värld målades det upp en nationalistisk hjältebild som de ville leva upp till. Det är också en sorts eskapism, en direkt exil till döden, de förringade sin skyddsplats i Sverige, de trodde

¹⁷⁷ Eeros förmåga till synestesi och framför allt hans överkänsliga förmåga att känna av dofter blev i vuxenlivet ett handikapp för honom men dock ett intressant fall för läkarna. Efter otaliga tråkiga erfarenheter både i vardagslivet och inte minst inom militärtjänstgöringen blev Eero så småningom sjukpensionerad i Finland p.g.a. sitt hypersensitiva luktsinne (Hietamies 1992:149). Om minnets samarbete med alla sinnen (Terr 1997:86.)

för mycket på sig själva, de rymde till kriget där en av dem dog omedelbart och en annan skadades svårt, den tredje överlevde bara för att kunna berätta om de andras död.

Om minoritetslitteraturen oftast handlar om emanciperad, oppositionsinriktad, terapeutisk och eskapistisk litteratur,¹⁷⁸ är den terapeutiska, självreflekterande, analyserande litteraturen här i majoritet. I vissa fall finns tendenser till eskapism och apokalyptiska tankar. Då världen inte erbjuder ett hem, kan tron på ett bättre liv efter döden lindra alienationskänslan, hoppet om att möta likasinnade, dem som man verkligen hör ihop med. Solveig Emtö utvecklar huvudpersonens, krigsbarnet Pelles intresse för ufos och livet bortom jorden i *Eldvagnarna* (1988) som är en fortsättning på berättelsen om *Krigsbarn 13408* (1981). Pelle är trött på det jordiska livet och är mest intresserad av profetiorna i Johannes uppenbarelsebok om jordens undergång och om hoppet att förenas med de 144.000 friköpta som omnämns där.

*Jag vandrat som en pilgrim
uppå världens ökenvägar –
jag haft ej någon stadig
hemvist här,
jag tröttnat på att leva
som en vandringsman här plägar,
dit bort upp till mitt hem
min längtan bär.
Nu skymtar jag helt nära
evighetens sköna stad –
jag ser dess tysta portar
och dess gråa stugors rad.
Snart med den finska skaran
blandar jag min jubelsång
en pilgrim löst från
sorger nöd och tvång.¹⁷⁹*

Istället för eskapism kan sökandet hos Emtös ufoälskare även ses som en längtan till det transcendenta. En viktig delaspekt i en identitetsprocess är en förmåga att meningsfullt kunna förverkliga sig själv. Längtan till ett transcendent jag kan kanske ses som en betydelsefull kapacitet som omvälvande kan forma en individs identitet.

Autobiografin som läkande kraft

En personlig konflikt utlöser ofta en skaparprocess inom skönlitteraturen av vilken autobiografin är den genre som särskilt är förenad med identitetsfrågor: den ses bl. a. som en process där skribenten utforskar och gestaltar sin identitet på basis av sina livserfarenheter i förhållande till det omedvetna. Under skrivprocessen möter skribenten sin L'Autre, den Andra som hon speglar den egna identiteten i. Spegeleffekten kan öppna nya dimensioner i identiteten. Skribenten likställs med en analysand som tömmer sina erfarenheter i texten, dvs. obesvarade frågor, trauman som söker utlösning, avgörande upplevelser mm. Under

¹⁷⁸ Liebkind 1978.

¹⁷⁹ Emtö 1988:155.

skrivprocessen sker ett intensivt tankearbete, ett reflekterande, en överblick, en dialog mellan ett tidigare jag och ett nuvarande jag, en process som liknar en psykoanalytisk kur. Texten fungerar således som en analytiker. I texten förväntar man sig att finna en tolkning av händelser i sin privata livskarta och eventuella tillfälliga svar på sin livssituation. Texten förväntas klargöra frågan "vem är jag" eller "varför har jag blivit den jag är nu?"

Att författa sin autobiografi kan ha en terapeutisk funktion. Skribenten helar sin självbild genom att skriftligt läka de sår som dittills har hindrat hennes utveckling mot en helare identitet. Autobiografen skrivs också i viss mån utifrån ett framtidsperspektiv; den föds ofta fram i en brytningsfas av en individs liv då förändringar och framtidsvisioner kan skönjas.

En bristfällig relation till modern, ett sökande efter en spegel som skulle bekräfta det lilla barnets individualitet, är mer eller mindre framträdande i autobiografierna. Att få en bekräftelse verbalt var i många fall omöjligt. En lång separation från den biologiska modern och moderns eventuella skuldkänslor vilka kanske inte ens var medvetna, hindrade kommunikationen. Ofta var modern inte beredd till diskussion, det fanns saker man inte diskuterade. Erfarenheterna från krigstiden och de svåra känslorna hörde till dessa.

Stora Sanna förstod att hon aldrig skulle få svar på de brännande frågor, som hon hade velat kräva av sin moder. Det slags frågor kommer man inte med till en gammal mor, som snart skall dö. – Ålskade du mig egentligen någonsin? Ville du kanske helst bli av med mig? Den där grymma snövintern när kriget rasade. Hur reagerade den fyraåriga flickan, när hon fick veta att hon skulle sändas hemifrån, undan kriget? Skrek hon? Grät hon? Rasade hon? Den enda gång Sanna vågat fråga, sa modern, att hon inte minns. Ville hon inte minnas? Orkade hon inte?¹⁸⁰

Ännu denna längtan efter den stora, varma, förlåtande modersfammen, där alla sår skulle läkas, all sorg lindras och försonas? Det var för sent, det visste hon. Det skulle inte ske på det här sättet, inte i detta liv.¹⁸¹

Sanna fann aldrig den bekräftande spegeln hos modern. Modern var oförmögen till djupare verbal kommunikation. Som svar viftade hon med handen och fokuserade blicken på en inre panoramabild, men orden kom inte fram. Sanna var tvungen att försöka läka sig själv på ett annat sätt. Genom att skriva ner sitt sökande och genom att försöka förstå sina förträngningar och projektioner bearbetas Sannas trasiga identitet under skrivprocessen. I slutet av boken upplever Sanna ett slags symboliskt purgatorium där krigsbarnets bitterhet brinner bort och Sanna upplever den renande eldens befriande effekt för att bli en helare människa.

Singa Sandelins Sindra initieras redan på analyssoffan i autobiografen *Gäst i eget hem* (1982). Därmed kommer hon också relativt långt i sitt identitetssökande och i sin läkandeprocess genom autobiografen. Sindra söker först i likhet med Sanna förgäves den bekräftande spegeln hos modern som inte kan ernås i verkligheten. Sindras sökande är dock så desperat att hon konstruerar spegelstadiet på nytt under drömmen:

Jag sträcker ut armen mot henne i glädje. Hennes högra arm håller längs min utsträckta vänstra arm som vore våra armar en enda arm. Det är ett varmt, stadigt grepp. Fullständigt konkret, köttsligt i motsats till hennes både tydliga och detaljrika men transparenta kropp i övrigt...

¹⁸⁰ Nyström 1991:206-207.

¹⁸¹ Nyström 1991:209.

Mamma! Hon bara ler med hela ansiktet lysande och ser mig rakt i ögonen. Det är en så fullständig och total erfarenhet av att vi ser varandra, att jag aldrig upplevt något sådant!...

Hennes intensiva blick och leende – jag kan inte beskriva, men det är en kontakt som är total... komplett...

Jag vet nu. Hon älskar mig! Jag behöver inte söka...fråga.. det jag behöver veta finns i mig! Å, hur jag har jagat efter bevis! Överallt! Hos alla! I allt! Så länge...för länge...¹⁸²

Sindra upplever spegelstadiet på nytt, där finns den fysiska tryggheten som mor kan ge och där finns en kärleksfull, bekräftande blick av modern samt en glädjande känsla av kontakt. Sindra rekonstruerade en trasig objektrelation på egen hand via drömmar, terapi och skrivande. Vid uppvaknandet var Sindra varm och laddad med positiv energi från modern, en energi som hon så väl behövde som kompensation för de många slitningar hon hade gått igenom. Sindra fann slutligen till källan av den feminina energin och helade sig själv.

Empati och humanitär hjälp ur krigserfarenhet

När Frimurarehotellet brann härom söndagen, trodde några av de äldre barnen, som sett många liknande syner för inte så länge sedan, att ryssen var kommen för att bomba Linköping. Och så kröp de under sängarna och gömde sig... Samma uppståndelse vållade de stora flygövningarna för en tid sedan. Man kan kalla det rörande, men det räcker inte för att tolka den tragik som ligger i att små barns nervsystem blivit märkta för åratals framåt, kanske för livet.¹⁸³

Iakttagelser som denna kvinna registrerade om de finländska krigsbarnens ångest inför starka ljud som liknade bombkrevader har idag blivit full verklighet. Många av dessa över 70.000 livsöden kämpar med svåra existentiella problem. Många av dem känner också djup empati för barnoffer i dagens krigförande länder. De vill dela med sig av sina unika erfarenheter av kriget och hjälpa till i dagens hjälpverksamhet för flyktingbarn. Deras enhälliga opinion är att små barn inte skall separeras från sina föräldrar. Finlands linje i hjälpaktionerna för krigförande länder är att hjälpa de nödlidande på platsen, skicka dit utrustning, mat förnödenheter, sjukvård men inte skilja familjemedlemmarna åt. De få kosovoalbanska flyktingar som dock kommit till Finland har fått ett mycket spontant, varmt mottagande, i synnerhet av de individer som själva har erfarenhet av krig. De återupplever sina egna lidanden med dagens krigsoffer, de känner djup empati och vill dela med sig av sin erfarenhet och göra en personlig hjälpinsats.

Krigsbarnen har tidigt blivit tränade till självreflexion och jämförande iakttagelser mellan de två kulturer de rörde sig i. Därmed har de också utvecklats till att lätt känna igen sina egna sinnesstämningar och själsrörelser. De har genom egna svåra erfarenheter utvecklats till utmärkta terapeuter. Krigsbarnens erfarenheter kan således ha en utpräglad humanitär innebörd.

¹⁸² Sandelin 1982:167.

¹⁸³ Östgöten 30.10.1942.

Vi fick dock insikter om hur det borde vara i en värld skapad för liv och inte död.¹⁸⁴

De kan empatiskt känna igen krigsbarnens nöd och lidanden i dagens krigförande länder. Många krigsbarnsföreningar har inkluderat hjälpverksamheten i sina program.

*Jag såg dig
du barn
av annat land.*

*Du hoppade
du skuttade fram
på fredens gator.*

*Friheten strålade
ur din varelse
och påminde mig
om min egen glädje.*

*Du är kurd
jag är finsk
båda är vi
barn av kriget.*

*Du är sex
jag är sextio.
Båda fick vi
en fristad
i välfärdslandet*

*Det gläds vi över
och
det vill vi tacka för.¹⁸⁵*

¹⁸⁴ Erving-Odelberg 1998:120.

¹⁸⁵ Erving-Odelberg 1998:120.

Slutord

Andra världskriget (1939-1945) berörde djupt det finländska folket: ca 80.000 stupade, ca 200.000 blev krigsinvalider, ca 400.000 evakuerades från Karelen och ca 70.000 barn skickades till grannländerna. I synnerhet drabbades Karelen, Östra Finland, Lappland och Helsingfors som blev kraftigt bombade. Kriget har satt djupa spår i hela det finländska folket. Det finländska krigstraumat präglar ännu på många sätt även den yngre generationen som inte direkt var med i kriget.

Barn som varit med om krigets fasor: sirenalarm, att springa in i skyddsrum, bombningar av hemstaden, förlust av familjemedlemmar, är alla krigsbarn med mer eller mindre traumatiska minnen. Men barn som utöver dessa traumatiska händelser ensam skickades till ett främmande land har haft det extremt dramatiskt. Uppbrott från den trygga hemmiljön, språket och framför allt separationen från modern/föräldrarna och sedan ett snabbt acklimatiseringsförsök i ett främmande språk och i en annan kultur, innebar uppenbara riskfaktorer för ett krigstrauma. Därutöver skickades en del av dessa barn fram och tillbaka mellan länderna och slutligen efter krigets slut tillbaka till hemlandet. Ur barnets synvinkel har varje uppbrott inneburit en separation från den trygga miljön och acklimatisering in i nya förhållanden.

De finländska krigsbarnens öden började uppmärksammas på 80-90-talen. Forskningen om krigsbarn har kommit i gång relativt sent, tidigare historieböcker har knappast nämnt barntransporterna även om de skedde i en betydande omfattning (ca. 65.000 till Sverige, ca. 4000 till Danmark, ca. 400 till Norge). Den finländska, krigstida försiktighetspolitiken tystade diskussionen kring barnförflyttningarna för årtionden genom att förbjuda all offentlig kritik av barnförflyttningarna (1942) och genom att censurera tidningar och brev.

Tystnaden kring krigsbarnens öden har till stor del krigsbarnen själva brutit genom att organisera sig nationellt, nordiskt och internationellt och genom att publicera ett antal skönlitterära verk om sina erfarenheter. Temat har inspirerat även andra författare och konstnärer i sitt skapande.

De tre viktigaste akademiska avhandlingarna som skrivits registrerar helt olika målgrupper (finländska krigsbarn som adopterats i Sverige, i Västerbottens län) och (finländska krigsbarn som hade skickats tillbaka till östra Finland) och en organisering av barntransporterna till Sverige.

Senare har många delrapporter och akademiska uppsatser ang. krigsbarns förhållanden ur olika perspektiv registrerats, men en heltäckande historiebeteckning saknas. Flera akademiska projekt är på gång, men det fattas icke desto mindre forskning om krigsbarns förhållanden inom många olika områden.

Forskningsmaterialet i denna studie består av skönlitteratur av och om finländska krigsbarn (70 verk, varav 30 analyseras närmare). Under senare årtionden har publicerade verk med krigsbarnstemat tilltagit. Temat har varit fruktbarande såväl i fiktiv litteratur som i biografier/autobiografier av krigsbarn. Forskningsmaterialet inkluderar både fiktivt och auto- och biografiskt material eftersom gränsen mellan dessa genrer är nästintill omöjlig att dra. Fiktiv skönlitteratur som beskriver krigsbarnstemat kan baseras på biografiska erfarenheter, liksom autobiografier också kan använda sig av fiktiva sekvenser eller andras

biografiska erfarenheter. Alla dessa skönlitterära beskrivningar tillsammans utgör dock ett tematiskt material. Ur detta material kan de teman som är mest frekventa urskiljas. Teman som dyker upp gång efter annan registreras. På basis av dessa registreringar kan en möjlig, standardberättelse av ett krigsbarnsöde urskiljas, en summa av alla de fiktiva och autobiografiska beskrivningarna där de väsentligaste frågorna penetreras. Med stöd av dessa signifikanter kan det skönlitterära forskningsmaterialet föras in i en bredare kulturell och samhällelig dialog.

Rapporter av Anna Freud om engelska barns separationsångest vid evakueringen från London under andra världskriget hann inte gagna de finländska krigsbarnen. Diskussionen om barnets separation blev aktuell långt senare i Norden i samband med WHO:s rapport *Maternal care and mental health* (1951). Anna Freuds beskrivningar om barns sätt att bemästra sorgen efter separationen från modern och sedermera D. W. Winnicotts begrepp ”övergångsobjekt” och ”övergångsfenomen” har fått otaliga tillämpningar i skönlitterära beskrivningar av och om finländska krigsbarn.

Den första finländska skönlitterära skildringen av krigsbarnstransporten publicerades redan under pågående krig (Schoultz 1942). Solveig von Schoultz iakttog sina egna barn och andra krigsbarn under tågresan via Haparanda till Sverige. Den korta iakttagelsen fokuserar redan då på övergångsobjektens betydelse. Ett antal biografiska och fiktiva alster i ämnet kom ut under senare år tills krigsbarnet Markku Lahtela (1976) presenterade sitt livstrauma i skönlitteraturen; separationen från modern, separationsångest, barnets sorg efter separationen och slutligen en vuxen mans livslånga kamp för en hel identitet.

Funderingarna kring separationen från de biologiska föräldrarna blev därefter ett tema som har beskrivits sidovis i krigsbarnlitteraturen (Ortmark-Almgren, Nyström, Sandelin, Helenoro, Seppä, Bolinder, Eklöf, Hietamies, Tyni, Erving-Odelberg, Vesterberg Kaha-korpi, Paaso). Förutom sorg kunde separationen orsaka dels skuldkänslor hos barnet (Ortmark-Almgren), dels ibland även hat mot modern (Wahlberg) eller idealisering av de biologiska föräldrarna (Andersson). Kontinuiteten i omsorgen av dessa barn hade rubbats, grundtryggheten var skör inför den begynnande identitetsprocessen. Barnens medel för att bemästra sorgen efter separationen är dock otaliga.

Flera psykoanalytiska skolor betonar spegelstadiet och moderns tidiga roll vid utformandet av jaget. Speglandet av identiteten fortsätter mer eller mindre livet ut, men särskilt betydande är det i barnets tidiga ålder för att garantera en trygg och stabil grund för en utvecklande identitet. Om barnet inte får en positiv spegelbild, söker det efter en sådan under resten av sitt liv. Objektförlost eller rädslan för att förlora objektets kärlek eller brister i kontinuiteten i föräldrarnas omsorg kan framkalla ångesttillstånd och trauman i barndomen. Många finländska krigsbarn skildes från föräldrarna under detta kritiska skede i ett barns identitetsutveckling. Krigsbarnets bristfälliga relation till sin biologiska moder är således en fundamental drivkraft i skönlitteraturen.

Anna Freud noterade flera överlevnadssätt som de engelska krigsbarnen utvecklade för att komma över sorgen efter modern eller båda föräldrarna. Variationer av övergångsobjekten i skönlitterära beskrivningar av finländska krigsbarn är oändliga (docka, glansbild, vedbit, vänskap med en ekorre, finska tidskrifter, simturer i Bottenviken mot hemlandet, en hemlig koja som föreställde hemmet i Finland, vissa ställen i naturen; en stenhåla och en bäck osv.).

Krigsbarnet vars liv präglades av brister i kontinuiteten av föräldrarnas omsorg och eventuella traumatiska minnen fortsatte så småningom efter en sorgetid att spegla sin identitet i den nya fosterfamiljen. Mindre barn glömde snabbt sina biologiska föräldrar och började ty sig till fosterföräldrarna.

Forskningen om fosterfamiljens inre relationer har kommit i gång först under de senaste decennierna. Forskningen har dock konstaterat en uppenbar existerande problematik. Ett foster/adoptivbarns ankomst i familjen berör alltid flera parter. Nya inre spänningar kunde uppstå; rivalitet, svartsjuka, rangordning, brist på ömhetsbetygelser, psykisk dominans. Krigsbarnet som oftast betraktades i fosterfamiljerna som ett etniskt och kulturellt "andra", hade mindre förutsättningar för en stabil identitetsutveckling. Tidens raspolitiska teorier underlättade inte situationen.

Relationsproblematiken i krigsbarnslitteraturen gestaltas i synnerhet mellan fosterdotter/fostermoder. Merparten av materialet utgörs av kvinnors texter. Kvinnors litterära texter handlar traditionellt gärna om relationsproblematik. Inom psykoanalysen har framför allt Objektrelationskolan uppmärksammat det konfliktfyllda förhållandet kvinnor emellan.

Familjerelationsproblematiken är ett återkommande tema i krigsbarnslitteraturen. I och med att ett krigsbarn anlände till en familj, förändrades familjemönstret. Familjens inre spänning fick nya laddningar. Krigsbarnslitteraturen tar i regel upp konfliktsituationer mellan fosterdotter och fostermoder. Krigsbarnet kom dagligen att umgås med fostermodern och blev utsatt för vardagssituationer där irritation kunde uppstå. Krigsbarnet lärde sig ganska snabbt att en rangordning gällde där krigsbarnet kom sist.

En positiv identitetsbild av krigsbarn nåddes i många beskrivningar genom fosterfaderns erkännande. Den idealiserade fosterfadern nämns i många krigsbarnsberättelser som en bärande länk till den svenska kulturen, ett stöd som förstärkte krigsbarnsidentiteten. Denna företeelse hyllas i krigsbarnslitteraturen (Erving-Odelberg).

Konstituerandet av en identitet som krigsbarn i ett främmande land utgör ett tema som kan urskiljas framför allt hos det barn som blev kvar i Sverige. En typisk utvecklingsgång är att ett krigsbarn med alla medel försöker gömma och glömma den finländska krigsbarnsbakgrunden för att bli accepterad i den svenska gemenskapen. Bortträngningen av bakgrunden uppmuntrades ofta av fosterföräldrarna eller, som i vissa fall, hölls krigsbarnsbakgrunden hemlig i krigsbarnets unga år och avslöjades först i vuxen ålder. Frånvaron av ett flertal andra kulturyttringar; avsaknad av medborgerliga rättigheter, avsaknad av namnsdag mm förstärkte krigsbarnets känsla av annanhet. Tendenser till en helare identitet upplevdes genom återuppskrifskandet av minnen, dokument ur historien, återförenandet med släktingar och medmänniskor som hade samma livsöde.

Att skriva sin autobiografi är ett effektivt sätt att reflektera över sitt liv och att genom skrivprocessen finna ett livsmönster som har en tendens att upprepa sig. Autobiografen i alla former är intimt förknippad med minnet. Minnets funktioner har en nyckelroll i berättandet.

Krigstiden var ett ovanligt livsskede, präglad av ständig rädsla och oro. Livet levdes så totalt närvarande att detaljrika händelser bestående har stannat kvar i krigsbarns minnen att ösa ur.

I samband med traumatiska minnen tar däremot ofta den omedvetna förträngningen över. Denna håller individen i sitt grepp och styr på ett eller annat sätt dess val och aktioner. Symptom och signaler från de sovande minnena kan bli till ett livslångt motiv att gestalta eller bemästra eller också till en livslång inspirationskälla.

Att skriva sin autobiografi har också jämförts med övergångsobjekt. Nallen, trasan, filten har bara bytts ut mot ett abstraktare objekt, men fortfarande handlar det om att definiera sin relation till yttrevärlden, att komma vidare med hjälp av ett yttre objekt.

En del krigsbarn har lyckligtvis redan genom sin autobiografi försonats med sitt livstrauma. Att skriva sin autobiografi tycks överhuvudtaget ha varit en viktig företeelse hos de fin-

ländska krigsbarnen. Deras öden har inte blivit dokumenterade i historieböckerna. Krigsbarnen har idag hunnit uppnå pensionsåldern och har bråttom att föra vidare de unika erfarenheter de har att berätta. Den terapeutiska funktionen kring autobiografierna är uppenbar. Även mottagandet av autobiografierna från andra krigsbarns sida är av stor betydelse.

De finländska krigsbarnen som litterärt tema är mycket fruktbarande inte minst genom analys och empatitemat. De har förmått förvandla de svåra erfarenheterna från kriget till litterär konst där de humanitära värdena uppskattas.

Avslutningsvis kan konstateras att krigsbarnens erfarenheter i den skönlitterära representationen visar en förädlad analysförmåga. De har lärt sig mycket av sina erfarenheter, de har insett betydelsen av relationer, de reflekterar över sina liv och har dessutom bidragit med empatiöverskott gentemot dagens flyktingbarn genom att organisera konkreta hjälpaktioner.

Summary

The Second World War (1939–1945) deeply affected the Finnish people: about 80,000 killed in action, 200,000 crippled, 400,000 evacuated from Karelia and 70,000 children sent to neighbouring countries. Karelia, Eastern Finland, Lapland and Helsinki were hit particularly hard, as they were subject to heavy bombardments. The war left the entire Finnish people deeply scarred. In many ways, the Finnish war trauma still marks even the younger generation that never directly participated in the war.

Children experienced the terrors of war: sirens, running for shelter, the shelling of their hometown, losing family members. The children evacuated during the war share these more or less painful memories. For children who on top of these traumatic events were sent to a foreign country, however, life was even more dramatic. Having to leave the safety of home, being surrounded by a foreign language and, most of all, being separated from their mothers or parents and then having to rapidly try to acclimatise to a strange language and culture – all these elements constitute clear risks for developing war trauma. Moreover, many of these children were sent back and forth and then finally, at the end of the war, were returned to their native country. From a child's perspective, each departure meant being removed from a safe environment and having to acclimatise to new conditions.

The fate of the Finnish wartime child evacuees was recognised as late as the 1980s and 1990s. Research concerning war children also started relatively late; earlier works of history barely mention the evacuation of children, although it was a remarkable enterprise (about 65,000 children were sent to Sweden, 4,000 to Denmark and 400 to Norway). The Finnish politics of caution during the war stifled the debate concerning the evacuation of children for decades by prohibiting all public criticism of them (1942) and by censoring newspapers and letters.

The silence around the fate of the wartime child evacuees has been broken mostly by the children themselves. They have founded national, Nordic and international organisations and published a number of works of fiction about what they have experienced. The theme has also inspired other authors and artists.

The three most important academic theses on the subject have focused on different groups: Finnish wartime child evacuees who were adopted in the county of Västerbotten, Sweden, Finnish child evacuees who were returned to Eastern Finland, and the organisation of the evacuation of children to Sweden.

Subsequently, several smaller reports and academic theses have described the child evacuees' life from various perspectives, but a comprehensive history is lacking. There are several academic projects underway but, nevertheless, there are several aspects of the children's conditions still unstudied.

The material analysed in this study covers works of fiction written by and about the Finnish wartime child evacuees (70 works, of which 30 are given a closer analysis). During the past decades, the number of works about being a child evacuee has increased both in fiction and (auto)biographies. Since it is almost impossible to draw a line between fiction and (auto)biographies, this study includes material from both genres. Works of fiction about wartime child evacuees may be based on biographical events, whereas autobiographies may use fictive scenes or the experiences of others. Nevertheless, they constitute a thematic unity. It is possible to sift out the most frequent themes out of this material. Themes which

emerge time and again are registered. Based on these instances, it is possible to discern a possible “standard story” of a wartime child evacuee, a sum of all the fictional and autobiographical narrations, which faces the most salient questions. These help to incorporate the fictional research material into a more general cultural and social dialogue.

Anna Freud’s reports on British children’s separation anxiety at being evacuated from London during the Second World War came too late to benefit the Finnish wartime child evacuees. In Scandinavia, the discussion on the separation of children occurred much later, in conjunction with the WHO report *Maternal care and mental health* (1951). Anna Freud’s accounts of how children overcome the grief of being separated from mothers and D.W. Winnicott’s later concepts of *transitional objects and transitional phenomena* have been adapted in countless ways in fictional stories by and about Finnish child evacuees.

The first Finnish fictional account of the evacuation of children was published during the war (Schoultz 1942). Solveig von Schoultz observed her own children and other child evacuees during the train journey through Haparanda to Sweden. Her short notes already focus on the importance of transitional objects. A few biographical and fictional works on the subject were published before Markku Lahtela, himself a wartime child evacuee, in 1976 presented his life trauma in fiction: the separation from his mother, his separation anxiety, the grief of a child after the separation and, finally, a grown-up man’s life-long struggle for a complete identity.

After this, reflections on the separation from the birth parents became a theme filling innumerable pages in the literature on wartime child evacuees (Ortmark-Almgren, Nyström, Sandelin, Helenoro, Seppä, Bolinder, Eklöf, Hietamies, Tyni, Erving-Odelberg, Vesterberg Kahakorpi, Paaso). Apart from grief, the separation could also cause feelings of guilt in the child (Ortmark-Almgren), hatred towards the mother (Wahlberg) or idealisation of the birth parents (Andersson). The parental care of these children had been disrupted; their basic sense of security was fragile before the approaching identity process. Children employ a number of methods, however, in order to overcome grief after separation.

Various psychoanalytical schools emphasise the importance of the mirror stage and the early role of the mother for the development of the “self”. Mirroring one’s identity continues more or less throughout life, but it is most important in the early stages of a child’s life, in order to guarantee a solid and stable foundation for the development of identity. A child who does not receive a positive image will look for one for the rest of its life. Losing an object, the fear of losing the love of the object or disruptions in parental care can lead to anxieties and trauma during childhood. Many of the Finnish child evacuees were separated from their parents in this critical phase of a child’s development of identity. Therefore, the insufficient relation between child and birth mother constitutes a fundamental motive in the fictional works.

Anna Freud noted that the British children who were evacuated developed various methods in order to overcome the grief after leaving their mothers or parents. In the fictional accounts by Finnish children evacuated, there is endless variation in the transitional objects used (doll, scraps, piece of wood, friendship with a squirrel, Finnish magazines, swimming in the Gulf of Bothnia towards home, secret hut as their home in Finland, nature sites like a cave or a brook etc.).

After the period of grief, a child evacuee, whose life was marked by the discontinuity of parental care and possible traumatic memories, gradually began to mirror its identity in the new foster family. Younger children soon forgot their birth parents and began to rely on the foster parents.

The relations within the foster families had not been researched until the past few decades. Research has, however, discovered one distinctly problematic area. The arrival of a foster or adoptive child in a family always affects many parties. It might cause new tensions: rivalry, jealousy, status, lack of affection, mental dominance. The child evacuee, who was often seen as ethnically and culturally “other” in the foster family, had poorer chances for a secure development of identity. The racial-political theories of the time did not make the situation easier.

In the literature on wartime child evacuees, the problematic relationships are most commonly depicted between foster daughter and foster mother. Most of the material consists of texts written by women. Women’s literary texts traditionally deal with relationship problems. Within psychoanalysis, the object relations school in particular has noted the conflict-ridden relations between women.

Problems in family relations are a recurring theme in the literature on wartime child evacuees. With the arrival of an evacuee, the family pattern was altered. New tensions emerged within the family. The literature focuses mainly on the conflicts between foster daughter and foster mother. The child spent the days with the foster mother and was therefore involved in everyday situations where irritation could arise. The child soon learnt that there was a ranking order within the family, and that the evacuee came last.

Many describe how they got a positive image of their identity through the recognition of the foster father. The idealised foster father is in many accounts by child evacuees depicted as a link to the Swedish culture who supported the child’s identity. This is warmly acclaimed in the literature (Erving-Odelberg).

Creating an identity as an evacuee in a foreign country is a salient theme especially among the children who stayed in Sweden. Typically, an evacuee does everything in order to repress and forget his or her background as a Finnish child evacuee in order to become accepted in the Swedish community. The foster parents often encouraged this repression or, in some cases, concealed the child’s background during his or her young years and only disclosed it later. The absence of many other expressions of culture, such as having no civil rights or name day, emphasised the child’s feeling of otherness. The tendencies towards a more complete identity came through reviving memories, historical documents, reunion with relatives and meeting others with the same fate.

Writing an autobiography is an effective way for a person to reflect on one’s life and, through the writing process, to find a life pattern that tends to repeat itself. Autobiography in all its forms is intimately related to memory. The functions of memory play a key role in the narration.

War was an abnormal stage of life, characterised by constant fear and anxiety. One had to be so completely present in life that even detailed events became imprinted in the children’s minds and are there for the taking.

When the memories are traumatic, however, subconscious repression takes over. It grips the individual and in one way or another manipulates his or her choices and actions. Symptoms and signals from the dormant memories may become a lifelong motive that needs to be interpreted or overcome, but it may also constitute a lifelong source of inspiration.

Writing an autobiography has also been compared to a transitional object. The teddy bear, comfort rag or blanket has just been replaced by a more abstract object, but still it is a question of defining oneself in relation to the world, to proceed with the help of an external object.

Some Finnish child evacuees have fortunately been able to reconcile themselves with their life trauma by writing an autobiography, which seems to have been important for them. Their fate has not been documented in works of history. Today, they are old-age pensioners and urgently want to transmit their unique experiences. The autobiographies have an obvious therapeutic function. How they are received by other child evacuees also plays a major role.

The Finnish wartime child evacuees make a fruitful literary theme for analysis because of the theme of empathy. They have been able to transfer their hardships during war into literary art where the humane values are appreciated.

Finally, it can be noted that their experiences in their fictional representation give proof of a refined analytic ability. What they have been through has taught them valuable lessons: they see the importance of relationships; they reflect on their lives; and have even given some of their spare empathy to today's refugee children by organising concrete aid.

Referenser

- Aaltonen, Ulla-Maija (toim): Kiitos Suomen hevoselle – siitä, että se oli mukana sotatiellä ja kärsi ja kesti Suomen ankarina vuosina, Art House OY, Helsinki 1991.
- Aaltonen, Ulla-Maija: Suomen koirat sodassa ja rauhassa/koonneet Uma Aaltonen, Kaija Unhola, Art House, Helsinki 1999.
- Ahlin, Pirkko: ”Riksförbundet Finska Krigsbarn – RFK” ingår i Krigsbarns erinran. Snäll, lydig, tacksam, red av Sinikka Ortmark Almgren 2003:9-12.
- Aikio, Olavi (toim): Syväjärven vuosisadat 1600-1900. Pohjolan painotuote, Rovaniemi 2000.
- Andersson, Arja: Vika. Pienoisromaani. WSOY, Helsinki 2003.
- Andersson, Iris/Jacobsen, Marianne: Med dubbel identitet. Ett krigsbarnsöde, Sahlgrens Förlag AB, Estland 2001.
- Antikainen, Kirsti: Suomalaiset sotalapset Ruotsissa talvisodan aikana, Historian progradutyö, Joensuun yliopisto 1989.
- Backman, Gaston: Människoraserna och moderna rasproblem, Albert Bonnier, Stockholm 1935.
- Balint, Alice: The Early Years of Life. A Psychoanalytic Study, Basic Books, New York 1954.
- Bassoff, Evelyn: Mödrar och döttrar. Om att kärleksfullt släppa taget, Bonnier, Stockholm 1989.
- Beckman, Lars: Ras och rasfördomar, Bokförlaget Prisma, Studentföreningen Verdandi, Gummessons Boktryckeri Ab, Falköping 1966.
- Bjurman, Eva Lis (red): Barnhistoria. Om barns villkor förr, Solna Esselte studium, 1981.
- Björkstén, Ingmar: Krigsbarnet. En Helsingforsroman, Bonniers, Kristianstad 1991.
- Blau DuPlessis, Rachel: Writing beyond the Ending Narrative Strategies of Twentieth Century Women Writers, Indiana University Press, Bloomington 1985.
- Bolinder, Jean: Bärnstensmannen, Bokförlaget Plus, Stockholm 1980.
- Bowlby, John: Attachment and loss, Hogarth, London 1969-1980.
- Bowlby, John: Modern och barnets själsliga hälsa, Natur och Kultur, Stockholm 1954.
- Braidotti, Rosi: ”Radikaali sukupuolieron filosofia. Ajattelen, siis nainen on”, Riitasointuja, övers. av Päivi Kosonen, Vastapaino, Tampere 1993:159-228.
- Brown, Mike: A child's war. Growing up on the home front 1939-45, Sutton publishing 2002.
- Bruun, Elsa/Mäkinen, Eino/Vilkuna, Kustaa/Virtamo, Sirkka-Liisa: Suomen lasten kiitos Ruotsille, Helsinki 1943.
- Bräck Aldrin, Randi: Adoptivbarn – separationsbarn? Vad har hänt innan adoptionen? Göteborgs universitet, psykologexamensuppsats, Göteborg 1991.
- Båsk, Katia: Finländska krigsbarn i Sverige 1944-1945, Forskningsprojektet Migrationen Finland-Sverige, Åbo 7/1976.
- Bönner, Gunilla: Impi från Suomussalmi. Finlandsbarn i Sverige 1944-1945, Berättare: Impi Kupari, Blå Fjärlil, Rimforsa 1999.
- Calmeyer, Bengt: Svensk-ongan. I samarbete med Svea Andersen, Falken, Oslo 1999.
- Cederström, Anita: Yt- och djupanpassning hos fosterbarn. En teoretisk förstudie, psykologexamensarbete, Stockholm 1980.
- Cederström, Anita: Fosterbarns anpassning – en relationsproblematik. Om 25 barn i åldrarna 4-12 år som har placerats i fosterhem. En delstudie i Barn i kris- projektet, Stockholms universitet, Stockholm 1990.

- Chodorow, Nancy: *Femininum Maskulinum. Modersfunktion och könssociologi*, Natur och kultur, Borås 1988.
- Dahl, Sonja Maria: *Too many tears, Spellbound*, Colorado 2001.
- Dahlgren, Eva F: *Farfar var rasbiolog. En berättelse om människovärde igår och idag*, Bokförlaget, Falun 2002.
- Danielsen, Ann-Maj: *Att inte höra till. Ett finskt krigsbarn berättar*, B. Wahlströms, Falun 2000.
- Eklöf, Mats: *Sländans dag*, LT, Stockholm 1986.
- Eklöf, Mats: *Triangelns tredje sida*, LT, Borås 1987.
- Emtö, Solveig: *Krigsbarn 13408*, Söderström & C:o Förlag AB, Lovisa 1981.
- Emtö, Solveig: *Eldvagnarna*, Söderström, Lovisa 1988.
- Epäilys, Paul: *Fosterföräldrar. En studie av de finska krigsbarnens svenska fosterföräldrar 1939-1947*, Historiska institutionen, Göteborgs Universitet, D- uppsats VT 2001.
- Eriksson, Sirkka: *Rötter i vackra Tavastland*, Valbo, S. Eriksson, www.books-on-demand.com 2002.
- Eronen, Jussi: *Lastensirrot poliittisena kysymyksenä jatkosodan alun Suomessa*, Helsingin yliopisto, Helsinki 1996.
- Erving-Odelberg, Helmi: *Hälytys. Glimtar ur ett krigsbarns liv*, Ord & visor, Skellefteå 1998.
- Eskola, Katarina (toim.): *Elämysten jäljillä. Taide ja kirjallisuus suomalaisten omaelämäkerroissa*, Tietolipas 152, SKS, Helsinki 1998.
- Evans, Alvin,: *Ero ja lapset*, Mannerheimin Lastensuojeluliiton lapsiraportti A 44, Helsinki 1984.
- Fahlander, Erik: *Det brinner hos grannen. Minnen och glimtar från Vinterkriget 1939- 40 och beredskapsåren 1939-45*, Föreningen Haparandapojkarna, serie Haparandapojkarnas publikationer, Järfälla 1982.
- Fahlgren, Margareta: "Livet som historia. Självbiografi och psykoanalys" i *Självbiografi, Kultur, Liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*, red av Christoffer Tigerstedt, J. P. Roos och Anni Vilkkö, Symposium, Stockholm/Skåne 1992.
- Felman, Shoshana: *Jaques Lacan and the Adventure of Insight. Psychoanalysis in contemporary Culture*, Harvard University Press, Westport, Connecticut 1973 (1943).
- Fletcher, John/Benjamin, Andrew (ed): *Abjection, Melancholia and Love. The work of Julia Kristeva*, Warwick studies in Philosophy and Literature, Routledge, London and New York 1990.
- Fogelström, Per Anders: *Krigens barn*, Bonnier, Stockholm 1985.
- Freud, Anna: *War and children*, Greenwood press, Westport, Connecticut 1973 (1943)
- Geer, de, Eric: *De finländska krigsbarnen i Sverige 1941-1948*, Serie Finska språket i Sverige 39, Fören. Norden, Stockholm 1986.
- Geijer, Margit: *Marja. Berättelsen om ett fosterbarn*, Forum, Stockholm 1977.
- Grundin, Inger: *Att vara både flyktingbarn och fosterbarn. Undersökning om flyktingbarn, deras familjehem och handläggare på familjevården*, Rinkeby stadsförvaltning 1994.
- Gröndahl, Satu (red.): *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*, Centrum för multi-etnisk forskning, Uppsala universitet, Uppsala Multiethnic Papers 45, Uppsala 2002.
- Gröndahl, Satu: "Språkets makt över identiteten", *Invandrare & Minoriteter*, nr 2/1997:35-37.
- Haakana, Anna-Liisa: *Kotiinpaluun yö*, Gummerus, Jyväskylä- Helsinki 1995.
- Hall, Stuart: *Identiteetti, Vastapaino*, Tampere 1999.
- Haparandabladet 28.11.1941

- Helén, Ilpo: Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle, Gaudeamus, Tampere 1997.
- Helenoro, Pirkko: Tuntemattoman sotilaan tytär, Kirjayhtymä, Helsinki 1990.
- Hertzberg Johnsen, Birgit: Myten om den onde stemor, Fra folketradisjon til masselitteratur, Universitetsforlaget, Oslo- Bergen- Tromsø 1982.
- Hietamies, Heikki: Äideistä parhain, Otava, Helsinki 1992.
- Hietamies, Laila: Koivu ja tähti, Otava, Helsinki 2002.
- Hietanen, Silvo (päätoim.): Kansakunta sodassa 3. Kuilun yli, Valtion painatuskeskus, Opetusministeriö, Helsinki 1992.
- Hirsch, Marianne: The Mother/Daughter Plot. Narrative, Psychoanalysis, Feminism, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, United States of America 1989.
- Höjer, Ingrid: Fosterfamiljens inre liv, Göteborgs universitet 2001.
- Irigaray, Luce: Könsskillnadens etik och andra texter, Moderna franska tänkare 17, Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 1994.
- Irhammar, Malin: Att utforska sitt ursprung. Identitetsformande under adolescensen hos utlandsfödda adopterade. Betydelsen av biologiskt och etniskt ursprung, Lunds universitet 1997.
- Istanmäki, Sisko: Niin paljon parempi mies. Romaani, Tammi, Helsinki, 2000.
- Jackson, Carlton: Who will take our children? The story of the evacuation in Britain 1939-1945, 1985.
- Jackson, John E.: ”Mythes du sujet. A propos de l’Autobiographie et de la cure analytique” in L’Autobiographie, Vies Rencontres Psychoanalytiques d’Aix-en-Provence 1987, Collection: Confluents psychoanalytiques, Paris: Les Belles Lettres, 1988.
- Jalo, Margit: ”Tilastoa lastensiiroista Ruotsiin vuosina 1941-1946”, Sosiaalinen Aikakauskirja 1950:44.
- Janfelt, Monica: Barn av ett krig. Krigsbarnsverksamhet som humanitär insats i Sverige och Danmark efter första världskriget, Åbo 1994.
- Jarrat Jewett, Claudia: Barn som sörjer. Att hjälpa barn att klara av separationer och förluster (skilsmässa, dödsfall, frånvaro, adoption, fostervård, förlust av syskon), Slussen, Göteborg 1996.
- Jelinek, Estelle C.: Introduction. Women’s Autobiography and the Male Tradition, Women’s Autobiography, ed. Estelle C. Jalinec, Bloomington, Indiana University Press 1980.
- Jonsson, Paula: Att vara barn till ett finskt krigsbarn. En andragenerationsstudie, psykologexamensuppsats, Lund 1996.
- Joulukannel 2002, Karjalan liitto ry:n joulujulkaisu, Karjalan Liitto, Helsinki 2002.
- Kauppi, Matti: Oikeus hyvään kotiin. Pelastakaa lapset ry ja suomalainen lastensuojelutyö 1922-1997, Pelastakaa lapset, Otava, Keuruu 1997.
- Kahakorpi, Hannu (toim.): Kotikatu. Uusi kevät, 2 osa, Gummerus, Jyväskylä, Helsinki 1999.
- Kahakorpi, Hannu (toim.): Kotikatu. Kuuma kesä, 3 osa, Gummerus, Jyväskylä, Helsinki 2000.
- Kallioniemi, Jouni: Kotirintama – sotavuosien Suomi naisten ja lasten silmin, Gummerus (kap ”Laps Suomen”), Jyväskylä 2003:176-179.
- Kavén, Pertti: 70.000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset, Sahlgrenin kustannusliike Oy, painettu Virossa 2004.
- Kavén, Pertti: 70.000 små öden. Finlands krigsbarn, Sahlgrens förlag, Otalampi 1994.
- Kavén, Pertti: ”Sotalasten jälkihuolto ei ole ollut ongelmatonta”, Sotalapsi 2/2002:12.
- Kehusmaa, Pentti: Kivionkalo, Offset, Turku 1996.
- Kehusmaa, Pentti: Korpjärvi, Avoin kirja, Halikko 1997.

- Kilpi, Eeva: Evakuerade för livet. Roman, översättning från finska av Ulla Hornborg, Bromma Fripress, Bromma 1985.
- Kilpi, Eeva: Vinterkriget. Barndomsminnen, översättning från finska av Ulla Hornborg, Natur och Kultur, Stockholm 1993 (1990).
- Kivilaakso, Sirpa: ”Satukirjallisuuden perhemallit. Väkivalta kuohuttaa Grimmin saduissa”, Otryckt material 2001, Artikeln på tyska ”Familienmuster der Märchenliteratur Gewalt in Grimms Märchen” i Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen, Mitteilungen aus der Deutschen Bibliothek nr 33/2001.
- Kivitie, Valma/Heino, Toivo/Marttinen, Lasse (red.): Suomen lapset kiittävät=Finlands barn tacka=De finske børn takker. Mantere, Helsinki 1949.
- Koivisto, Sanna: ”Sotalapsi-patsaan tekemisen taustalta”, Sotalapsi /Krigsbarn 7/1996:14.
- Korhonen, Mikael (red.): Vallonsmeder och krigsbarn. Historier om pojabor under tre sekel. Pojo lokalhistoriska arkiv, Pojo 1995.
- Kostamo, Eila: Lapsinainen, WSOY, Porvoo, Helsinki Juva 1978.
- Korkiasaari, Jouni/Tarkiainen, Kari: Suomalaiset Ruotsissa. Siirtolaisuuden historia nr 3, Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2000.
- Korppi-Tommola, Aura (toim.): Sotalapset. Tutkimusraportti, Helsinki 1996.
- Konttinen, Aili: När Inkeri kom hem, Liber förlag, Stockholm 1984.
- Kristeva, Julia: Fasans makt. En essä om abjektionen, Daidalos, Uddevalla 1992.
- Kristeva, Julia: Främlingar för oss själva, Natur och Kultur, Lund 1991.
- Kristeva, Julia: Stabat Mater. Julia Kristeva i urval av Ebba Witt-Brattström, Natur och Kultur, Falköping 1990.
- Krohn, Aarni: Kun viisitoista vuotta vaan. Romaani sotavuosilta, Kustannus Oy Littera, Arvi Karisto Oy, Hämeenlinna 1983.
- Kujala, Erkki: Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta, Jyväskylä Studies in education, psychology and social research, Jyväskylä 2003.
- Käppi, Pentti: ”Andra världskriget – Finska krigsbarn I Sverige”, Krigsbarns erinran. Snäll, lydig, tacksam, red av Sinikka Ortmark Almgren 2003:13-48.
- Landström, Catharina (red.): Postkoloniala texter, Federativs förlag, Stockholm 2001.
- Lagerberg, Dagmar: Fosterbarn: forskning, teori och debatt, Älvsjö: Skeab förlag, Stockholm 1984.
- Lagnebro, Lillemor: Finska krigsbarn. Studier i socialt arbete vid Umeå universitet, Inst. För socialt arbete, Umeå universitet, nr 19, 1994.
- Lahtela, Markku: Yksinäinen mies, Gummerus, Jyväskylä 1976.
- Lampinen, Pauli: Pitäkää mukuloista huoli. Keski-suomalaisen sotalapsen historiikirja, Keski-Suomen sotalapset ry, Jyväskylä 2000.
- Lander, Leena: Den glada hemkomstens boplatser, övers. av Camilla Frostell, Albert Bonniers förlag 1999.
- Lange & Westin: Etnisk diskriminering och social identitet, Liber förlag, Stockholm 1981.
- Laulajainen, Leena: Olipa kerran maan kukat eli Liisa särkyneen peilin maassa, Weilin & Göös, Espoo 1982.
- Lehtinen-Palme, Toini: Riitta ja Asko Ruotsissa, Valistus, Helsinki 1948.
- Lehtiö, Kalevi: Sotalapsi muistelee (äänite), Kalevi Lehtiö (laulu) Multian Pelimannit, Murrelit lauluyhtye sis.: Pelle-Petteri, Laiva vei minut pois, Sotalapsen laulu, Sotalapsen onnenpuu, Sotalapsen päiväkirjasta, Mors lille Olle, Enkelitaulu, Sotalapsi muistelee, Sotalapsen laulu, Elegia, Kaukokaipuu, Lapsen silmin, MUPE 1994.
- Lejeune, Philippe: On Autobiography, ed. and with foreword Paul John Eakin, Minneapolis, University of Minnesota Press 1989.

- Lensu, Terttu: ”Radio-ohjelma aloitti sotalapsikeskustelun”, *Sotalapsi/Krigsbarn* 7/1996:12.
- Leo, Veronica: *Ekorrögon*, Fripress, Natur och Kultur, Stockholm 1990.
- Lindblom, Tor: *Om den ljusnande framtid är vår*, Skrifter utgivna av svenska folkskolans vänner, Ekenäs tryckeri, Ekenäs 1999.
- Linné, Carl von: *Amman som styvmoder*. Nutrix noverca. Akademisk avhandling under Linnés praesidium Upsala, översatt från latinet av Sven-Olof Thulin, efeterskrift och noter av Telemark Fredbärj, valda avhandlingar, Uppsala 1947.
- Ljungström, Barbro: *Ta mig härifrån, mor*, videoupptagning, Utbildningsradion, Stockholm 1997.
- Lomfors, Ingrid: *Förlorad barndom – återvunnet liv*. Judiska flyktingbarnen från Nazityskland, Göteborg 1996.
- Lomu, Juhani: *Lastensiirtokomitea ja sen arkisto 1941-1949*, Kansallisarkisto, Helsinki 1974.
- Lundgren, Åke: *Urhos flykt*. Roman, Trevi, Stockholm 1994.
- Luther, Karin: *Adopterades sorg*. Reaktionen på förlusten av biologiska föräldrar, Adoptionscentrum, Sundbyberg, Grafiska punkten, Växjö 2001.
- Luttinen, Kaija (toim.): *Kaksi maata – monta kotia*, Länsi-Suomen sotalapset ry. Vammala 2003.
- Lähtenmäki, Maria/Troberg, Martti: *Kronikka 8*, Edita, Helsinki 2001.
- Löfberg, Aimo: *JR 12. Kirjeitä rintamalta 1939-1940*, Riihimäen kirjapaino OY 1998.
- Malmi, Timo (toim.): *Isän ikävä*. Sotaorvot kertovat, Atena, Jyväskylä 2001.
- Matero, S. & Mattila, A: *Pienten pitkä matka*. Tutkimus sotalapsuudesta ja siihen liittyvistä separaatiokokemuksista, Jyväskylän yliopiston varhaiskasvatuksen laitos, Kasvatustieteen kandidaatintyö, Jyväskylä 1999.
- Matvejevna, Siiri: *Välkommen till Sverige*. Boken om de finska krigsbarnen, Akaki Books, Köpenhamn 1996.
- Meinender, Henrik/Norrback, Märtha: *Finlands historia, del 4*, Schildt, Esbo 1999.
- Melander, Anna: *Finska krigsbarn*. Separation från biologiska familjen och fosterfamiljen, Lunds universitet, Socialhögskolan, vt 1996.
- Miller, Alice: *Det självutplånade barnet och sökandet efter en äkta identitet*, Stockholm 1983 (1979).
- Montrelay, Michèle: ”I förnuftets utkanter”, *Psykoanalysens hemlighet*. Samtal med åtta franska psykoanalytiker, ed av Torberg Foss, Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 1995:143-175.
- Niittuinperä, Anneli: *Muutto ja muutos sotalasten kertomuksissa*, Helsingin yliopisto, Helsinki 2002.
- Niittuinperä, Anneli: *Sotalapsesta yhdistyksen jäseneksi*. Tutkimus sotalasten tarinoista, Internet 2001.
- Nikolajeva, Maria: *Bilderbokens pusselbitar*, Studentlitteratur, Lund 2000.
- Norrlands-Posten* 10.8.1944.
- Nyström, Carita: *Den förvandlade gatan*, Arkmedia, Vasa 1991.
- Ohlsson, Irene: *Från Karelen till Afrika*, Knislinge, I. Ohlsson. 1999.
- Ojala, Ilmari (toim.): *Suomenhevonen Suomen puolesta 1939-1945*, Karisto, Hämeenlinna 1997.
- Ortmark-Almgren, Sinikka: *Du som haver barnen kär*, LTs förlag, Stockholm 1989.
- Ortmark Almgren, Sinikka: *Var blir maskrosor gulast?* SinOA information, Stockholm 2003.
- Ortmark Almgren, Sinikka (red): *Krigsbarns erinran*. Snäll, lydig och tacksam, Riksförbundet Finska Krigsbarn, SinOA, Tryck Preses Nams, Lettland 2003.

- Ouvinen-Birgerstam, Pirjo: Utländska adoptivbarn i Sverige, Delegationen för invandrarforskning, Rapport från Deifo, Stockholm 1987.
- Paloheimo, Martti: ”Jälkisanat”, *Tuntemattoman sotilaan tyttär*, Helenoro, Pirkko 1990:323-327.
- Parsons, Martin/Stars Penny: *The evacuation – the true story*, BBC Radio 1999.
- Parsons, Martin: *Waiting to go home. Letters and reminiscences from the Evacuation 1939-45*, DSM The Studio 1999.
- Persson, Birgit: ”Den svenska staten och fosterbarnen”, *Ur barndomens historia*, Centrum för barnkulturforskning 25, Primo, Oskarshamn 1995.
- Phillips, Shelley: *Beyond the Myths. Mother-Daughter Relationships in Psychology, History, Literature and Everyday Life*, Penguin Books, London 1991.
- Piela, Ulla (toim.): *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista*, Tietolipas 127, SKS, Helsinki 1993.
- Proust, Marcel: *À la recherche du temps perdu. I Du côté de chez Swann*, Paris, Gallimard, 2000.
- Pokka, Hannele: ”Maaherran tervehdys. Lapset ovat Elämän kaipuun tyttäriä ja poikia”, *Sotalapsi/Krigsbarn* 7/1996:4.
- Pykäläinen, Päivi: *Sotalapset, tutkimus sotalasten kokemuksista ja elämänvaiheista*, Turun terveydenhuolto-oppilaitos 1996.
- Pynnönen, Marja-Liisa: *Siirtolaisuuden vanavedessä. Tutkimus ruotsinsuomalaisen kirjallisuuden kentästä vuosina 1956-1988*, SKS 542, Helsinki 1991.
- Rehn, Elisabeth: ”YK:n ihmisoikeusraportoija Elisabeth Rehn”, *Sotalapsi/Krigsbarn* 7/1996:8.
- Riksarkivets material: *Sosiaaliministeriön Lastensiirtokomitean arkisto 1941-1949, Ja 1-3*, Helsingfors.
- Rimmon-Kenan, S (ed.): *Discourse in Psychoanalysis and Literature*, London/New York 1987.
- Roos, J.P.: *Elämäntavasta elämäkertaan – Elämäntapaa etsimässä 2*, Tutkijaliitto, Gummerus, Jyväskylä 1988.
- Rustin, Margaret and Michael: *Narratives of love and loss. Studies on modern children’s fiction*, Verso, London 1987.
- Räsänen, Eila: *Finska krigsbarn. Separationsupplevelser i barndomen och konsekvenser i vuxenålder*, DEIFO, Regeringskansliets offsetcentral, Stockholm 1990.
- Sabelström Levander, Cornelia: *Styvmoder... en inte självklar relation. En kvalitativ analys utifrån moderna styvmödrars berättelser*, Psykologexamensarbete, Stockholms universitet, Stockholm 1998.
- Salin, Virpi: *Tyhjä syli. Äidin kirjeet Ruotsiin 1942-1946*, WSOY, Juva 2002.
- Salminen, Heikki: ”Suomalaisten sotalasten historiasta tutkimus”, *Siirtolaisuus/Migration* 4/1998:18-23.
- Salminen, Heikki: *Suomalaiset sotalapset ja Ruotsi. Lastensiirto-organisaatiot, kuljetukset Ruotsiin ja paluu Suomeen vuosina 1939-1957*, Turun yliop. 2001.
- Sandelin, Singa: *Gäst i eget hem*, Schildts, Helsingfors 1982.
- Sarjala, Jukka: *Sosiaalihuollon, kansanterveyden ja kriisien torjunnan puoli vuosisataa, Suomen punaisen Ristin Varsinais-Suomen piirin toiminta 1935-1985*, Turku 1985.
- Sayers, Janet: *Psykoanalysens mödrar. Anna Freud, Melanie Klein, Karen Horney, Helen Deutsch*, Alfabet, Falun 1992.
- Schildt, Mila/Runeberg, Arne (toim): *Lapsemme Tanskassa*, Helsinki 1961.
- Schmidbauer, Wolfgang: *Ensam och fri? Terapisamtal med kvinnor, översättning av Lillemor Jonsson i samarbete med Elenor Engbrant-Heider*, Alfabet, Stockholm 1994.
- Schoultz von, Solveig: *De sju dagarna*, Alba, Ekenäs 1987.

- Schoultz von, Solveig: Nalleresan, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1944.
- Sebald, W.G.: Austerlitz, Tammi, Helsinki 2002.
- Selkinen, Laila: Olin sotalapsi. Aikuisen sotalapsuudelleen antama merkitys, Kasvatustieteen laitos, pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto, Helsinki 1998.
- Seppä, Soile: Ikävä kotiin, Kirjaseppä, Oulu 1994.
- Seppä, Soile: Sanna Koiviston sotalapsiveistos on tekijänsä syvien tuntojen tulkki, Sotalapsi/Krigsbarn 7/1996:15.
- Silius, Harriet/Wrede, Sirpa (red.): Moderskap och reproduktion. Möjligheter och marginaler, Åbo Akademi, Åbo 1996.
- Similä, Niina: Elina, El-Liina. ”Kulttuurinen ja sukupuolinen toiseus Aila Meriluodon romaanissa Kotimaa kuin mies”, Sanelma, Kotimaisen kirjallisuuden vuosikirja 1999, toim. Markku Soikkeli, Turun yliopisto, Turku 1999.
- Smeds, Astrid Marie-Louise: Finska krigsbarns minnesbilder av språkväxlingar i olika kontext, Åbo Akademi, Åbo 2000.
- Smith, Sidonie: A Poetics of Women’s Autobiography. Marginality and the Fictions of self-Representations, Indiana university press, bloomington and Indianapolis 1987.
- Smith, Sidonie: Subjectivity, Identity, and the Body. Women’s Autobiographical Practices in the Twentieth Century, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press 1993.
- Soc.Dem. 10.1.1942, 17.12.1942.
- Sosiaaliministeriön Lastensiirtokomitean arkisto 1941-1949, kansiot Ja 1-3, Valtion Arkisto, Helsinki.
- Sosin, Deborah Anne: The Diary as a Transitional Object in Female Adolescent Development, Adolescent Psychiatry, Vol XI, The University of Chicago 1983.
- Stockholms-tidningen 10.1.1942.
- Strömberg, Sonia: Sinikka. En roman i svensk och finsk miljö, Författarens bokmaskin, Stockholm 1988.
- Svenska Dagbladet 28.11.1941, 30.12.1942, 2.4.1943.
- Såltin, Gunnar: Internationalisering av finländska krigsbarn, otryckt material.
- Sylvander, Inga: Barn och separationer, Socialstyrelsen, SOA – projektet, Utbildningsproduktionen, Malmö 1981.
- Syrjä, Matti J.: Pommia ja puutetta pakoon, Halikko, Avoin kirja 1999.
- Taussi Sjöberg, Marja: Martta ja Eero. En finsk familj under kriget 1939-1944, Atlantis, Stockholm 1999.
- Terr, Lenore: Suden lapset – lukitut muistot, suom. K. Rikman, WSOY, Porvoo 1997.
- Terve! Finska krigsbarn i Skåne berättar, 10-års jubileum av Skåneföreningen Finska Krigsbarn 2003.
- Thulstrup, Åke: Ras, språk, nation, Stockholm, Albert Bonniers förlag 1940.
- Tigerstedt, Christoffer/Roos, J.P./Vilkko, Anni (red): Självbiografi, Kultur, Liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap, Symposion, Stockholm/Skåne 1992.
- Tikkanen-Rózsa, Anneli: Ruotsinsuomalaisten kirjoittama omaelämäkerrallinen kirjallisuus, <http://www.immi.se> Copyright 2000.
- Topeliutz, Z.: ”Koivu ja tähti” i Lukemisia lapsille, I nide, kahdestoista, täydellinen painos, suom. V. Tarkiainen, Valter Juva, Elmeri Jäämaa, kuvat Rudolf Koivu, WSOY, 1993.
- Tuunainen, Vuokko: Sotien aikana Ruotsiin lähetettyjen suomalaislasten mielenterveydestä, pro gradu, Helsingin yliopisto 1982.
- Tyni, Anja E: Finnungen, Årlans förlag, Luleå 1998.
- Töjjer-nilsson, Ying: Minnet av det förflutna.. Motiv i den moderna historiska ungdomsromanen, Rabén & Sjögren, Stockholm 1987.

- Wahlberg, Lauri: *Ett krigets barn*, Eget Förlag, Bosättervägen 12, 63347 Eskilstuna, 2003.
- Valkonen, Kaija (red.): *Me kestimme. Naisten ja lasten talvisota*, Otava, Helsinki 2000.
- Vallenius, Erkki: *Kansankodin kuokkavieraat. II maailmansodan jälkeen Ruotsiin muuttaneet suomalaiset kaunokirjallisuuden kuvaamina*, Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 692, Helsinki 1998.
- Weir, Allison: *Sacrificial logics. Feminist theory and the critique of identity*, Routledge, New York, London 1996.
- Vesterberg, Sinikka: *En gång krigsbarn*, Seaview Press, South Australia 1998.
- Vesterberg, Sinikka: *Skymt av livet*, seaview Press, South Australia 1999.
- Westin, Munhi: *Adoption och identitet. Adolescensutveckling hos utlandsfödda adoptivbarn*, Göteborgs universitet, psykologexamensuppsats, Göteborg 1994.
- Westö, Kjell. *Drakarna över Helsingfors*, Rabén Prisma/Arleskär, Stockholm (1969, 1997).
- Wikstad, Kristoffer. *Trauma, förluster och ensamhet*, psykologexamensarbete, Stockholms universitet, Stockholm 1999.
- Vilkuna, Kustaa: *Suomen lasten kiitos Ruotsille*, Finlandia uutistoimisto, Helsinki 1943.
- Winqvist, Charles E: *Desiring Theology*, University of Chicago Press, Chicago & London 1995.
- Vinnerljung, Bo: *Fosterbarn som vuxna*, Lunds studies in social welfare, Arkiv förlag, Ystad 1996.
- Winnicott, Donald Woods: *Lek och verklighet. Med förord av Johan Gullberg, översättning av Ingeborg Löfgren*, Natur och kultur, Stockholm 1983.
- Vinterhed, Kerstin: *De andra föräldrarna*, Skeab, Stockholm 1985.
- Viio, Matti: *Följden av att bli förbannad. Den mustiga berättelsen om entreprenören Matti Viio/ berättad för Pelle Jansson*, Industrilitteratur, Stockholm 1996.
- Virtala, Anna-Maija och Anna-Karoliina: *Räsyn tarina (Snuttefiltens saga)*, manuskript till barnbok, Helsingfors 2004.
- Virtala, Irene: *Narkissos i inre exil. En studie av begärets paradoxer i L. Onervas Mirdja*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Fennica Stockholmiensia nr 4, Stockholm 1994.
- Virtala, Irene: "Identity processes in autobiographies by Finnish war children". *Entering multiculturalism. Finnish experience abroad*, Papers from FinnForum VI, ed by Olavi Koivukangas, Migration Studies C15 2002:240-247.
- Virtala, Irene: "Kolmen sotalapsen tarinat", *Siirtolaisuus/Migration* 2/1999:34-36.
- Virtala, Irene: "Sotalapsien kertomaa", *Siirtolaisuus/Migration* 1/2001:29-30.
- Virtala, Irene: "Sotalasten tarinaa sanoin ja kuvin", *Siirtolaisuus/Migration* 2/2001:37-39.
- Virtala, Irene: Recension av Sinikka Ortmark Almgren redigerade antologin "Krigsbarns erinran", *Siirtolaisuus/Migration* 2/2004:46-47.
- Witt-Brattström, Ebba: "Förord" i *Stabat Mater*. Julia Kristeva i urval av Ebba Witt-Brattström, Natur och kultur, Falköping 1990.
- Wunsch, Sinikka: *Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdistössä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940*, Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi/Jyväskylä 2004.
- Östgöten 30.10.1942.

Krigsbarnslitteratur

- Dora Ahlqvist/Elsa Björkman 1940: Vi var också med. Barnen i finska kriget, Natur och Kultur, Stockholm.
- Solveig von Schoultz (1942) 1987: De sju dagarna (kapitlet ”Barn i krig”), Alba, Stockholm, ISBN 91-7458-916-4.
- Solveig von Schoultz 1948: Seitsemän päivää, Schildt, Helsingfors.
- Solveig von Schoultz (1944), 1983: Nalleresan, reviderad, illustrerad av Tove Jansson, Raben & Sjögren, Stockholm, ISBN 91-29-56019-5.
- Solveig von Schoultz 1945: Kahden nallen Ruotsin-matka, Helsinki.
- Ruben Nyström 1945: Pirkko från Palosaari, Lindblad, Uppsala.
- Ruben Nyström 1946: Palosaaren Pirkko, suomentanut Olavi Laukka, Helsinki, Mikkeli, Joutsu.
- Ruben Nyström 1946: Pirkko fra Palosaari, overs. av Martha Borge, Oslo.
- Einar Rimmerfors 1945: Det gällde livet. Flyktingöden och glimtar ur svensk hjälpverksamhet, Sv. Missionsförb., Stockholm.
- Einar Rimmerfors 1947: Taistelua elämästä (s. 61-128), ruotsinkielisestä alkuteoksesta suomentanut Helga Nuorpuu, Kirjokansi, Turku.
- Aili Konttinen (1947), 1953 2.p, 1964 3.p.: Inkeri palasi Ruotsista, WSOY, Porvoo.
- Aili Konttinen 1949: När Inkeri kom hem från Sverige, svensk övers. Kajsa Krook, Helsingfors.
- Aili Konttinen (1957), 1972: Geh nicht fort, Inkeri, aus dem Finnischen von Rita Öhquist, Boje-Verlag, Stuttgart, ISBN 3-423-07037-4.
- Aili Konttinen 1961: När Inkeri kom hem, översättning av Kajsa Krook, Gleerups, Lund.
- Aili Konttinen 1984: När Inkeri kom hem, översättning av Kajsa Krook, Liber förlag, Stockholm, ISBN 91-38-90502-7.
- Toini Lehtinen-Palme 1948: Riitta ja Asko Ruotsissa, Valistus, Helsinki.
- Siiri Åkerberg 1966: Päivien paljous, (Jatkoa Huutolaistyttöön) (s. 60-84), Keski-Pohjanmaan Kirjapaino Oy, Ylivieska.
- Thure Malmberg/Arnold Neumann 1967: The white ships, Suomen höyrylaiva osakeyhtiö – Finska ångfartygs aktiebolag – The Finnish steamship company, Helsinki.
- Thure Malmberg/Arnold Neumann 1970: De vita båtarna, Finska ångfartygs aktiebolag, Helsingfors.
- Thure Malmberg/Arnold Neumann 1970: Valkeat laivat, suom. Riitta Valajärvi, Suomen höyrylaiva osakeyhtiö, Helsinki.
- Eila Raatikainen 1974: Evakkotaival, (Evakuering från Lappland till Sverige), Pohjoiset kirjailijat, Rovaniemi.
- Markku Lahtela 1976: Yksinäinen mies (kap. ”Äkillisiä muistoja 1970” s. 203-233), Gummerus, Jyväskylä, ISBN 951-20-1281-2.
- Annu Ervardsen 1977: Det får inte hända igen. Finska krigsbarn 1939-45, Askild & Kärnekull, Stockholm, ISBN 91-7008-693-1.
- Margit Geijer 1977: Marja. Berättelsen om ett fosterbarn, Forum, Stockholm, ISBN 91-37-06462-2.
- Aila Meriluoto 1977: Kotimaa kuin mies, WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva, ISBN 951-0-08373-9.
- Eila Kostamo, (1978) 2002: Lapsinainen. Romaani, 2. tark. p., WSOY, Helsinki ISBN 951-0-27314-7.

- Eila Kostamo 1985: Gyermekasszony. Regny, fordította Pap va, Europa könyvkiado, Budapest, ISBN 963-07-3626-8.
- Jean Bolinder 1980: Bärnstensmannen, Bokförlaget Plus, Stockholm, ISBN 91-7406-186-0.
- Solveig Emtö 1981: Krigsbarn 13408, Söderström, Lovisa, ISBN 951-52-0728-2.
- Solveig Emtö 1986: Sotalapsi 13408, suomentanut Heikki Kaskimies, Sahlgren, Otalampi, ISBN 951-99739-1-5.
- Erik Fahlander 1982: Det brinner hos grannen. Minnen och glimtar från Vinterkriget 1939-40 och beredskapsåren 1939-45, Föreningen Haparandapojkarna, serie Haparandapojkarnas publikationer, Järfälla.
- Singa Sandelin 1982: Gäst i eget hem, Schildts, Helsingfors, ISBN 951-50-0265-6.
- Aarni Krohn 1983: Kun viisitoista vuotta vaan. Romaani sotavuosilta, Littera, Espoo, ISBN 951-9356-02-9.
- Eila Cederroos 1986: Lilas barndom, Bokförlaget för södra Finland, Helsingfors, ISBN 951-828-032-0.
- Mats Eklöf 1986: Sländans dag, LT, Stockholm, ISBN 91-36-02478-3.
- Sinikka Ortmark Almgren (1986), 2003: Du som haver barnen kär, SinOA, Stockholm, ISBN 91-974592-0-8.
- Arne K Blom 1987: Krigsbarn, AWE/Geber, Stockholm, ISBN 91-20-07625-8.
- Ethel Kruse 1987: Berättelser om finländarna i Norberg 1944-1986, Norbergs Finska Förening.
- Mats Eklöf 1987: Triangelns tredje sida, LT, Borås, ISBN 91-36-02655-7.
- Tauno Kalske (toim) 1987: Tapahtui Suomen Turussa. Muistoja sotavuosilta 1939-1944, Turkuseuran – Åbosamfundet ry:n julkaisuja, Turku.
- Solveig Emtö 1988: Eldvagnarna, Sahlgrens, Otalampi, ISBN 951-96012-3-6.
- Solveig Emtö 1990: Tulivaunut, suom. Erkki Kärkkäinen, Sahlgren, Otalampi, ISBN 951-96124-7-5.
- Sonia Strömberg 1988: Sinikka. En roman i svensk och finsk miljö, Författares bokmaskin, Stockholm, ISBN 91-7328-951-5.
- Urban Lindh 1989: Kainos sång, Teater & Musik, Stockholm.
- Toivo Suikki 1989: Ihmisiä, vuosia, tapahtumia, T. Suikki, Huddinge, ISBN 91-7970-425-5.
- Eila Christoff (toim) 1990: Sotalapsien kertomaa, toimittanut ja haastattelut suorittanut Eila Christoff, Kuopion Pohjola – Norden, Kuopio, ISBN 951-96099-0-3.
- Veronica Leo 1990: Ekorrögon, Natur och Kultur, Bromma, ISBN 91-27-02291-9.
- Veronica Leo 1990: Oravan silmät, suomentanut Ritva Toivola, Tammi, Helsinki, ISBN 951-30-9258-5.
- Veronica Leo 1990: Ekornøyne, oversatt av Jo Ørjasæter, Cappelen, Oslo, ISBN 82-02-12309-7.
- Veronica Leo 1990: Krigens børn, på dansk ved Gerd Rindell, Sesam, København, ISBN 87-7258-519-6.
- Pirkko Helenoro 1990: Tuntemattoman sotilaan tytär, Kirjayhtymä, Helsinki, ISBN 951-26-2734-5.
- Pirkko Helenoro 2002: Tuntemattoman sotilaan tytär, Tammi, Helsinki, ISBN 951-31-1773-1.
- Else Lönnström- Terttu Magnusson 1991: Med krigets vindar. Berättelser från 1940-talet, E. Lönnström, Ulricehamn.
- Carita Nyström 1991: Den förvandlade gatan, Hantverk, Korsnäs, ISBN 951-95237-5-8.
- Carita Nyström 1995: Een ander huis i vertaald door, Willem Sinnighe Damsté, Holmsterland/SKF, Groningen, ISBN 90-62-473-23-7.

- Ingmar Björkstén 1991: Krigsbarnet. En Helsingforsroman, Bonniers, Stockholm, ISBN 91-0-055254-2.
- Heikki Hietamies 1992: Äideistä parhain, Otava, Helsinki, ISBN 951-1-12392-0.
- Kalevi Lehtiö 1994: Sotalapsi muistelee (äänite), Kalevi Lehtiö (laulu) Multian Pelimannit, Muremit lauluyhtye sis.: Pelle-Petteri, Laiva vei minut pois, Sotalapsen laulu, Sotalapsen onnenpuu, Sotalapsen päiväkirjasta, Mors lille Olle, Enkelitaulu, Sotalapsi muistelee, Sotalapsen laulu, Elegia, Kaukokaipuu, Lapsen silmin, MUPE.
- Åke Lundgren 1994: Urhos flykt. Roman, Trevi, Stockholm, ISBN 91-7161-095-2.
- Soile Seppä 1994: Ikävä kotiin, Kirjaseppä, Oulu, ISBN 951-96938-0-7.
- Anna-Liisa Haakana 1995: Kotiinpaluun yö, Gummerus, Jyväskylä-Helsinki, ISBN 951-20-4785-3.
- Mikael Korhonen (red.) 1995: Vallonsmeder och krigsbarn. Historier om pojabor under tre sekel, Pojo lokalhistoriska arkiv, Pojo, ISBN 952-90-6644-9.
- Magdolna Kovács (toim) 1995: Olin sotalapsi, Siirtolaisuusinstituutti, Turku, ISBN 951-9266-49-6.
- Annu, Liikkanen, 1995: Med lapp om halsen, Inter terras, Helsingborg, ISBN 91-9726-570-5.
- Annu Liikkanen 1995: Lappu kaulassa. 70 000 suomalaista sotalasta 1939-1946, Inter Terras, Helsingborg, ISBN 91-9726-571-3.
- Irmelin Sandman Lilius 1995: ”Ett krigsbarns litterära memoarer” ingår i Abrakadabra s. 20-22, Vår skola, Stockholm 1995:3.
- Leila Lehtiranta 1996: Matkalla kodista kotiin. Sotalapset muistelevat, Vantaan Pohjola – Norden, Vantaa, ISBN 952-90-7954-0.
- Sinikka Ortmark Almgren 1996: ”Runoja”, Sotalapsi/Krigsbarn RFK, Stockholm.
- Pentti Kehusmaa 1996: Kivionkalo, M. Kehusmaa, Pihtipudas, ISBN 310-0533-0.
- Siiri Matvejevna 1996: Välkommen till Sverige. Boken om de finska krigsbarnen, Akaki Books, Köpenhamn, ISBN 87-90428-00-5.
- Sinikka Miettinen 1996: Tyttö lapsuuden poluilla ja sodan varjostamilla teillä. Koti, koivu, piteaita ja portti, BSV kirja, Helsinki, ISBN 951-97573-0-9.
- Matti Viio 1996: Följden av att bli förbannad. Den mustiga berättelsen om entreprenören Matti Viio/ berättad för Pelle Jansson (s. 8-15), Industrilitteratur, Stockholm, ISBN 91-7548-464-1.
- Pentti Kehusmaa 1997: Korpijärvi, Avoin kirja, Hajala, ISBN 952-5034-41-0.
- Leena Lander 1997: Iloisen kotiinpaluun asuinsijat, WSOY, Porvoo, ISBN 951-0-21318-7.
- Leena Lander 1999: Den glada hemkomstens boplatser, översättning av Camilla Frostell, MånPocket, Stockholm, ISBN 91-7643-603-9.
- Leena Lander 1999: Den glade hjemkomsts boliger. Roman, oversat af Anne Hane, Rosinante, cop, København, ISBN 87-7357-482-1.
- Leena Lander 1999: En lykkelig hjemkomst. Roman, oversatt fra finsk av Nöste Kendzior, Gyldendal, Oslo, ISBN 82-05-26730-8.
- Leena Lander 2000: Les rives du retour. Roman, traduit du finnois par Anne Colin du Terrail, Actes Sud, Arles, ISBN 2-7427-2537-7.
- Leena Lander 2001: De thuiskomst, uit het Fins vertaald door Marja-Leena Hellings, Wereldbibliotheek, Amsterdam, ISBN 90-284-1908-X.
- Leena Lander 2002: La casa del felice ritorno, traduzione e postfazione di Delfina Sessa, Iperborea, Milano, ISBN 88-7091-105-5.
- Irmelin Sandman-Lilius/Heddi Böckman (1996), 1997: Hand i hand, släkträd, karta och vinjetter av Irmelin Sandman Lilius, Schildts, Esbo, ISBN 951-50-0884-0.
- Kim Procopé 1997: Månskensbarnet, Teaterpjäs.
- Eva Dahlström (red) 1997: Möten med Sverige. Studiehandedning, En bok för alla,

- Kultur i hela landet, Kulturdep., Stockholm, ISBN 91-7448-992-5.
- Ulla Welin 1997: Naisen kaaret, Runogalleria, Helsinki.
- Kjell Westö (1996), 2001: Drakarna över Helsingfors, ny utg. Pan/Stockholm, ISBN 91-7263-227-5, Söderström/Helsingfors, ISBN 951-52-1961-2.
- Kjell Westö 1998: Leijat Helsingin yllä, käsikirjoituksesta suomentanut Arja Tuomari, Otava, Helsinki, ISBN 951-1-15834-1.
- Seppo Jääskeläinen 1998: Pako Karjalasta. Romaani (s. 20), Karjalan kirjapaino, Lappeenranta, ISBN 952-5200-08-6.
- Helmi Erving-Odelberg 1998: Hälytys. Glimtar ur ett krigsbarns liv, Ord & visor, Skellefteå, ISBN 91-88674-64-9.
- Sinikka Vesterberg 1998: En gång krigsbarn, Seaview Press, Henley Beach, South Australia, ISBN 1-876070-61-7.
- Sinikka Vesterberg 2000: Kaksi kotimaata, suomentanut Sirkka-Liisa Sjöblom, Karisto, Hämeenlinna, ISBN 951-23-4065-8.
- Anja E. Tyni 1998: Finnungen, Årlans förlag, Luleå, ISBN 91-972698-6-7.
- Hannu Kahakorpi (toim.) 1999: Kotikatu. Osa 2, Uusi kevät, teksti: Veikko Aaltonen, Gummerus s. 296-303, 336-359, Jyväskylä, Helsinki, ISBN 951-20-5545-7.
- Hannu Kahakorpi (toim.) 2000: Kotikatu. Osa 3, Kuuma kesä, teksti: Veikko Aaltonen s. 9-40, 120-130, Gummerus, Jyväskylä, Helsinki, ISBN 951-20-5680-1.
- Hilkka Kanervikko/ Pornaisten siirtokarjalaiset 1999: Siirtokarjalaiset Pornaisissa. Pornaisten karjalaiset ry 50 vuotta 1947-1997, (kap ”Sotalapsena Ruotsissa” s. 76-79), ISBN 952-91-1723-X.
- Pirkko Nordberg 1999: ”Dikter”, Medlemsnytt, RFK, Stockholm.
- Irene Ohlsson 1999: Från Karelen till Afrika, I. Ohlsson, Knislinge.
- Gunilla Bönner 1999: Impi från Suomussalmi. Finlandsbarn i Sverige 1944-1945, Berättare: Impi Kupari, Blå Fjärlil, Rimforsa, ISBN 91-630-8543-7.
- Tor Lindblom 1999: Om den ljusnande framtid är vår, Skrifter utgivna av Svenska Folkskolans Vänner, Helsingfors, ISBN 951-9087-48-6.
- Eino Luostarinen (et al.) 1999: Itsenäinen isänmaa – rakentava kansa, Espoon sotaveteraanit, Espoo, ISBN 952-91-1092-8.
- Anneli Partto 1999: Sotalapsi – Kertomus lapsista nimilapun takana (teaterpjä), Mäntsälä.
- Matti J. Syrjä 1999: Pommia ja puutetta pakoon, Avoin kirja, Hajala, ISBN 951-881-002-8.
- Sinikka Vesterberg 1999: Skymt av livet, Seaview Press, Henley Beach, South Australia, ISBN 1-74008-052-1.
- Irmelin Sandman Lilius 1999: Sagor från Främlingsgatan, omslag och illustrationer av författaren, Eriksson & Lindgren, Stockholm, ISBN 91-87805-76-6.
- Ann-Maj Danielsen 2000: Att inte höra till. Ett finskt krigsbarn berättar, B. Wahlströms, Falun, ISBN 91-32-32549-5.
- Inger Frimansson 2000: Katten som inte dog. En psykologisk thriller, (krigsbarn i en biroll) Norstedts, Stockholm, ISBN 91-1-300837-4.
- Inger Frimansson 2001: Katten der ikke døde. Roman, på dansk ved Asta Smith-Hansen, Fremad, København, ISBN 87-557-2347-0.
- Inger Frimansson 2003: Katten som ikke døde, oversatt av Jørn Roeim, Damm, Oslo, ISBN 82-496-0625-6.
- Inger Frimansson 2004: Die Katze, die nicht sterben wollte. Roman, aus dem Schwed. von Paul Berf, Dt. Erstveröff. 1. Aufl., Goldman, München, ISBN 3-442-72832-0.
- Gunnar Grahn 2000: Uppbrottstider (s. 77-106), Författarnas andelslag, Munsala, ISBN 952-9504-46-2.
- Jarmo Knuutila/Kari Levola 2000: Sotalapsi ei unohda, Tammi, Helsinki, ISBN 951-31-1745-6.

- Pauli Lampinen 2000: Pitäkää mukuloista huoli. Keski-suomalaisen sotalapsen historiikirja, Keski-Suomen sotalapset ry, Jyväskylä.
- Mirjami Lehto 2000: Maan hiljaiset. Kertomuksia kotirintamalta (haastattelut kertomuksiksi muuttanut Mirjami Lehto) (kap ”Sotalapset” s. 11-13), Suomen naisten maanpuolustusjärjestö, Tervolan osasto, Tornion kirjapaino, ISBN 952-91-2511-9.
- Reijo Pajuoja 2000: Sotalapsena Tanskassa, Kaakon Tanskan-ystävät, Lappeenranta, ISBN 952-91-2415-5.
- Reijo Pajuoja 2000: Som krigsbarn i Danmark, Kaakon Tanskan-ystävät, Lappeenranta, ISBN 952-91-2415-5.
- Esko Takkula 2000: Laps´ Suomen (teaterpjäs), Taivalkoski.
- Ritva Tuutti 2000: Saara – sotalapsi (teaterpjäs), Pori.
- Jean Cronstedt 2001: Krigsbarn, gymnast, läkare. Mitt liv i fyra världsdelar, Cronstedt, Trelleborg, ISBN 91-631-1021-0.
- Sonja Maria Dahl 2001: Too many tears, Spellbound, Colorado.
- Iris Andersson/Marianne Jacobsen 2001: Med dubbel identitet. Ett krigsbarnsöde, Sahlgren, Otalampi, ISBN 951-9016-08-2.
- Eva Embrink Lannersten 2001: Huvudsaken. En berättelse om sjukdom och krig, hattar och nya vägar, Alfabet, Stockholm, ISBN 91-501-0079-3.
- Sannaliina Nikula 2001: Elämän vimmaa. Kertomuksia kipeästä todellisuudesta (kap. Sanelma: ”Tunteeko kukaan tätä tyttöä” 98-103), WSOY, Helsinki, ISBN 951-0-25545-9.
- Rea Yrjö-Koskinen 2001: Lasinsiruja kämmenellä, WSOY, Helsinki, ISBN 951-0-25529-7.
- Sulo Kyllönen 2001: Kainuun sotalapset kertovat, Paltamo.
- Sirkka Eriksson 2002: Rötter i vackra Tavastland, Valbo, S. Eriksson, www.books-on-demand.com ISBN 91-631-1794-0.
- Laila Hietamies 2002: Koivu ja tähti, Otava, Helsinki, ISBN 951-1-18101-7.
- Eila Kostamo 2002: Mulperipuun mehu, WSOY, Helsinki, ISBN 951-0-27271-X.
- Kaija Luttinen 2002: Hyvä maku jäi suuhun, Kustannusosuuskunta Muusa, Pori, ISBN 952-5402-04-5.
- Eeva Paaso/Ilmi Paaso/Martta Ekberg 2002: Rakas isä. Kära pappa, käännökset Eeva Paaso, muu teksti Ilmi Paaso ja Martta Ekberg, E. Paaso, Raahen Kirjapaino Oy, ISBN 952-91-4689-2.
- Virpi Salin (toim.) 2002: Tyhjä syli. Äidin kirjeet Ruotsiin 1942-1946, WSOY, Helsinki, ISBN 951-0-26540-3.
- Erkki Saraste 2002: Lapsena ja koulupoikana Rovaniemen kauppalassa, MC-pilot, Tampere, ISBN 952-464-051-1.
- Kirsti Tulonen (käsikirjoitus ja ohjaus) 2002: Sotalapsen tarina, videokasetti, YLE Tallennemyynti, Helsinki.
- Sirkka-Liisa Westergård 2002: Tacka nu vackert. Ett krigsbarn minns, Sahlgrens förlag, Otalampi, ISBN 951-9016-17-1.
- Arja Andersson 2003: Vika: pienoisromaani, WSOY, Helsinki, ISBN 951-0-28640-0.
- Timo Ekholm 2003: Krigsbarn 40, Stockholm.
- Laila Hietamies 2003: Siellä jossakin. Romaani, Otava, Helsinki, ISBN 951-1-18803-8.
- Kaija Luttinen (toim.) 2003: Kaksi maata – monta kotia, Länsi-Suomen sotalapset – Krigsbarn i Västra Finland, Pori, ISBN 952-91-6282-0.
- Terve! Finska krigsbarn i Skåne berättar, 10-års jubileum av Skåneföreningen Finska Krigsbarn 2003.
- Sinikka Ortmark Almgren (red) 2003: Krigsbarns erinran. Snäll, lydig och tacksam, Riksförbundet Finska Krigsbarn, SinOa, Stockholm, ISBN 91-974592-2-4.
- Sinikka Ortmark Almgren 2003: Var blir maskrosor gulast, SinOA, Stockholm, ISBN 91-974592-1-6.

Soile Rasmussen 2003: Vihreillä niityillä. Tarinoita oman elämäni varrelta. Mie isätön, Lapin yliopistopaino, Rovaniemi.
Heini Tola 2003: Meitä on monta (teaterpjäs), Teatteri Avoimet ovet, Helsinki.
Lauri Wahlberg 2003: Ett krigets barn, Eget förlag, Bosättervägen 12, 63347 Eskilstuna, ISBN 91-631-3275-3.
Arja Rohlin 2004: Lilla barn. Dokumentärroman, Sahlgren, Otalampi, ISBN 951-9016-33-3